

СУЧАСНІСТЬ

ГРУДЕНЬ 1976 — Ч. 12 (192)

**Б. ОЛЕКСАНДРІВ: 3 НОВИХ ПОЕЗІЙ
ПАМ'ЯТІ ОРЕСТА ЗІЛИНСЬКОГО
ПЕРЕКЛАДИ ВАЛЕРІЯ МАРЧЕНКА
Л. ПЛЮЩ: ТРАГЕДІЯ І. ДЗЮБИ
Б. ОСАДЧУК: ШВИДКИМ
КРОКОМ ПО СВІТУ
І. КАЛИНЕЦЬ ПРО КАПІТУЛЯЦІЮ
ЛІТЕРАТОРІВ
ЗВЕРНЕННЯ ВОЯКІВ УПА
З КОНЦТАБОРІВ СРСР**

**“SUČASNIST” — DEZEMBER 1976
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2**

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ВАСИЛЬ БАРКА

ЗЕМЛЯ САДІВНИЧИХ

Есеї

Мюнхен, 1976. 189 стор. Обкладинка Любослава Гуцалюка. На зміст збірки складаються 22 есеї про літературу і мистецтво, написані в 1943-1970 роках. Тільки декотрі з них були публіковані свого часу в періодичних виданнях.

Здебільшого есеї Василя Барки, це роздуми на українські літературні та мистецькі теми, критичні аналізи, літературні та мистецькі портрети.

Змістом есеї Василя Барки належать до ділянок літературознавства і мистецтвознавства. Красою і силою Барчиного слова вони становлять зразки красного письменства. Вони цікаві змістом і захоплюючі та хвилюючі своєю поетичною формою.

Ціна: 6.- дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:
Sučasnist'
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

У США і Канаді:
Nina Ilnytzkyj
875 West End Ave., Apt. 14B
New York, N. Y., 10025
USA

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

ГРУДЕНЬ 1976
Ч. 12 (192)
РІК ВИДАННЯ ШІСТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видас: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Іван Кошелівець (головний редактор), Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Роман Савицький, Марта Скорупська (заступник головного редактора).

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 30 und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e.V.
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

3 НОВИХ ПОЕЗІЙ

Борис Олександрів

Ти волієш ходити одна,
Бо самотня ти — більше побачиш.
Кажуть люди, що ти — кам'яна,
Що в біді ти ніколи не плачеш.

Так, не бачив і я твоїх сліз,
Твоя туга сльозою не зорить.
Тільки полиск провуглених кіс
Про сумну твою долю говорить.

І в повільному зорі з-під вій
Все те саме — зневіра і змора.
Та я знаю: в покорі твоїй
Десь на дні залягла непокора.

А скільки мрій було зеленою весною?

М. Рильський

Чи був лихий? Чи був не досить чесний?
Чи не любив? Чи звабив — і забув?
Чи міг би я у ті зелені весни
Не бути таким, яким я з Вами був?

Думки, думки... Сріблисті альбатроси,
Тремкі слова і серця тихий щем...
І синя ніч. І Ваші теплі коси,
Такі пропахлі вітром і дощем...

Це все було. Як дальній рокіт грому,
Як сонця гра над степом весняним...
І ось тепер, на камені рудому,
Це все як сон, як літа легкий дим,

Що тане, тоне, губиться поволі,
Кудись пливе без цілі і мети.

Ну, що ж — пливи. Зникай на видноколі,
На тій межі, якої не дійти...

ПОКАЖУ ТЕБЕ, ДІВЧИНО, СИНОВІ...

Ой, які в тебе очі бурштинові,
Повні сяйва, промінні, мов світ!
Покажу тебе, дівчино, синові —
Хай приглянеться пильно, як слід.

Голос — повен сріблистої струнності,
Афродіти ясної — чоло.
За моєї буремної юности
Я не бачив таких — не було.

Не було. Чи були? Не пригадую.
Може ти — неповторна, одна.
І звивається думка досадою,
Що на скронях моїх — сивина...

Чорні брови, а губи — малинові.
Степовий, неповкорений рід.
Покажу тебе, дівчино, синові —
Хай приглянеться пильно, як слід.

МРІЯ

Скоро хмара закриє півнеба,
Та в глухій, у нездоланій млі,
Буду в думці вертатись до тебе,
До заток, де вітри й кораблі.

Де призивно видзвонюють триси,
Де між дюнами губиться крок.
Там, де пальми розпластані коси
Опускають на білий пісок.

Буду йти і зоріти — без цілі,
Недотяга, журливець, злидар.
Проминати сади нерозцвілі,
Що притихли під звалою хмар.

Буде чутно вслухатися днина —
За морями, за блисками криг.
Ти — жива, незамінна, єдина,
Чи у мріях принесена з книг?

Як струмує, живе це тепло у осінньому
промені,
У пригаслій надії, яку зберігає злидар!
Що було й відійшло — те щоразу вертається
в спомині
І біліє крилом, голубіє у розпливі хмар.

А як змориться день і на схилі завітне
жоржиною,
Напливає печаль, і німотно щемить, і
ятрить...
Цих ночей антрацит пломеніє крихкою
жариною,
Але все ж він теплить, але все ж він
іскрить і горить!

Може це — лише сон. Може це — у блакитному
пломені.
Може тільки у пісні — не скажеш —
заплачеш про це.
От, було. Відійшло. Прошуміло в ясиновій
повені
Через ночі і дні — і закрило кохане
лице.

Життєву путь свою
Нерівно і хитаючись верстав я
І чашу мук за це належно п'ю.

М. Рильський

Отак і я сказав би з Вами в лад
І теж карався б вироком найтяжчим.
Але якби вернути все назад —
Невже, скажіть, хтось був би з нас інакшим?

Невже запізно зроблений ривок
Щось би змінив у замкненому крузі?
О, вічний хід вагань і помилок,
О, легковійні марива ілюзій!

Як все біжить, як міниться, тече!
А з ним і ти, чи зла, чи добра славо.
Це завжди так. Поглянь через плече
І посміхнись минулому ласкаво...

ЛИСТ ДОДОМУ

Цей край, либонь, екзотика для вас,
Історія, де все, що ледве знане,
Ввижається з додатками прикрас:
Плаї, бої, бізони, індіяни...

Це все було. Колись було — давно,
В часи тепер помітно посивілі.
Ось гляну у закурене вікно:
Базальт. Асфальт. Біжать автомобілі...

Там, де колись оперений ватаг
Кричав, гасав, збирав загін шалений, —
Тепер стоїть бетонний хмаросяг,
Мов стріли, націляючи антени.

Екзотики тепер уже нема,
Екссон, бетон та інше — тому доказ.
Розігнана, чи вимерла сама?
Лиш де-не-де знайти її — на показ.

Який твердий, який бездушний час!
Тут — гаманця, а там — червоних стягів.
Лиш небо тут таке ж, як там, у вас,
Хоч там, звичайно, менше хмаросягів.

Вам, певна річ, хотілось би сюди,
В цей інший світ — побути, відітхнути.
А я б — туди. Цілющої води
З Дніпра, з Дністра долонею черпнути.

Як пояснить? Ніяк не пояснить.
Чому, кому? Не жаль і не докори —
Усе як слід. А тільки серце снить
Про сон-траву, про сиві осокори,

Що десь були, що десь росли — давно,
В зелені дні, як вихор відшумілі...
Згасає день. Темнішає вікно.
Базальт. Асфальт. Біжать автомобілі...

ПАМ'ЯТІ ОРЕСТА ЗІЛИНСЬКОГО

Пам'яті небуденної людини і друга

Анна Галя Горбач

Несподівана смерть д-ра Ореста Зілинського, що спіткала його 16 липня 1976 року під час прогулянки в горах Східньої Пряшівщини, де він у мряці імовірно заблуdiv у Вигорляті; й дістав серцевий удар, це не тільки болюча втрата для дружини Покійного, відомої письменниці Єви Бісс, сина Богдана та дочки Оксани, це одночасно велика втрата для української науки в світі й української громади в Чехо-Словаччині зокрема.

Син відомого українського діалектолога Івана Зілинського, що походив з так званих "замішанців" Ряшівського повіту (Покійний розказував, що його дід чи батько змінив прізвище на Зілинський, бо справжнє прізвище *Ковбаса* звучало йому надто вульгарно), Орест Зілинський народився 1923 року, здобув середню освіту в Кракові й під час війни переїхав з батьками до Праги. Записався на Карлів університет 1942 чи 1943 року і був під кінець війни заарештований і ув'язнений німцями за зв'язки з чеським резистансом.

Заангажованість в цьому резистансі уможливила йому 1945 року продовжувати студії, хоч, як він нам розказував, і тут не обійшлося без труднощів на початку його наукової кар'єри. На підставі якогось доносу, що він, мовляв, у Кракові мав зв'язки з німецьким вермахтом, тодішній декан, проф. Скалічка, усунув його з аспірантури. Щойно згодом йому вдалося вияснити необгрунтованість закидів і повернутися до наукової праці.

Довший час він працював викладачем в університеті в Оломовцях і щойно в середині 1950-их років дістав штатну посаду в Чеській академії наук, де мав упорядковувати матеріали до словника закарпатських говорів, що їх зібрав проф. Іван Панькевич.

На початку 1960-их років, точніше — на весні 1964 року, коли ми з чоловіком скористалися з нагоди першої автобусної прогулянки до Праги, що її влаштував Франкфуртський університет для своїх студентів і викладачів, ми й познайомилися особисто з Покійним та його першою дружиною, письменницею й перекладачкою Людмилою Зілинською, хоч листувалися з ним

уже від довгих років. Тоді він нам скаржився, що довгі роки мусів працювати над "нудними" діалектологічними записами професора Панькевича й не мав змоги віддатися улюбленій фолкльористиці, яка його найбільше цікавила. Ця можливість відкрилася йому саме в середині 1960-их років.

Орест Зілинський зумів скоро увійти в коло фахівців і залишив цілий ряд праць з ділянки української фолкльористики. Згодом він одержав звання члена-кореспондента Чеської академії наук. Його цікавили в першу чергу питання мотивів українських народних пісень, їх пов'язання з народною пісенністю сусідніх народів, як також питання виникнення народних дум. На ці теми він вів на сторінках славистичних журналів дискусії з польськими та чеськими фолкльористами, брав участь у численних наукових конференціях та міжнародних конгресах, де завжди виступав з україністичними темами, їздив на відрядження до Берліну, Варшави, Кракова, Києва й інших міст. О. Зілинський мав зв'язки з чільними представниками українського відродження в Києві, але академік І. Білодід особисто домігся, щоб йому, не зважаючи на офіційне відрядження від Чеської академії наук, не давали доступу до архіву та бібліотеки Академії наук у Києві, як нам скаржився Покійний при нашій останній зустрічі влітку 1973 року на міжнародному славистичному конгресі у Варшаві.

Тривалий слід залишив Покійний також як дослідник чесько-українських культурних зв'язків. У 1968 році вийшла в Празі його велика праця — науково-бібліографічний збірник *Чесько-українські зв'язки*.

Орест Зілинський, виріши в Празі у колі тієї чеської генерації, що після війни включилася в творче життя, зумів знайти в своєму оточенні приятелів української літератури. Використовуючи догідні умови для культурного обміну, що були пов'язані з політичною констеляцією чесько-радянської дружби, він мав вплив на вибір української літератури для перекладів на чеську мову. Належачи до кола дорадників, він постарався, щоб у вибір попали твори 1920-их і 1960-их років, відносно вільні від догматизму та штампів соцреалізму. Його поштовхові та порадам завдячує також свої визначні успіхи перекладачка Людмила Зілинська, яка за його вказівками опрацювала також казковий український матеріал.

Важливу роль відіграв Орест Зілинський як літературознавець і критик у 1966-69 роках на Пряшівщині, коли там розгорнулося довкола журналу *Дукля* літературне життя, в яке включилися молоді сили, що використали зростаючу ліберальну атмосферу для піднесення національної свідомості серед українців Пряшівщини. Його глибоке зацікавлення творчим літературним процесом і вміння спілкуватися з молодими

літераторами залишили глибокий слід у творчості пряшівських авторів.

Перегортаючи числа журналу цих років, можна натрапити на цілий ряд статей Ореста Зілінського. Він знайомив пряшівську інтелігенцію з українськими поетами 1920-их років (молодим Тичиною, Плужником, Влизьком та іншими), але також ґрунтовно рецензував твори пряшівських письменників і поетів. Його літературознавчі знання та вимогливість допомогли не одному авторові піднятися над провінційним рівнем. Літературознавчі та критичні статті Ореста Зілінського цих років могли б і не одного еміграційного молодого критика навчити, як підходити до явищ української літератури, і можна б тільки побажати, щоб знайшлася людина в якомусь видавництві, що збрала б і видала ці статті окремою книжкою.

Покійний не відмовив у співпраці, коли редакція *Енциклопедії Українознавства* попросила в нього статтю про Пряшівщину. Псевдонім *О. Краснянський*, яким підписана стаття в словниковій частині *ЕУ*, це й є О. Зілінський, що народився в селі Красна.

На превеликий жаль, через недогідні обставини д-р Орест Зілінський не міг скористатися з запрошення викладати в Гарварді, що є великою втратою для наших молодих українців в Америці, бо Покійний мав особливий талант працювати з молодими людьми, будити духові зацікавлення, спонукати до духової і творчої праці. Покійний залишив багато друзів у Києві, Львові, Пряшеві, Празі та багатьох містах Заходу, що будуть його завжди тепло згадувати.

З глибоким болем прощаємося з цією небуденною людиною, яку смерть вирвала з нашого гурта, такого вбогого на жертвенних працівників для рідної культури.

На згадку про Ореста Зілінського

Іван Кошелівець

Він належав до великого в світі цеху славістів. Це окреслення, однак, таке широке, що сказати *славіст* — ще зовсім не означає дати уявлення про обсяг зацікавлень ученого; треба придивитися ближче до кожного одного, щоб знати в якій (чи в яких) саме ділянці славістики він фахівець. Орест Зілінський був такою приємно для співрозмовника скромною людиною і так якось з невимушеною природністю умів мало говорити про себе, що я, мавши досить часу на розмови з ним, так і не зміг скласти собі ясного уявлення про сферу його наукових зацікавлень.

Кажучи про досить часу на розмови, маю на увазі, окрім кількох зустрічей при виїздах Зілінського на Захід у другій половині шістдесятих років, нашу спільну з ним подорож по Франції, на яку я запросив його в 1967 році. У Чехо-Словаччині тоді йшло на відому "весну", виїжджати за кордон дозволяли легко, і наша подорож здійснилася без труднощів. Вона тривала повних два тижні, і, розуміється, окрім милування пам'ятками мистецтва й архітектури, було досить часу на розмови.

Очевидно, тоді не було і в думці, що невдовзі урветься Орестові подорожувати на Захід, а вже й поготів про збирання відомостей про нього, бож хто подумав би тоді, що скоро надійде час і на спогади. До того ж, на ближче майбутнє ми плянували подорож до Італії, і пощо було поспішати з розпитуванням.

До цього спричинився Орест ще й іншою рисою свого характеру: він був занадто оптимістом і не хотів навіть слухати про якісь припущення, що з виїздами за кордон йому колись урветься. Його оптимізм сягав так далеко, що, на наш тутешній погляд, межував з пристосуванством. Він вважав, що як у чеських, так і в українських справах усе йшло і могло йти тільки на краще. На цій підставі він не схвалював занадто політично гострих виступів діячів українського опору, вважаючи, що вони можуть мати лише негативний ефект, бо спровокують загострення терористичного режиму. Вистачало б, на його думку, розумно наполегливої праці свідомої української інтелігенції на полі культури. Можливо, це виглядало переконливо з перспективи тодішньої Праги, але ми тут, на еміграції, з таким "культуртрегерством" погодитися не могли, і це було чи не єдиним пунктом нашого розходження з Зілінським.

Цей оптимізм, з позицій якого Орестові здавалося, що можна зовсім добре без перешкод науково працювати і в Празі, але, мабуть, і в сполученні з типово професорською обережністю (чи безпорадністю: мовляв, як його залишити насиджене місце, бібліотеку, усталені наукові зв'язки і податися в світ), не дозволив йому скористатися, що тоді дуже легко було зробити, з пропозиції обійняти посаду професора в українському Гарварді. Потім уже було пізно, а самі переговори й розмови про можливість виїхати до США, здається, завдали йому прикростей пізніше, у празькій атмосфері по шістдесят восьмому році.

З скупих розповідей Ореста я знав, що він з доручення Чеської академії наук працює в ділянці історії російської літератури. Складалося враження, що покійний не дуже захоплювався цією роботою, але, мабуть, вона давала йому основний заробіток, тим часом як головною ділянкою його зацікавлення була фолклористика.

Коли урвалася можливість безпосередніх контактів, зійшло

нанівець і наше листування. Тобто листуватися ми не перестали і писали навіть досить часто, але були це не листи, а листівки, і то переважно привітальні з нагоди якоїсь подорожі чи свят. В одній листівці, датованій котримось сімдесятим роком, Орест повідомляв, що звільнився від інших обов'язків і тепер має змогу повною присвятитися фольклористиці.

Може, це повідомлення так і належало прийняти, як воно звучало, але ми призвичаїлися у всьому звідти шукати підтексту, і мені здалося, що Орест мав якісь неприємності, наслідком яких йому, політично ненадійному, відібрали таку "святу" ділянку, як російська література. Але як було насправді — я не знаю й досі.

Праця в ділянці історії російської літератури мала одну добру для Ореста прикмету: давала йому можливість часто їздити до Москви, іноді щороку підряд. І він як добрий український патріот використовував ці подорожі, щоб кожного разу заїхати й до Києва. Там він утримував живі приватні зв'язки в літературних колах, а в багатьох ділових справах, очевидно, й з офіційною літературно-науковою номенклатурою Києва. Його приймали шанобливо, але з резервою чи й більше — з недовір'ям. Причин на це було більше ніж досить. Поперше, для номенклатурників було явно не до смаку, що українську культуру в Празі репрезентує людина такого формату, як Орест Зілинський. Замість нього вони воліли б мати якогось півінтелігента, який слухняно виконував би їхні доручення і демонстрував би українську культуру на тому провінційному рівні, на якому хотіли її показувати за кордоном їхні опікуни. Зілинський, людина високої культури і непідкупної чесности, на це ніяк не надавався, він мав свою лінію, з якої годі було й намагатися його збити, і це дратувало київських верховодів.

Ще одне в діяльності Зілинського дратувало їх не менше. Протягом, щоправда, недовгого часу він активізувався як літературний критик. У цій ділянці він найкраще нам відомий, бо друкувався у приступному тоді нам журналі *Дукля* за коротких років піднесення цього журналу перед катастрофою шістдесят восьмого.

На тому, що він устиг опублікувати, приємно було пересвідчитися, що покійний мав усе потрібне, щоб стати визначним критиком, але, на жаль, не мав умов для реалізації своїх можливостей. Його становище в Чехо-Словаччині було краще, ніж становище критика в Києві, але помилкою було б це краще перебільшувати. Живучи в Празі, Зілинський був відгороджений тією самою залізною завісою від зовнішнього світу, що й киянин, і йому доводилося перевіряти свої можливості не лише тим, що дозволялося кожному чеському письменникові, його можливості були вужчі, бо перевірялися ще й критеріями Києва.

Те дещо краще Зілинський і використовував тактовно, доповнюючи київських критиків.

Ці останні, керуючися догмами соціалістичного реалізму, виходять з методологічно хибної засади, за якою марксо-ленінська критика, в ідеї непомильна, може в своєму досконаленні підвестися (і в цьому напрямі прогресує) до такої висоти, на якій вона зможе цілковито виелімінувати суб'єктивний момент, і тоді спроможна буде давати літературним явищам абсолютно непомильні оцінки, остаточні і дійсні на всі часи. Так вони завжди й підсумовують свої "досягнення", мовляв, "критика досягла значних успіхів, але ще..." Отже, з цього напрошувався висновок, що десь є той кінцевий пункт абсолютної істини, коли цього "але" вже не буде.

Зілинський, живучи в тіні спільної з киянами залізної завіси, не міг виступити одверто проти такого догматичного примітивізму, але, уникаючи мірою можливості називати речі своїми іменами, він намагався (і не без успіху) показати, що як зняти сірі окуляри марксистської критики, тоді літературні явища постануть у всій їх складності і барвній різноманітності. Критиків не вистачає сходити і зформулювати найістотніше в літературному явищі. Хоч і це не легко. Багато трудніше показати його, це найістотніше, у мінливій багатогранності, такій мінливій і живій, що дає змогу завжди по-новому сприймати літературне явище.

Так уявляється мені з його праць протистояння Зілинського догматикам від соцреалізму в критиці. Очевидно, за всієї його тактовності годі було приховати таке розходження в поглядах. Та й сам Зілинський, хоч і був поміркованою людиною, у принципових питаннях дозволяв собі іноді висловлюватися й зовсім недвозначно. У статті про Олексу Влизька, наприклад, він закидає Леонидові Новиченкові не менше, як "параноїчну привичку споглядати історію літератури як ланцюг помилок, ухилів і збочень". А в іншій статті дослідників творчости Павла Тичини (того ж Новиченка, Семена Шаховського й інших) Зілинський називає кравцями мундирів, які втратили здібності до іншого кравецтва.

Там мовчазно, але з стиснутими зубами спостерігали це, бо короткі були руки, коли ж подовшали по шістдесят восьмому році, Зілинського розкритикували як збоченця від чистоти марксо-ленінського літературознавства, і його ім'я по 1969 році зникло з сторінок *Дуклі*.

Орест Зілинський добре орієнтувався в питаннях українського літературознавства і готовий був активно втручатися в нього сам. Маю на увазі й конкретний на це приклад. Кількісно величезна література з шевченкознавства викликала його невдоволення тим, що писана була з тих чи тих ідеологічних позицій, під які автори

наперед ставили собі завдання підігнати Шевченкову творчість. Зілинський вважав, що вже надійшов час написати ґрунтовну розвідку про Шевченка, такого як він був, відкинувши всі упередження. Це була не просто дезидерата: до цього відповідального завдання готувався він сам. Певно, все лишилося на стадії перед збиранням матеріялів. Так виглядало мені з його власних розповідей. А що вже вияскравлювалася концепція майбутньої праці і про неї багато він думав, видно з доданої статті "Кілька актуальних думок про Шевченка".

Перекреслила всі плани безглузда смерть...

Дві статті

Орест Зілинський

ПОЕТ БУРІ Й НАТИСКУ

17 лютого ц. р.* поетові Олексі Влизькові сповнилось би шістьдесят років. Хто знає, який був би його шлях? Може, він уже давно скам'янів би в пам'ятник власної слави, як багато "заслужених" поетів у наших умовах? Може, в його кабінеті стояло б тридцять чи сорок власних збірок, акуратно поставлених на полицю, кожна схожа на інші, — бо й таке часто буває в країнах, де поезія щедро підтримується державою. А може, він до сивого волосся остався б таким же анархічно непередбачливим, таким по-юнацькому зухвалим і непокірним, яким зустріла його безглузда смерть у 1934 році, коли йому було ледве двадцять шість?

У радянській українській поезії двадцятих — початку тридцятих років Влизько — найдивніше, найважче для зрозуміння, найбільш недосказане явище. В перших виступах поета, що друкувався з сімнадцяти років, критика знайшла "чітку й своєрідну індивідуальність" з "виразно революційним характером". Поета хвалили за "напружену вольову активність", "одрубання пасеїстичних хвостів специфічно інтелігентського світосприймання", називали "одним із нечисленних покищо представників революційного оптимізму" (Б. Коваленко), вбачали в ньому молодого майстра, що запорадливо працює над удосконаленням свого обличчя (О. Полторацький, В. Коряк). За першу збірку (*За всіх скажу*, 1927) Влизько одержав державну

* Обидві статті Ореста Зілинського передруковані з журналу *Дукля* за лютий 1968 року. На цю дату й припадало 60-ліття народження Олексі Влизька.

премію до десятиріччя Жовтня. Але протягом кількох наступних років він розчарував своїх критиків, повністю дезорієнтуючи їх своїм розвитком. "В поезії Влизька все не так, як у людей", — писав у 1930 році М. Доленго під враженням збірки *Живу, працюю*. Його творча концепція, "суто індивідуалістична в своїй основі... всі норми відгетькуючи, геть усе засвоює". "У нього наявно подвоєний світогляд, а саме — зверху лівоінтелігентсько-революційний, знизу — міщансько-реакційний" (Доленго). Він "майже весь од першого до останнього слова ходить коло літератури, коло мистецтва, коло культури... з іронічною посмішкою перебираючи, імена, епохи, слова, назви й стилі" (Якубовський). Починають ставити питання, чи він справді поет, чи тільки імітатор, і віщують, що він "скотиться в міщансько-богемське болото" (Доленго).

У наступному році Влизько, реагуючи на прорив виробництва на деяких київських заводах, вирішив стати культурним ударником і випустив збірку плякатно-агітаційних віршів *Моє ударне*. Вона накликала на нього нове лихо: появилася денунціантська рецензія А. Костенка, де книжку названо "ворожим вибриком" і сказано, що автор "проповідує ідеї українських фашистів на зразок Донцова". Може, саме ця рецензія стала первопричиною загибелі поета? На процесі 28 українських письменників і культурних діячів у грудні 1934 року йому "доказали" підготовку саботажних і диверсійних актів "з вогнепальною зброєю й гранатами" на корись білогвардійців та націоналістів і 15 грудня того ж року розстріляли разом з Дмитром Фальківським, Григорієм Косинкою та іншими.

■
Духовне воскресіння загиблого Влизька відбулося не без непорозумінь. Видаючи в 1943 році в складних воєнних умовах його *Вибране*, С. Гординський представив його як переможця над песимізмом, поета, "оп'яненого життєвим стихійним екстазом", знищувача обивательщини й міщанства. Також Л. Новиченко (в *Вибраних поезіях*, виданих зі значною увагою до стильової й ідейної складності поета) презентує його як "сурмача комуністичного завзяття", "заспівувача комуністичної юні", що "прямував твердо й чесно", хоч, підлягаючи впливам різних групових естетичних настанов, до кінця життя так і не встиг перебороти "різні ілюзії й помилки". Жаль, що й ця розумна й змістовна стаття Л. Новиченка потерпіла від параноїчної привички споглядати історію літератури як ланцюг помилок, ухилів і збочень. Бо саме випадок Влизька показує, що без таких збочень не було б у літературі правди епохи й особистого життя, а горе

поета й поезії тільки в тому, що їх виправляє й припечатує навіть смертним вироком хтось не کلیکаний ззовні.

Для нас Влизько не є поетом, що грав на одній тільки "золотій струні мажору", як переконує нас недавно видана *Історія української радянської літератури*. Для нас його духовний образ розколюється на кілька на перший погляд незрозуміло різних і суперечливих облич. Це передусім найбільш відомий, і в цій добірці* найсильніше заступлений поет — захоплений юнак, власник дзвінкого й безтурботного голосу, повний буреломного ентузіазму, готовий роздати себе, ворог сліз, споглядання збоку, елегантного спогаду. Його революційний ентузіазм виражає себе в гіперболах, вигуках, захоплених повторах, в іскристій метафорі й вибухових дієсловах, в таких кріпких словах, як кров, серце, горіння, вогонь, динаміт, сміх, буяння, сонце, рух, захмар і безмеж. Але, без сумніву, існує й другий Влизько, поет пізніших збірок, менш відомий, бо й менш виразний у своїх поетичних свідченнях: розболілий романтик, що все наново заперечує якийсь притаєний інтимно-сантиментальний зміст своєї душі, засуджуючи "слова під Блока", "речення старечі любови", еротичний порив до "блакитної Іллі", для кого власна туга — "непідтягнута попряга крові й серця молодого", який говорить про "болото мук моїх", "жагу моєї прірви", "астмічну тривогу", "серця обломаний опір", який "лягає трупом" перед мальовничою жіночою красою чи на місці несподівано зниклого двійника Дон Жуана. Це співець настільки болючої роздвоєності, що вона навіть не спроможна повністю з'ясувати й розкрити себе.

Третій Влизько — тверезий, уважний спостерігач, що вміє з однаковою майстерністю креслити пейзажі щедрого, спокійного селянського літа, і метушливого порту, і боротьби корабля зі стихіями. А є ще четвертий: агітатор-пропагандист, задоволений умінням виробляти плякатні вірші, у яких мова про користь суперфосфату й салітри, про всюдисуще шкідництво, про моральне піднесення куховарок, про упадковість Венери Мілоської й усієї західньої культури, творець рядків, в яких банан засуджується за свою пов'язаність з імперіалізмом.

Хто ж він? Стихійний лірик неповторного тембру чи еквілібрист-імітатор, що підроблюється то під Тичину, то під Маяковського, то знову експлуатує Асеєва, Свідзінського чи Важана, почувавши себе завжди переможцем? Який же він мрійник, коли засуджує мрії, який романтик, коли насміхається

*О. Зілинський має на увазі добірку поезій Влизька, друковану в тому самому числі *Дуклі*.

над романтизмом? Чому сердечна прямота борюється в його віршах з крикливим чужоземним лексиконом, гімнічність з іронією, анархічний склад душі з упертим прагненням служити суспільству? Вживаючи його ж слів про поета майбутнього часу, він — справді "оскаженілий Гесіод", що звеличує будень, як свято, й знижує все, що вважалося святковим, до сірого будня.

Весь його шлях, усі зусилля спрямовані після першої збірки до все нових заперечень того, що вже здобуто, до іронічного зниження всього в собі й навколо себе. Майже вся його пізніша творчість, крім, може, морських віршів, де він показав себе зрілим майстром, — якась незрозуміла насмішка над власним талантом. Бо мало в кого з тогочасних поетів знайдемо такий розмах метафоричного образу ("вся земля лежить в консервних скальпах", "рветься у скверику вечір на клоччя", "натріпотілось серце вщерть за цілий день любови й сонця"), але ці блискучі поетичні ідеї спалахують метеорами, і мало який вірш горить чистим полу'ям єдиної мети.

Отой гарячковий неспокій Влизька, можливо, знищив його як визначного поета, але розкрив у ньому трагічного речника не здійснених, навіть до кінця не усвідомлених перспектив поезії, що їх заглушувала епоха, яка не хотіла розуміти повсякчасного права поезії на круті й виняткові шляхи. Ні, цей неспокій не було тільки футуристичне трюкацтво, продукт намов підступних няньок з *Нової генерації*. Це не був вибрик інтелектуала, що хоче бути вище всіх правил, що хизується своїм всеумінням, заперечуючи все новими провокаціями отой сонно-селюцький ідеал поезії, що народжувався в той час на горі наступному тридцятиліттю нашої літератури в групі "Молодняк", до якої Влизько початково належав.

При розгадуванні Влизькового неспокою треба виходити, здається нам, з його ж декларативних слів: "як і кожен буду". Хіба ж потрібно заявляти таке бажання людині, що не сумнівається в своїй зросненості з колективом? Може, й гримучий оптимізм Влизька — не вираз реальних здобутків його душі, а романтична мрія, до якої поет утік від чогось, що розмагалось на дні його душі й хижо наздоганяло його в пізніший час? Може, оте велике надособове серце, що так ясно світить на поетовому небосхилі, не заходячи за горизонт, мало для нього самого часто тільки температуру полярного дня? Бож Влизько був від тринадцятого року свого життя, коли став глухонімим, усе життя сам, відділений від інших прозорою стіною мовчанки. Яким шаленим прокляттям мусила бути для цього гарячого, спраглого найбільших дарів життя юнака його окремість, конечність виношувати свій світ тільки в собі, неможливість виразити свій жар і снагу звичайним

словом у теплій розмові! Звідти оте магnezійне горіння, фoєрверк незаспокоєної, незавершеної, вічно прагнучої любови, що розтікається гарячковим жаром по всьому змісту душі, по всьому тому, що нагромадив у ній запопадливий інтелект. Звідти задихання все тими ж абстрактними словами в патетичній *Дев'ятій симфонії*, де поет виразив свою трагічну спорідненість з Бетговеном. Життєвий досвід хаотичний, не суцільний, полатаний здогадом і бажаннями. Сила фантазії, що підкорює зовсім по-новому, інтимніше від Тичини, навіть космос ("наливаюся зоряним соком", "далекі зорі ловимо руками", "схопити сонце яблуком у руки", "прорвуться з плес далеких сонць проміння кострубаті", "налигаю місяць за срібляні роги"). І неопановане безмежжя реального світу, "мислення не системами явищ, а тільки етикетками", як казав Якубовський. Крок вперед від прямолінійного ентузіязму Чупринки чи Чумака, від тендітного співу Тичини, — і неспроможність доплинути до пристані спокійної віри, до конструктивності Бажана. Ось він справжній Влизько — "безмежне серце, повне сонцем", що "шумує сміхом, як вино". В чомусь ця його доля: покинути розсміяну юність для категоричного поклику великої повноти — схожа на долю Антонича, якого він так інспірував своїми "зеленими снами". Тільки ж дуже складніший і болючіший був його шлях, важкий безмежно гарячішим бажанням бути активним солдатом своєї епохи, важкий станом облоги "у країні й годині своїй".

КІЛЬКА АКТУАЛЬНИХ ДУМОК ПРО ШЕВЧЕНКА

Нелегко приходиться після смерти мистцям і мислителям, які переросли свою епоху настільки, що вона сприйняла й зрозуміла з них тільки те, що їй самій було потрібне. Неповноцінне суспільство виробляє з їхньої творчости ріденький дистиллят, який подається як духовне причастя людям, що спроможні тільки вірити й обожати. Повнота слова замінюється славою, жива безсмертність думки вироджується в культ. Так було і з Шевченком, Кобзарем України. Ще на схилі життя цього змученого поета оточила невідступна атмосфера поклоніння, "візантійства", якого він так не любив і якого не міг скинути з себе, коронованого для потреб суспільства вінцем мученицької слави. А після смерти поета слабисиле українство, замість рости далі його не розгорнутими шуканнями, створило собі Шевченка на подобу своїх обмежених ідей, обкурило його ім'я й творчість дидактично-утилітарним тиміямом, одягло його в уніформу різних на хвилину потрібних ідей та ідейок, розп'яло на хресті власних світоглядових схем, вряди-годи обурюючися, що він не вміщається на їхньому

прокрустовому ложі. Яку ж користь мала українська культура з того, що такий талановитий і самобутній поет, як Федькович, на замовлення галицької ідейної мізерії почав нараз костюмувати себе в другого, місцевого Шевченка, фальсифікуючи з великої любови до Тараса й своєї пророцької місії не тільки стиль і зміст своїх віршів, але навіть свою біографію? Що перетривало в українській поезії від тих поетів, для яких наука в Шевченка кінчалася невичерпальним проливанням сліз за народ на коломийковому ритмі? Як відразливо діє на фоні кадильних святкувань і літанійного величання їдка й тупа злість Огоновських, Партицьких і Желехівських з приводу того, що їм було у Шевченка не під зріст, з приводу "богохульної ересі й нігілістичної гнилі", що виквітла, "коли дух Шевченка тяжкою неволею вже зломлений був"? Самозадоволена чуттєва повинь, якою ентузіясти й догматики різних мастей вирізняють героїв, щоб уникнути прямої розмови з ними, не є вірний шлях до безсмертя в культурі. Є щось нечисте в обожанні генія заради себе самих, заради виправдання власної малости, є щось простацьке в напиханні кишень мідяками, знайденими в першій кімнаті його сезаму, в рантьєрському довір'ї до банку патріотичних афоризмів, заснованого на його творах, у сльозаво-фамільярних обіймах, що заміняли найпростішу з Шевченкових наук: "думайте, читайте".

Сьогодні ми нарешті виростаємо з періоду нації святкуючої, яка тільки святами й маніфестаціями стверджувала своє право на життя. Наступила пора зняти Шевченка раз назавжди з хреста ідеологічних схем, побачити його в реальному історичному контексті, такого, яким він справді був, — без фальшивої ідеалізації, спрощень і порожніх фраз, які ще до сьогодні покутують на сторінках деяких наукових праць про нього. Також наше знайомство з Шевченком мусить стати буденним у тому найкращому розумінні, в смислі критичної зустрічі з його неповторністю, в смислі заміни азбучних істин всебічним порозумінням цілої людини на фоні епохи.

У деяких новіших працях, що хочуть розкривати Шевченка саме так, народилася з бажання заперечити до кінця відому тезу про Шевченкову недоукість протилежна тенденція, що хоче зробити з Шевченка мало не ерудита-енциклопедиста, яка пробує визначити його світогляд як замкнуту систему поглядів, як продукт рефлексії, цілеспрямованого розуму. У таких інтерпретаціях поет знову стає схожим на ідеолога, філософа чи політика, що вперто прямує до якоїсь попередньо наміченої мети. Але своєрідність Шевченка і його велика цінність у даній

історичній обстановці полягала саме в чомусь протилежному: у тому, що він не був ортодоксальним романтиком і типом інтелектуального творця. Світ його мислей не можна дедукувати ні з яких ідеологічних схем його епохи, хоч з них веде до його творчості багато пов'язань. Ні в українській, ні в польській чи російській духовній традиції того часу немає достатніх зразків і підстав для його разючої неповторності. До теоретичного осмислення явищ, до ідейних узагальнень він доходив передусім через зміслову й моральну практику, через конкретне, трактуючи теорію тільки як принагідну допомогу. І саме винятковий дар відкривати істотне й загальне прямо в конкретному робив його вільним від обмежуючих умовностей епохи, дозволяв йому спокійно й самовпевнено нехтувати ними й завдяки тому стати одним з найбільших революційних поетів світу. Джерелом його інспірації були не доктрини, а життя; у самому житті він розкривав діючі історичні й моральні сили, за його досвідом виносив присуд над добром і злом, креслив шанси людського щастя.

Світ Шевченка антропологічний і антропоцентричний. Не теоретичні уявлення про світопорядок, не абстрактна ідея людяности, не політичні вчення, а людина сама по собі, в своєму реальному бутті, стоїть у центрі його уваги. Абсолютна свобода спостереження й оцінки людської долі дає йому силу стати без вагання й компромісу проти кожної брехні, проти кожної дегенерації ідей, проти кожного зусилля заляканих форм, вироджених інституцій, що з інструменту свободи й морального порядку перетворилися на панцир, що сковує здорове зростання суспільства. У цій зневазі живої людини до всього, що об'являє себе альфою й омегою, будучи мертвою формою, у вірі в визвольну силу конкретної любові й горіння — джерело й можливість його животворного впливу на нашу сучасність.

Про Валерія Марченка і його літературну працю та переклади

Валерія Марченка органи КГБ заарештували 25 червня 1973 року. Його звинувачувано за ст. 62 ч. I Карного Кодексу Української РСР та за ст. 63 ч. I КК Азербайджанської РСР. 29 грудня 1973 року Судова Колегія в кримінальних справах Київського обласного суду (у відкритому засіданні) засудила його на шість років позбавлення волі у виправно-трудоxвй колонії суворого режиму і два роки заслання.

Суд (цитуємо вирок) "встановив, що Марченко В. В., проживаючи в місті Києві, під впливом націоналістичних переконань, які склалися у нього в результаті ознайомлення з нелегальною антирадянською літературою, і прослуховування ворожих висилань закордонних радіостанцій, неправильного сприйняття окремих питань національної політики Радянської держави, з кінця 1965 року по 1973 рік з метою підризу та послаблення Радянської влади систематично займався ворожою до радянського суспільства діяльністю — в усній формі поширював наклепницькі вигадки, що порочать радянський державний та суспільний лад, виготовляв, переховував та поширював документи антирадянського націоналістичного змісту, із злісними наклепами на радянську дійсність, національну політику КПРС та з закликами до боротьби проти Радянської влади. Ворожі документи, автором яких він був, неодноразово намагався передати за кордон для опублікування їх в антирадянській націоналістичній пресі".

У чому ж конкретно полягала "систематична, ворожа до радянського суспільства діяльність" протягом восьми років (тобто починаючи з 18-річного віку) радянського юнака, який народився в радянській державі на тридцятomu році її існування, вчився та виховувався радянськими дитячими установами, школою, піонерською організацією і лєнінським комсомолом, виріс у сім'ї радянської інтелігенції? (Мати його — викладач української мови й літератури Київського педагогічного інституту, член КПРС з 1960 року, дід — відомий український історик, професор університету, активний учасник боротьби за встановлення радянської влади на Україні, член КПРС з 1927 року). Йому інкриміновано написання

Ця стаття про Валерія Марченка дісталася на Захід разом з його перекладами. — Редакція

трьох робіт: у 1971 році — "Страшний якийсь тягар" (9 сторінок рукописного тексту), у 1972 — "За параваном ідейности" (12 сторінок машинописного тексту) та в 1973 році — "Київський діалог" (15 сторінок машинописного тексту), які ніколи і ніде не були опубліковані. Хоча перша, власне, була чернеткою до другої, суд однаково розглядав їх як різні. Суд кваліфікував ці роботи як "документи антирадянського та націоналістичного змісту", але жоден із свідків, які бачили їх на власні очі, переглядали чи читали їх (таких всього було шість осіб), не могли переказати змісту, а п'ятеро з них не вбачали в них нічого антирадянського чи націоналістичного. Свідок Людмила Шуляєва, яка друкувала "Київський діалог" на друкарській машинці, на суді сказала, що ця робота справила враження критичних міркувань про стан сучасної української літератури і викликала у неї інтерес до того ж, як вона сказала, "такого в нашій пресі не прочитаєш" (за цей інтерес, що його виявила Людмила Шуляєва до "Київського діалогу" та до самого судового процесу, її, згідно з рішенням суду, звільнено з роботи). Справа в час засідання суду була представлена так, що присутні в залі не змогли мати уявлення про дійсний зміст цих робіт. На суді Валерій Марченко сказав, що він не ставив собі за мету підірвати основи радянської влади, а в своїх роботах бажав лише висловити свої думки. Суд визнав це твердження безпідставним.

Якою ж ворожою до радянського суспільства діяльністю займався Валерій Марченко, буди студентом університету, з 1965 до 1971 року, тобто до часу виготовлення першого "антирадянського документу". Виявляється, що в цей період він брав у деяких осіб загальновідому роботу І. Дзюби *Інтернаціоналізм чи русифікація?* (яка на той час була напівлегальна, бо неодноразово її критикувала радянська преса як помилкову, а не як "нелегальну антирадянську, націоналістичну", як її розглядало КГБ згодом, у 1972 році) і "поширював її": давав читати трьом своїм знайомим. Крім того, слідчі КГБ (Сірик, Похил та Селюк) звинувачували його, що з часу вступу до університету він займався "поширенням в усній формі наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний та суспільний лад". Такими вони кваліфікували розмови студентів філологів-україністів з питань історії України, розвитку української мови й літератури та сучасного їх стану, про тяжкі втрати українського народу за часів культу особи Сталіна: "розкуркулювання" за колективізації, масові заслання до Сибіру, голод 1933 року, арешти та фізичне винищення кращої української інтелігенції. Валерія Марченка звинувачували також за ст. 63 КК Азербайджанської РСР, тобто одночасно в українському й азербайджанському націоналізмі, бо подібні розмови мав він з товаришами в місті Баку під час вивчення азербайджанської мови в Бакинському університеті. Стосовно звинувачення за ст. 63 КК Азербайджанської РСР не було

виявлено достатньо доказів, тому за цією статтею його "виправдано".

Звинувачення, що його на суді зачитав прокурор Силенко І. Ф. неграмотною українською мовою, нагадувало передову статтю в центральних радянських багатотиражних газетах на тему торжества національної політики в Радянському Союзі. Судова колегія Київського обласного суду (головуючий — Завгородня Г. І.) визнала, що Валерій Марченко вчинив "тяжкий державний злочин". Засуджуючи його на шість років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму і два роки заслання, вона перш за все, як було вказано у вироді, брала до уваги його особу. До того ж зовсім не зважила на його тяжку хворобу нирок: з 1965 року він хворіє на змішану форму пієлогломерулонефриту. На касаційну скаргу до Верховного суду Української РСР і Прокуратури УРСР з проханням переглянути справу сина мати Валерія Марченка одержала відповідь, що її син засуджений згідно з законами УРСР, а міра покарання встановлена правильно, відповідно до тяжкості вчиненого ним злочину. На подібну заяву до Генерального прокурора СРСР вона одержала відповідь, що це внутрішня справа Української РСР і подібні справи стосуються Верховного суду УРСР.

Зараз Валерій Марченко перебуває на Уралі у виправно-трудо-вому таборі ВС-389/35. Його адреса: Пермська область, Чусовський район, станція Всесвятська, установа ВС-389/35. У зв'язку з тяжким станом здоров'я він потребує дієтичного харчування, про яке в табірних умовах не може бути й мови, а також постійного нагляду лікаря спеціаліста-нефролога. Його хвороба прогресує, за два роки перебування в таборі він став інвалідом. Він не має потрібних ліків. На неодноразове прохання матері дозволити надсилати гроші та ліки, щоб забезпечити синові потрібне дієтичне харчування та лікування, відповідь начальника табору завжди була негативна, а надіслані ліки поверталися. Згідно з правилами внутрішнього розпорядку виправно-трудового табору суворого режиму, Валерій Марченко має право одержати на рік дві бандеролі вагою не більше одного кг, а після відбуття половини терміну покарання — одну посылку на 5 кг. Шість днів на тиждень щодня, з 9 до 18 години, він мусить шити торби. А коли через свою хворобу він не спроможний виконати денну норму, його позбавляють можливості докупити продуктів у маґазині (на 5 карб. щомісячно).

Валерій Марченко — журналіст, колишній (до арешту органами КГБ в червні 1973 року) літературний працівник редакції газети *Літературна Україна* в Києві. Народився в Києві, у 1965 році закінчив середню школу. Онук українського історика Михайла

Марченка, професора Київського університету (відомого науковими працями *Боротьба Росії та Польщі за Україну в 1654-1664 роках, Українська історіографія, Історія української культури та ін.*), син викладача української мови та літератури. Серед інших шкільних дисциплін найбільший інтерес виявляв до української мови, літератури, історії. Власне вважаючи себе продовжувачем дідового роду, він згодом змінив прізвище, дане йому батьком — Умрилов, на дідове — Марченко. Здібний до іноземних мов, Валерій прагнув навчатися на перекладацькому факультеті університету. Але через стан здоров'я (він має хворі нирки) на перекладацький факультет його не прийняли, у 1965 році він вступив на український відділ філологічного факультету, де навчався до 1970 року. Успішно оволодіваючи знаннями з усіх курсів університетської програми, Валерій водночас захоплювався орієнталістикою — опанував азербайджанську мову й літературу в Бакинському університеті, перекладав на українську мову твори азербайджанських письменників. Перебуваючи неодноразово на лікуванні в Туркменії, цікавився туркменською мовою. Деканат філологічного факультету Київського університету дав таку характеристику своєму студентові-випускникові Марченкові (Умрилову) в липні 1970 року.

"В. Марченко виявив себе як старанний студент, сумлінний комсомолец і добрий товариш. Маючи схильність до іноземних мов, він бере активну участь у студентській науковій конференції з англійської мови, а потім відвідує факультативний курс теорії та практики перекладу. На третьому курсі Марченко, згідно домовленості між вузами, їде у відрядження до Баку з метою вивчення азербайджанської мови та літератури. З щонайкращого боку зарекомендував себе, перебуваючи в Бакинському університеті. За доповідь на студентській науковій конференції "А. Кримський і Азербайджан" Марченко був нагороджений грамотою. Беручи активну участь у громадському житті Азербайджану, він виступає на сторінках республіканської преси. Його статті "Охороняється, чи завжди?" про необхідність негайного втручання в охорону історичних пам'яток країни "Протуберанці серця" азербайджанською мовою, де рецензується переклад книжки І. Драча на мову братнього народу, привернули до себе увагу і ЦК комсомолу Азербайджану. Марченка в складі невеликої лекторської групи посилають до Нахічеванської області для виступів про сучасну українську літературу. З особливим успіхом пройшли лекції у прикордонників, серед яких служило чимало українців. В ювілейні дні 200-річчя з дня народження Котляревського наш студент виступає в Бакинському університеті на урочистім вечорі, присвяченому геніальному українському поетові і драматургу. За час проходження редакторської практики в часописі *Улдуз (Зоря)* Марченко виявив себе як відмінний перекладач і

знавець української літератури. З його допомогою на азербайджанську мову було перекладено статтю про творчість І. Нечуя-Левицького "Крізь пітьму" та оповідання Г. Тютюнника "Маркіян". В азербайджанській літературній газеті *Адабіят вє Інджасаанат* він надрукував ряд повідомлень про літературні явища на Україні (вихід перекладу роману азербайджанського письменника Юсіфа Азімзаде *Він не чужий*, майбутній ювілей Л. Українки тощо). Опанувавши азербайджанську мову, Марченко опублікував кілька оповідань у перекладі на українську мову молодого й талановитого прозаїка Анара (*Вітчизна*, ч. 6, 1969; *Україна*, ч. 20, 1970). Студії в Азербайджані допомогли студентові при написанні його гарної дипломної роботи "Азербайджанська література в дослідженнях і публікаціях українського орієнталіста А. Ю. Кримського". Екзаменаційна комісія оцінила її найвищою оцінкою 'відмінно', крім того, роботу рекомендовано на республіканський конкурс дипломних робіт".

На конкурсі дипломних робіт його робота була відзначена високою оцінкою, як одна із кращих, і після закінчення університету його, як здібного до наукової праці, Вчена рада філологічного факультету університету рекомендувала до аспірантури за спеціальністю — літературознавство.

З вересня 1970 до червня 1973 року Валерій Марченко працював літературним працівником редакції газети *Літературна Україна* і деякий час викладачем української мови та літератури в школі. Протягом усього цього часу на сторінках газети *Літературна Україна* друкувалися його повідомлення, репортажі, рецензії. Водночас із основною роботою в редакції він перекладав з азербайджанської на українську мову літературні твори, у 1971 році видавництво "Веселка" надрукувало його переклад збірки казок *Страшні оповідки*, у 1972 "Мистецтво" — переклад п'єси Джаліля Мамедкулізаде *Мерці*. Він також продовжував наукову працю з питань історико-літературних взаємозв'язків України зі Сходом ("Давня азербайджанська література в дослідженнях А. Кримського" в журналі *Радянське літературознавство*, 1971, ч. 1; "Обличчям на схід" у журналі *Дніпро*, 1971, ч. 1). Захоплювався театром, кіном, любить естрадну музику, цінує дотепи, гумор, жарти.

У тяжких умовах табірної життя, не маючи ні умов, ні часу для улюбленої праці, перекладає художні твори з англійської мови на українську і працює як публіцист.

ПЕРЕКЛАДИ ВАЛЕРІЯ МАРЧЕНКА

З Едґара Лі Мастерс

(АНТОЛОГІЯ СПУН-РІВЕР)

Гаєр Драмер

Чи так само забігають — пізнього вересня після школи
Хлопчики й дівчатка до Сівера по сидр?
Чи збирають вони волоські горіхи в заростях
Ферми Арона Гатфілда, коли падають приморозки?
Не раз у гурті пустотливих дітлахів
І я грався на шляху та довколишніх пагорбах,
Коли сонце сідало, а повітря ставало зимним,
Гамселів щосили по стовбурі горіха,
Лишаючи його безлистим перед загравою Заходу.
Тепер пахучий духмян осени
Та падалиця жолудів
Разом із відлунням з-над долів
Приходять у мріях про життя.
Вони снують наді мною. Запитують мене:
— Де вони, реготливі друзі?
Скільки їх біля мене? Скільки
По старих садах уздовж шляху до Сівера,
По лісах задивлених у супокій води?

Раско Поркенайл

Вона кохала мене. О, як вона мене кохала!
Не змога було втекти від неї
Відтоді, як вона вперше побачила мене.
Потім, коли ми побралися, я подумав,
Вона б могла померти й тим звільнити мене
Або дати розлучення.

Усі друковані тут переклади Валерій Марченко виконав протягом 1975-76 років на Уралі в концтаборі. — Редакція.

Але мало хто вмирає, і зовсім ніхто не поступається.
Опісля я втік і волочився чи не рік.
Вона ніколи не нарікала. Казала: "Все буде гаразд,
Він повернеться". І я повернувся.
Я розповів їй, як плив човном біля Ван Бюрен Стріт
На озері Мічіган і мене захопили пірати,
Що не міг писати, бо був закутий у кайдани.
Вона плакала й цілувала мене,
Примовляючи, це жорстоко, злочинно, не-полюдськи!
І тоді я збагнув: наше одруження —
Перст Божий,
І ніхто над ним не владний.
Окрім смерти,
Я мав рацію.

Місіс Поркенайл

Він утік і волочився чи не рік.
А коли повернувся додому, розповів небилицю,
Мов би його захопили пірати на озері Мічіган
І не міг мені писати, бо був закутий у кайдани.
Я вдала, ніби йняла тому віри,
Хоча добре ж знала, як було насправді:
Зустрічався він та й не раз з модисткою місіс Вільямс,
Коли та приїздила закупляти крам, як вона казала.
Однак обіцянки-цяцянки.
А шлюб — то є шлюб.
Тож, пригнітивши власну гордість,
Я не дала розлучення,
Що його закортіло чоловікові просто
втомленому
Шлюбною обітницею та обов'язками.

Джордж Ґрей

Не раз обсервував я
Вирізьблений мені мармур —
Човен із згорнутим вітрилом, що завмер біля пристані,
Насправді не символ,
А моє життя.

Любов явилась мені, а я сахнувся її розчарувань;
Журба постукала до моїх дверей, а я злякався;
Честолюбство озвалось у мені, я жахнувся ризику.
Натомість усе розмірковував про сенс життя.
Зараз я знаю: слід напинати вітрило
І ловити вітри долі,
Куди б не мчали вони човен.
Сповнене сенсу життя може довести до божевілля,
Та життя без сенсу —
Мука неспокою й неясних мрій,
Човен, що прагне моря і водночас боїться.

Альберт Шердінґ

Джонас Кін гадав, доля його лиха:
Бо мав дітей-невдах.
Але ще нещасливіша доля —
Бути невдахою, коли твої діти зажили слави.
Я бо зростив своїх орлят на те,
Щоб вони зрештою полетіли й лишили мене
Самотнім вороном на гілці.
О! Аби задля гонору приставити до свого імени титул Почесний,
І щоб діти мною захоплювалися,
Я погнався за посадою окружного директора шкіл,
Віддавши всі сили на виграш — програв.
Тої осені дочка одержала першу премію в Парижі
За малюнок названий "Старий млин"
(Цей водяний млин стояв ще до того, як Генрі Вілкін
збудував паровий).
Свідомість того, що я вартий її, доконала мене.

Джонас Кін

Чом Альберт Шердінґ вкоротив собі віку?
Обсипаний щедротами життя
Захотів стати окружним директором шкіл,
І чудові діти шанували його,
Перше ніж виповнилося шістдесят?
Якби хоч один із моїх хлопців зумів влаштуватись кіоскером,

А донька віддалася за пристойного чоловіка,
Я б не тинявся під дощем,
Щоб по тому тремтіти в ліжку у вогкій білизні
Без медичного догляду.

Ані Рутледж

З мене, непотрібної й незнаной,
Лине гучання безсмертної музики;
"З кривдою до нікого, з милістю до всіх".
Я, Ані Рутледж, що спить під оцим бур'яном,
Любилася за життя з Абрагамом Лінкольном,
Поєднана з ним не шлюбом —
Розлукою.
Квітни в віках, республіко,
З праху лона мого.

Гана Армстронг

Я написала йому листа і прохала в ім'я давньої приятні
Звільнити мого слабого хлопчика з армії,
Та, мабуть, він не читав його.
Тоді я пішла до міста, аби найняти Джеймса Ганбера,
Що знався на письмі, написати йому знов;
Та, мабуть, загубився на пошті і цей лист.
І я подалася до Вашингтону сама.
Понад годину шукала Білий дім.
А коли знайшла, вони, криво всміхаючись,
Послали мене геть. І я подумала:
"Певно, він не такий, як тоді, коли мешкав у нас
І працював разом з чоловіком,
А всі ми кликали його Абі, там, у Менарді".
Тож я вирішила востаннє звернутися до вартового:
"Будь ласка, перекажіть, це стара Гана Армстронг
З Іллінойсу прийшла поговорити про мого слабого хлопця в армії".
О, тоді мене одразу пустили.
А коли він побачив мене, розреготався,
І, покинувши свої президентські справи,
Сам написав Даґові звільнення
Та все згадував про колишні дні,
Правив теревені.

Роберт Фултон Таппер

Якби людина могла вкусити величезну руку,
Що ловить і губить нас,
Як вкусив мене одного разу пацюк,
Коли я демонстрував патентовану пастку
У своїй господарчій крамниці.
Та людина ніколи не може помститись за себе
Страхітливому людоджеру Життю.
Ви входите до покою — народжуєтеся на світ;
Потім ви мусите жити — себто плекати вашу душу;
Ага! А ось перед вами принада:
Грошовита жінка, з якою вирішили одружитись,
Ім'я, становище, влада в суспільстві,
Але є там сила роботи і речей, що їх треба досягти —
О так! дроти, які обплели принаду.
Нарешті ви схопили своє — аж чути, хтось іде:
Людоджер Життя заходить до покою.
(Воно очікувало, наслухаючи клацання пружин),
Щоб побачити, як ви жерете чудовий сир,
І витріщившись на вас жалкими очима,
Супиться і всміхається, і кепкує, і проклінає вас
— А ви метаєтеся в пастці! —
Доки ваші страждання йому не обриднуть.

Люсінда Матлок

Я бігала на танці до Чендлервілю
І грала в карти у Вінчестері.
Вертаючись додому одної місячної ночі в середині червня,
Ми обмінялись партнерами,
Так я зустріла свого Девіса.
Ми побралися і прожили разом сімдесят літ,
Розважалися, працювали, виховували дванадцятьох дітей,
З яких восьмеро померло,
Перш ніж мені виповнилось шістдесят.
Я господарила, ткала, пряла, доглядала хворих,
Поралася в садку, а на свята
Ходила гуляти у поля, де піли жайворонки;
Там, на Спун-рівер я збирала мушлі,
Всілякі квіти й лікувальне зілля,
Перегукувалася з лісистими пагорбами, співаючи до зелених
долин.

Я попожила досхочу за свої дев'яносто шість, та всьому настає край.

І я відійшла на солодкий спочинок.
Що це я чую про журбу та нудьгу,
Гнів та прикрість, втрачені сподівання?
Звироднілі сини й дочки,
Життя надто міцне для вас —
Треба багато прожити, щоб полюбити його.

3 Роберта Бернса

Пощо марнуєш роки життя,
Впокорено зносячи гніт?
Нумо до зброї. Нема вороття.
Візьмем за кривду звіт.
Кажуть, безгрішними є королі —
Кривавий натомість їх чин.
Таж уряд від нас вони прийняли,
Судитимем — досить провин.
Хай думу беруть всі з собою на герць,
Віват: і Свобода чи Смерть!

Пихатих прелатів — на небо літати,
Потому запишем в Канон;
Банти із удавок панам зав'язати,
А перам — гільйотин закон.
Сукали мотузки із нас тирани
І судді знаряддя їх правоти;
Відплата народна не за горами,
Пахолки державної мерзоти.
Що їхне сьогодні, на завтра є знак —
Ми надягаєм Свободи ковпак!

Постане відтоді вік золотий:
Людина людині — брат;
Переділ землі проведемо, як стій,
Життя забує сад.
У цноті зростатиме молодь ясна,

До ближнього зверне любов;
Майбутнє упевнить, добру яса —
З одвічних людських основ.
Тож здіймемо тост сей багато раз
Щоб Мир і Свобода прийшли до нас!

З Джона Гейнса

Коли приходять Зелений Пан

Одягнений у кору,
пташки линуць до нього
а одна кладе гніздечко
в його вухові.
Несамовитий вереск
просякає волосся,
легіт дме в голові,
струшуючи додолу
думку, що опадає
на мох та лишайник
біля його ніг.
Очі йому засліплені
Квітнем,
своїм подихом пробуджує
метеликів та бджіл.
і в бороді його
гучить спів химери.
Він вертається знову
з розсипами трісок
та порожніх бляшанок,
у черевиках
тяжких
від болота й погною;
свита линючих псів
супроводить його,
земля здвигається там,
де він стає,
пахощі троянд
підносяться
в променистому дощі.

З Батлера Їтса

Обшир зеленого лугу

Зостаються малюнок і книжка,
Обшир зеленого лугу
На вітри та марші,
Відходить сила із тіла;
Північ, стара кам'яниця,
Де миша лиш стиха гніздиться.

Вщухли душі поривання.
І зараз на схилі віку
Марні уяви змагання,
Ані у пам'яті жорнах,
Яка меле все перебуде,
Не можу вже істини я осягнути.

Ввійди в мене одвічна віро,
Я повинен собі раду дати,
Щоб стати Тимоном та Ліром,
Або навіть Вільямом Блейком,
Що чолом бравсь у мур гатити
І волюванням Істину пробудити.

Думкою палав Мікель-Анджельо,
Щоб сягнути далеко за хмари,
Щоб вірою благословенний
Вдихнути життя у примари.
Приспана людьми ж у летаргії
Їх одвічна орлина мрія.

ЧОМУ ПЕРЕКЛАД?

Валерій Марченко

Зацікавлення прийшло ще в дитинстві. Певно, як чув на бабусині "добридень" звідусіль "добрий день" та "здравствуйте". Підшукати український відповідник останньому тоді не міг. Зате в пам'яті залишилося почуте не знати від кого "вот по-украински так не скажешь". Білінгвізм, він схиляє до роздумів. У нашій родині часто пригадують завзяття, з яким я в п'ятирічному віці обстоював конечність говорити "спички", замість "сірники". Не замислювався над тим, але свідомість фіксувала ходи якоїсь гри, що зовні здавалася легкою й безпечною, а насправді була двобоєм величезних сил і потуг.

У десятій класі заходився перекладати з російської підручник з фізики. Термін угоди з видавництвом закінчувався, а зморена працею мати не давала вже ради з отим додатковим заробком. Отож мусіли працювати удвох. Чи були ми голі й голодні? Мабуть, ні. Але й ситими та нормально вдягненими — тим більше. Наш місячний бюджет, що складався із ста карбованців, міг задовольнити хіба турецького святого.

Отже, перший дотик до штуки перекладацької спричинило вельми банальне бажання уникнути злиднів. Спричинило, але не визначило. Потяг, а відтак любов до іншомовних літератур з'явилися після знайомства з книжкою Джером Джерома *Троє в одному човні*. Пригадую, як читали цю дотепну повістину на дніпровому пляжі. Власне, то було не читання, а унаочнення поняття гомеричний регіт. П'ятеро нас людей різного віку, уподобань, професій качалися на піску від сміху, нічого не можучи та й не намагаючись з собою зробити. Повз нас проходили люди, здивовано пересмикуючи плечима. Дехто, зупинившись, спершу скептично прислухався до читця, та невдовзі сам заражався і впадав у веселий транс. З того часу в мені оселився піетизм до англійського гумору, а пам'ятні слова Джером Джерома: "Я люблю роботу. Вона просто зачаровує мене. Я годинами можу сидіти й дивитися, як хтось працює", — стала моїм крилатим супутником-дороговказом у плавбі по житейському морю.

Краса рідної мови уповні явилася мені саме з перекладу. Заграні до нудоти пісні з "дівчиноньками", "зіроньками",

"квітоньками", тракторні вірші шкільних хрестоматій докучили гірше гіркої редьки. Не бачив кращої альтернативи, тож був схильний піддати неласці всю українську поезію взагалі. Диво сталося, щойно прочитав збірку неоклясика Зерова. Польські, грецькі, французькі вірші постали переді мною світом нормальних людських взаємин. Упевнився у милозвучності рідного слова, у його здатності передати найвитонченіші почування. А потім була любов. Руки в неї ніжні-ніжні. А ще величезні сірі очі. Я торкався її обличчя й не знав, чи не сню — почуття до тої десятиклясниці із школи, де викладав, освітило моє двадцятиріччя. Розлуки й розчарування приходили після того не раз. Але біль нерозділеного кохання так ясно відчував уперше. "Що в імені тобі моїм?" Цими словами говорили не Пушкін і не Зеров. Їх шепотів й, коли вона перестала писати листи, коли довідався, що зустрічається з іншим. Якщо шукати ліків від кохання, то кращих за роботу не знайти (за умови, звісно, що вона до серця).

Захопився творчістю чи не найвидатнішого драматурга тюрків Джаміля Маммедкулізаде. По-українському мали заговорити мулли й жандарми, дервіші й вояки, музики й кати. Мусульманський Схід з його екзотикою вливався в мене, мов п'янкий трунок, — я став орієнталістом. Переклад п'єси *Мерці* вийшов удалим. Бо під час роботи ще глибше збагнув актуальність ідейних засад автора, та й езопівський сарказм його алегорій був новаторський не лише для традиційної східньої літератури. Головне, відчуті духовну спільноту з автором оригіналу, зболіти його болями — і наслідок вийде щонайкращий. Саме тому проблеми Азербайджану початку віку стали мені близькими і зрозумілими. Не міг залишатися байдужим до трагедії народу, одурманеного фанатизмом, засліпленого облудниками-поводирями і не міг не страждати разом з єдиним живим у царстві мертвих "вічно п'яним" Іскандером. Власне, з працею над цією п'єсою прийшло усвідомлення, що переклад — засіб самовираження.

Після цього поклав триматися обраного курсу. Заглибившись в історію, розшукав перших драгоманів східніх літератур. Крізь які тільки перепони випало пробиватися цьому невеличкому загонові вітчизняної культури. "Буде исправится в образе мыслей", — написав власноручно цар Микола I на вирок Миколи Гулака. Мордований тюрмою та засланням під суворим поліційним наглядом, здавалося, цей кирило-методієвець не знайде сил щось діяти. Та в його руках переклад зробився не лише притулком, сховком, а й знаряддям опору. Азербайджанський лірик Фізулі, фолкльорна поезія народів Закавказчини заговорили по-українському завдяки співпраці Миколи Гулака та його спільника

Олекси Навроцького. Відірвані від свого народу, двоє впертих малоросів робили справу, збагнути яку було дано не кожному з сучасників. Піонери політичного, громадського та культурного життя України середини минулого віку, вони залишилися взірцем для потомків. Показали, яким повинен бути справжній інтелігент. І не випадково саме на одному з перекладів О. Навроцький написав своєму однодумцеві:

І у нас серце завеселіє
На чужій чужині,
Що пішла і наша крихта
На користь Україні.

Ось такий він, переклад. Тільки покликаний до життя думкою стає він явищем мистецтва, здобуває загальне визнання. Річ для боротьби і ніколи для кон'юнктури. Третього не дано. Тому й маю я таку прихильність до перекладу.

Урал, червень 1975

МИКОЛА ГЛУЩЕНКО

(З нагоди його 75-ліття)

Микола Кушнірєнко

Цього року минуло сімдесят п'ять років від народження мистця Миколи Глущенка, який живе в Києві, і виповнилося півстоліття його інтенсивної мистецької творчості.

Завдяки радянським митним обмеженням і різним приписам небагато Глущенкових творів є в Америці. Тому він тут і не дуже відомий, хоч посідає в сучасному українському малярстві чи не перше місце, а як пейзажист він таки найвидатніший і найпопулярніший.

Існує вже й чимала література про його мистецтво. Цікаво, що першу українсько-французьку монографію про Глущенка написав у Львові ще в 1933 році мистець і поет Святослав Гординський, який тепер живе у Нью-Йорку.

На основі монографій та статей про М. Глущенка коротко накреслюємо тут його життєвий і мистецький шлях.

Микола Глущенко народився 17 вересня 1901 року в українській селянській сім'ї в місті Новомосковському, нині Дніпропетровська область. Йому було п'ять років, коли помер батько, і хлопчик разом з матір'ю переїхав в українське село Борисівку на Курщині, де жили їхні родичі.

Тут процвітало тоді малювання ікон на продаж. Мистець згадує, з яким зацікавленням він стежив за роботою малярів-"богомазів". Таке оточення збуджувало в талановитого хлопця інтерес до малювання. У недавньому інтерв'ю (*Робітнича газета*, 29 серпня 1976) Глущенко, згадуючи про своє дитинство на Курщині і про спонуки до малярства, говорить:

"Можливо, сімейна традиція. Мій дід і прадід ще малювали портрети запорожців. Крім того, у колишній Курській губернії, де минуло моє дитинство, зберігалися парсуни (старі картини). Хлопчаком я довго розглядав їх, хотілося спробувати самому".

Почавши учитися в середній комерційній школі в Юзівці (нині м. Донецьке), Глущенко широ віддався малюванню, і хоч цей предмет займав у програмі школи незначне місце, вчитель малювання зміг передати здібному учневі основи художньої грамоти. Перебуваючи у цій школі, Глущенко багато копіював з репродукцій картин, присвячених історичному минулому та побутові українського

Микола Глущенко (липень 1976 року)

народу. Його улюбленими художниками на той час були І. Репін та С. Васильківський.

Після закінчення комерційної школи Глущенко подався до Харкова, щоб вступити там до вищої технічної школи, але, побачивши оригінали картин визначних мистців у тамошньому художньому музеї, вирішив присвятити своє життя мистецтву. Далі радянські біографи Глущенко, згадуючи про "роки громадянської

війни та іноземної інтервенції”, невиразно окреслюють його дальшу долю: “Війна не минула й Глуценка. У 1919 році він потрапляє до табору військовополонених у Польщі. Нестерпні умови життя змушують юнака піти на все, аби вирватися на волю, і він, ризикуючи життям, тікає з концтабору ... і наприкінці 1919 року опиняється в Німеччині”.¹

Після тяжких поневірянь нарешті Глуценкові вдалося вступити до приватної берлінської художньої школи Ганса Балушека, а в 1921 році успішно скласти іспит до Берлінської академії мистецтв, яку він і закінчив у 1924 році.

Вже перші Глуценкові праці на студентських виставках у Берліні схвально прийняла тогочасна преса. На виставці, що відкрилася 25 травня 1924 року, в Берліні у відомій галерії “Каспер”, Глуценко показав близько 30 своїх праць, виконаних у 1923-24 роках. В основному це були малярські та графічні картини й портрети. Одним з найтиповіших його полотен того періоду є *Шахісти* (1923). В дещо іншому пляні намальована картина *Картярі* (1924). Виставка в галерії “Каспер” мала значний успіх, і це дало змогу Глуценкові взяти участь у виставці, яка увійшла в історію німецького мистецтва під назвою *Нова речевість*.

Під час навчання у Берлінській академії Глуценко познайомився у 1922 році з Олександром Довженком, майбутнім кінорежисером. Це знайомство мало величезний вплив на дальшу Глуценкову долю. О. Довженко приїхав до Берліну на посаду секретаря генерального консульства УРСР у Німеччині. Він тоді захоплювався малярством і познайомився з українськими студентами Берлінської академії мистецтв. У згаданому інтерв'ю (*Робітничка газета* від 29 серпня 1976) М. Глуценко розповідає про Довженка:

“Нас зв'язувала багаторічна дружба. Познайомилися у 1922 році, коли Сашко працював секретарем Генерального консульства УРСР у Берліні. Це була палка і пристрасна людина. Йому я зобов'язаний своїм відкриттям Матісса, Дерена, Ван Гоґа та інших видатних майстрів пензля. Довженко мав надзвичайне чуття прекрасного, рідкісний смак, йому були притаманні широка ерудиція, безмежна фантазія, надзвичайний дар переконувати... Він приголомшував співрозмовника пристрасністю своєї мови, доказовістю переконань. У ньому було щось від пророка”.

У 1925 році Глуценко поїхав до Франції й поринув у вир мистецького життя Парижу, де багато й напружено працював. Париж важко здивувати, а все ж постать Миколи Глуценка там не

1. А. Шпаков, *Микола Петрович Глуценко* (Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1962), стор. 6.

губиться. Молодий випускник Берлінської академії одразу звернув на себе увагу критики, припав до душі паризькому глядачеві. Під кінець 1920-их років Глущенко був у Парижі одним з чільних представників *Еколь де Пари* — тієї школи, напрям якої відзначався поворотом до ширшої і безпосередньої передачі не так кольористичних ефектів природи, як самої фактури речей. Серед кращих представників молодого крила цієї школи з українців були О. Грищенко і М. Глущенко. Французький мистецтвознавець Анрі Пуляй писав про Глущенка: "Він приходить до нас з України, один з перших, щоб докинути своє ім'я до тих з усього світу, з-поміж яких деякого справедливо зачислено до групи, що зветься Паризькою школою".²

На початку 1930-их років Глущенко продовжує брати участь у багатьох групових виставках та влаштовує персональні виставки не лише в Парижі, а також і в інших європейських столицях. Чимало разів він показує свої твори на виставках, які влаштовувала Асоціація незалежних українських мистців у Львові у музеї НТШ.

У ці роки він створює серію портретів видатних французів: Анрі Барбюса, Поля Сіньяка, Ромена Ролляна, Віктора Маргеріта, Франсіса Журдена та інших.

У 1936 році М. Глущенко переїхав до Радянського Союзу й оселився в Москві. Зрілий талановитий мистець, визнаний у Парижі, який одинадцять років творив в атмосфері абсолютної свободи, зустрівся на новому місці з регульованим мистецтвом соцреалізму і мусів "перебудовуватися".

Про цю "перебудову" згадує Ігор Бугаєнко у монографії про Глущенка:

"Життя радянських людей хвилює його й захоплює. Однак, не все йому зрозуміле, що відбувається в радянському мистецтві... Даються взнаки старі прийоми його живопису, які далеко не завжди відповідали новим вимогам і темам ... А звужене сприйняття методу соціалістичного реалізму — єдиного методу радянських митців (до речі, спричинене на той час і реаліями суб'єктивного характеру, пов'язаними з культом особи) призводить до невідповідності форми великому змістові... Спроба насильства над своїм талантом не могла мати бодай тимчасового успіху. Художник глибоко переживає невдачі".³

У 1944 році М. Глущенко переїхав на Україну й оселився в Києві. На виставці Глущенкових праць у 1956 році за період з 1950 по 1955 рік не було вже ні портретів, ні тематичних полотен. Лише пейзажі й натюрморти свідчили про обраний М. Глущенком шлях у мистецтві.

2. Цитовано за: Ігор Бугаєнко, вступна стаття до альбома *Микола Глущенко* (Київ: вид-во "Мистецтво", 1973), стор. 13.

3. Ігор Бугаєнко, *цит. праця*, стор. 13-14.

Вже майже чверть століття мистецької праці присвятив М. Глущенко пейзажеві, переважно української природи. Він визнаний поет пейзажу. Але далекий від того, щоб задоволитися цим визнанням. Пошуки нового, незвіданого — риси, що завжди були притаманні Глущенкові. Художник весь час у русі, в мандрівках, що тільки на деякий час змінюються затишком майстерні. "Здається — пише І. Бугаєнко, — нема мальовничого куточка України, якого не відвідав би художник. Рідну землю він оспівує надхненно, з ніжною синівською любов'ю".⁴

Багато дослідників творчости М. Глуценка 1960-их років відзначають несподіваний, раптовий переворот у мистецьких концепціях художника. Леонід Первомайський з'ясовує цей "переворот": "Мила й тиха природа Миколи Глуценка, — пише він, — постає перед нами у новій його творчості уся звихрена й здіблена, безперервна буря вирує тепер на його полотнах, фарби не зливаються в милуючих око м'яких півтонах, вони лежать контрастними плямами, утворюючи нову гармонію. Сам художник говорить, що природа дає йому тепер не натуру до копіювання, а тільки поштовх до творення свого образу. Коли кинути поглядом на перше-ліпше з нових полотен Миколи Глуценка, одразу впадають в око не зовнішні, а внутрішні зміни. Природа не змінилася — змінився художник. Але художник змінюється не з власної примхи — тут діють причини й закони значно складніші й глибші. Здатність майстра відмовлятися від власних досягнень свідчить не лише про його творчу сміливість — в ній неминуче вчувається рух часу, биття пульсу історії, яка не стоїть на місці, перебуває в процесі вічної зміни і постійного перетворення і разом з собою змінює і перетворює нас".⁵

У згаданому інтерв'ю на питання, "Що вас найбільше приваблює у вашій роботі?" — Глущенко відповів: "Сама робота, процес творчости. Я повинен малювати кожного дня. Як дихати, ходити, мислити..."

Радянська критика останнього десятка років хвалить Глущенкові твори, іноді за те саме, за що колись гудила.

Микола Глущенко має вже 75 літ — ніби й поважний вік, але для мистецької творчости це не перешкода. Геронтолог Роберт Батлер (Butler) твердить, що філософи й малярі стають великими з віком. У 1971 році, у 70-ліття майстра, відбулася його велика персональна виставка у Києві. Цього року у вересні, у його 75-ліття, також відбулася персональна виставка його нових картин. Сподіваємось, що відбудеться така виставка і по чергових п'ятьох роках.

4. Там таки, стор. 15.

5. Леонід Первомайський, "Час і майстер", вступна стаття до альбому *Микола Глущенко* (Київ: вид-во "Мистецтво", 1968).

ТРАГЕДІЯ ІВАНА ДЗЮБИ

Леонид Плющ

i

У 1972-73 роках на Україні сталася чергова, така знайома українцям з історії трагедія: один із її найвидатніших синів зрадив Батьківщину, став полпентачем її катів.

Найжахливішими катами України під час нападів з боку Туреччини були яничари-безбатченки, серед них українці з походження. Правда, у яничар було якесь виправдання: їх ще малими дітьми викрадали татари та турки і виховували головорізами.

Найстрашнішим для українського народу катом за часів Богдана Хмельницького був польський магнат, князь Єремія Михайло Вишневецький, українець з походження.

Чорносотенець, українофоб В. Шульгін — також українець.

Під час останньої війни найбільш жорстоко з українським населенням розправлялися українські поліцаї, а українські кадебісти нічим не відрізнялися від інших у переслідуванні українських націоналістів чи патріотів.

Але це все кати воєнні й політичні.

Були ще зрадники — гуманітарії. Письменник-історик Пантелеймон Куліш, який звинувачував Шевченка в дружбі з "москалями" — Чернишевським, Жемчужниковим та іншими, під кінець життя почав доводити позитивну роль "возз'єднання" з Росією. А росіянин Герцен доводив протилежне.

А що сталося з українськими гуманітаріями після 1917 року? Одні були страчені політичною поліцією, другі замовкли, треті зрадили.

Ось Тичина — геніальний поет 20-их років, що вже на початку 30-их років почав поетично і політично піддаватися, став прислужником "єдиної неделімої Росії", членом уряду, і нікчемним віршомазом (це вже плата за зраду).

Ми говорили про це явище в історії України і з Дзюбою, і з Світличним, і іншими учасниками українського руху опору. Дзюба

Ця стаття написана як післямова до французького видання книжки Івана Дзюби *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Український оригінал її передруковуємо без змін. — Редакція.

називав Панька Куліша, Тичину, усяких там поліцаїв та "вертухаїв" (охорона радянських таборів) — яничарами, перевертнями.

Ясна річ, це не національна риса українців. Ворогами євреїв бували й є євреї — юдофоби. У чехів є Гусак, у французів був Ля Рок.

Це трагедія історії України — перевертні.

Дзюба, який сам добре знав і плямував перевертнів, став перевертнем і не тільки зрікся своїх патріотичних поглядів, не тільки став паплюжити "українських націоналістів", але й давав свідчення проти друзів та знайомих.

Я хотів би дещо зупинитися на причинах зради Дзюби. Але для цього потрібно повернутися до того часу, коли він не був за "возз'єднання" з "інтернаціоналістами" Брежнєвим та головою КДБ України Нікітченком.

Після ХХ з'їзду партії почала відроджуватися українська культура. З'явилися талановиті українські поети: Драч, Вінграновський, Коротич, Ліна Костенко, Василь Стус; мистці: Апла Горська, Людмила Семикіна, Панас Заливаха, критик Іван Світличний, вчений психолог і критик Євген Сверстюк та багато інших. Був створений Клуб творчої молоді, який дав поштовх до розвитку думки серед патріотично настроєної молоді. Цей клуб розігнала влада, але творча інтелігенція продовжувала справу відродження. Вона настільки високо піднесла літературу і мистецтво, що ці роки були названі початком третього українського Відродження (перше — від часів Хмельницького до Полтавської битви, коли воля України була розтоптана "прогресивним" царем Петром I; друге — від 1917 до 1933 року — замордована на Соловках, у Сибіру, по всіх таборах і тюрмах СРСР). Дзюба брав активну участь у цьому відродженні з самого початку.

Виступ на вечорі пам'яті Василя Симоненка, виступ у кінотеатрі *Україна* проти арештів на Україні розголосили широко його ім'я як мужнього борця за свій народ, за демократизацію України. Але символом нової України Дзюба став після того, як написав книжку *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, в якій довів, що дійсна національна політика КПРС суперечить обіцянкам більшовиків і політиці "українізації", яка провадилася в 20-их роках. Дзюба переконливо показав фальшивість радянського інтернаціоналізму, який навіть не дуже добре маскує російський шовінізм щодо українців, євреїв, татар, народів депортованих з Кавказу й Криму тощо.

Вплив цієї книжки був надзвичайний не тільки серед українців, але й серед інших народів СРСР. Малороси ставали українцями, деякі євреї усвідомлювали себе євреями. Кримські татари почали розповсюджувати книжку в себе.

Дзюба продовжив свої думки далі — у виступі в Бабиному

Яру, закликаючи до єднання народів проти шовінізму, у статті про національний сором у журналі *Дукля* (Чехо-Словаччина), у багатьох листах-протестах проти русифікації та переслідування учасників демократичного руху.

Але вже з 68-69 років почалася помітна поступова зміна в принциповості Дзюби. Я розповім тільки про свої з ним розмови.

Під час процесу 66 року в Києві я запитав його, чому багато хто і в Росії і на Україні тримається на слідстві і під час суду не зовсім мужньо. Згадали ганебну поведінку багатьох декабристів. Дзюба висловив думку, що як не маєш ідейних засад, основ своєї діяльності, то дуже тяжко втриматися перед жахом покарання, перед психологічним тиском слідчих.

Коли Іван Драч написав за наказом Спілки письменників статтю, де змішав усіх націоналістів до купи і паплюжив їх, Дзюба був обурений зрадою Драча, тим, що Драч написав статтю проти свого сумління. Я підтримував це обурення, але радив Дзюбі написати статтю проти українських фашистів, щоб не для КДБ, а для народу провести чітку лінію між шовінізмом та українськими демократами. Я доводив, що це допоможе саме українській справі, бо слово "націоналізм" відстрашує і українців, і росіян, і євреїв-демократів. Треба показати, що за цим словом криються зовсім різні течії національного руху.

Дзюба гордо відповів, що це політичний підхід. Він же, Дзюба, стоїть на етичних засадах. Якщо можна буде виступити проти кадебівського фашизму, то він виступить і проти "буржуазного фашизму".

Наступна дискусія, через декілька років, торкнулася ставлення до таких, як літератори Іван Драч, Віталій Коротич, Дмитро Павличко, Євтушенко, які підспівують офіційній пропаганді, а деінде говорять трохи правди. Принципом цих лібералів є "90% віршів для КДБ, 10% для народу. Ці 10% і увійдуть в історію". Дзюба добре розумів, що і ці 10% віршів не потрібні народові, бо не може бути нецирим талант — він губить себе брехнею. Прикладів цього процесу самознищення таланту — тисячі.

Але Дзюба підтримував з павличками зв'язки і навіть дружбу (з Драчем), бо вважав, що як з ними порвати, то вони стануть реакціонерами.

Але опортунізм до опортуністів загрожував самому Дзюбі. Він тільки лагідно посміхався у відповідь на такі перестороги.

І небагато часу пройшло, як побачили всі перший крок опортунізму Дзюби. Він написав у *Літературну Україну* статтю про націоналістів-емігрантів. Зразу ж усі його друзі розділилися на "тверезих політиків" і "дон кіхотів". "Тверезі" вважали його статтю

проявом політичної мудрости, кроком у душі лєнінських "компромїсів". Над Дзюбою та багатьма іншими вже висїла загроза арештів. Треба було виграти час хоч на кілька рокїв, щоб встигнути ще щось зробити: зрозумїле було, що звинувачення Дзюби в "антирадянській пропагандї" буде підставою для аналогічного звинувачення майже всіх українських патріотїв, бо у всіх у них лежить його *Інтернаціоналізм*, бо всі вони так чи інакше зв'язані з ним — безпосередньо чи посередньо. І ще одне: поки Дзюба на волї, можна хоч трохи впливати на розвиток офіційної української літератури і взагалї всієї культури. Навіть Павличковї соромно, коли він дивиться в очі Дзюбі. Дзюби не буде — і навіть Іван Драч стане Дмитерком (бо коли твоє сумління — Дзюба — у таборі, то згадка про сумління не так тяжить над тобою).

Але всі ці роздуми "тверезих" затьмарилися вибухом. З'явився новий лист Белїнського до Гоголя, і в тисячу разів страшнїший для Гоголя — Дзюби, у тисячу разів переконливїший. Це *Серед снігів* Валентина Мороза. Мороз, поєднуючи логіку фактів та ідей з пристрасною борця проти усяких поступок КДБ, довів, що Дзюба вдарив по своїх власних ідеях, по українському руху опору. КДБ, говорив Мороз, отримавши над ним першу перемогу, перший крок у бік співробітництва з ними, не заспокоїться і витягне всі наступні кроки, до кінця.

Як це завжди буває, Мороз не переконав нікого: майже ніхто з "тверезих" не став на бік "дон кіхотїв". Навпаки, прїрва між "тверезими" і "дон кіхотами" поглибилася, набула політичного характеру, розколу між "західніми" і "східніми" українцями. "Тверезї" побачили у Мороза лише емоції та хибні ідеї про кінечність Україні мати "апостолїв", "богїв", "символїв", "мучеників" та "одержимих".

— Ні, — говорили вони, — досить нам вождїв, культу особи. Нам потрібні маси розумних українців, а не одиниці-апостоли.

Я тоді стояв десь посередині між обома групами. Уважав, що теорія апостолства та мучеництва — шкідлива, бо вже задовго до цього побачив, як шкодить розвиткові політичної української думки культ Дзюби, яких потворних форм він набирає. Багато хто поклонявся його імені, а в життєвій практиці тримався протилежно прикладові Дзюби. Культ Дзюби тільки шкодив ідеям Дзюби — це впливає з суті культу.

Але принциповість, логіка Мороза була переконлива в тезі, що КДБ не можна поступатися ні в чому.

Мені здавалося тоді, що Дзюба зробив лїнгвістичну помилку. В наших умовах не можна виступати проти "націоналістів", бо це слово вже нічого не означає, крім ворогїв КДБ на Україні. Треба було сказати — "фашисти" і точно назвати їх на ім'я, бо

абстрактне слово "фашисти" КДБ зможе повернути і проти самого Дзюби. Так лінгвістична помилка стала політичною. І сталося це з-за принципового аполітизму Дзюби, від так розповсюдженого в Радянському Союзі презирства до "політики", політиків. Слова "пропаганда", "народні маси", "політика" для багатьох синоніми брехні, лицемірства, демагогії, політиканства.

Після появи статті Мороза я пішов до Дзюби, щоб зрозуміти його крок — статтю в *Літературній Україні* проти закордонних "націоналістів".

Дзюба розповів, що в Спільці письменників йому дали прочитати багато статей емігрантських політичних публіцистів, в яких хвалили Дзюбу, що він, криючися за ленінізм, провадить антикомуністичну чи навіть фашистську пропаганду. Ці статті настільки вразили його, що він вирішив поставити крапки над "і". Я сказав йому про лінгвістично-політичну помилку — виступ проти абстрактних "націоналістів". Дзюба згодився, що це була помилка, але не крок до зради. Дзюба сказав, що, мабуть, треба написати до самвидаву статтю, в якій би він провів лінії між патріотами, з одного боку, та КДБ з шовіністами — з другого. На жаль, він цього так і не зробив. Одна з причин: йому не хотілося дискутувати з Морозом і поглиблювати прірву між "східняками" і "західняками". Ця остання думка — зниження принциповості Дзюби, відсутність політичного мислення. Не виправдовуватися треба було перед Морозом, а захищати свої позиції проти КДБ.

Як показали подальші події, Мороз точно, спираючися на історію перевертництва, передрік зраду.

Але не всі "тверезі" зрадили, і не всі "дон кіхоти" втрималися під тиском допитів та погроз КДБ. Не між "тверезою політичністю" та "одержимістю" дон кіхотів проходить межа між зрадою і героїзмом. Межа між принциповістю, "чесністю з собою" (Винниченко) й опортунізмом разом з бездумно-емоційною одержимістю, межа — між людьми високої поваги до себе, своїх принципів та односторонців і душевною нетвердістю, нечіткістю, егоїзмом.

"Тверезий" Світличний і "дон кіхот" Мороз зараз караються за "чесність з собою" і не здаються. "Тверезий" Дзюба і "одержима", гістична націоналістка Зіновія Франко, онука поета-революціонера Івана Франка, допомагають катам України своїм авторитетом, своїм гинучим талантом.

13 січня 1972 року мені подзвонили:

— Обох Іванів сьогодні забрали.

Я з дружиною поїхав до Іванів (Дзюби і Світличного), хотів дізнатися, як це сталося, про подробиці, щоб передати відомості

до *Хроніки поточних подій*. У Дзюби сиділи кадебісти, рилися в книжках. Донька перелякано дивилася на дядь.

Я не витримав і почав протестувати проти обшуку, проти переслідування кращих діячів української культури.

Дзюба з своєю милою, теплою посмішкою заспокоїв мене і дружину (я розумів, що це початок чергового розгрому української культури):

— Не треба. Хай шукають.

Стало соромно перед його витримкою, перед його донькою і дружиною за гістерію.

Який же сором і жах охопив мене в Дніпропетровській психтюрмі, коли прочитав зречення Дзюби — одне, потім друге. Зречення Франко, Холодного, Селезненка — то щось інше, не так болюче. І справа не в самознищенні символу, апостола, в перетворенні апостола на Юду — я завжди зневажав "дзюбізм", як і всякий "ізм", що заважає розвитку суті цього "ізму". Жах у тому, що особистість надзвичайно високого громадського рівня борця — зрадила.

Стали відомі факти зради.

За місяць до зради Дзюба каже про З. Франко:

— Жаль того народу, проводирі якого такі, як вона.

Дзюбу заарештовують, Дзюба дає свідчення проти друзів. За це йому давали побачення з дружиною (у слідчій тюрмі!); позачергові передачі.

Дзюба виступив з статтями проти борців за свою націю, за демократію, за "соціалізм з людським обличчям".

До нього прийшла мати одного з політ'язнів і почала соромити (вона його любила, як і всі, хто знав його особисто). Він відповів:

— Я зроблю для України зараз більше, ніж вони в таборах.

Скільки пихи, задоволення своєю зрадою, врятуванням своєї шкіри (він досить розумний, щоб не відчувати, що загубив, рятуючи шкіру, своє я), безсоромности в цих жахливих словах!

Це не Якір, який зробив те саме, що й Дзюба, але має сумління, що не дає йому зараз жити, спати, дивитися в очі чесним людям. Це Павло Тичина, що гордо каже — "піду по трупах!"

Що привело Дзюбу до яничарства?

Він сам відповів на це питання: провина в трагічній історії України, у відсутності ідейної твердості, в аполітизмі, в опортунізмі до опортуністів.

Це головне. А далі — любов до своєї особи, до доньки, до дружини, до ... України (тобто до повітря, культури, а не ... народу). Але це є в кожного — всі не хочуть умирати, всі бояться неволі, всі когось люблять і бояться за них. Це тільки другорядна причина, яка допомагає виправдати зраду самого себе.

Я хотів би звернути увагу читача на те, що в *Інтернаціоналізмі чи русифікації?* є таке, що дає підставу для тези про нетвердість ідейної позиції Дзюби.

Дзюба суб'єктивно був щирим марксистом, коли писав цю книжку (він говорив мені про свої сумніви щодо щирости Леніна в національному питанні, але це були цілком зрозумілі сумніви, які не перешкоджали йому вірити, що "ленінці" на Україні насправді бажали розвивати культуру та економіку України). Це неправда, що Дзюба та його однодумці лише використовували марксизм як ширму для націоналізму. Дзюба був щирим українським патріотом-марксистом.

Але чи був його марксизм глибоким, принциповим марксизмом?

Коли з'явилася книжка Стенчука *Що і як обстоює І. Дзюба?*, всі побачили, що можна з Леніна взяти "цитатки" і проти українського патріотизму. Чіж "цитатки" правдивіші?

Стенчук несвідомо показав, що Дзюбин марксизм — поверховий, "цитатний", голе заперечення "цитатного" офіційного марксизму. Дзюбі радили товариші дослідити еволюцію марксизму в національному питанні від Маркса до пізнього Леніна, щоб довести, що саме його, Дзюбине, тлумачення — глибоке розуміння еволюції справжнього марксизму, як наукової філософії — від нехтування позитивного значення нації до визнання не тільки права на "самовизначення", але й конечности існування і розвитку націй. Для цього потрібно, не поклоняючися "клясикам", довести їх помилки та розвинути їх позитивні думки, відірватися від цитат. Дзюба не погодився тоді — це вже нудна полеміка, є більш важливі справи, ніж полеміка із Стенчуками.

Коли чари *Інтернаціоналізму чи русифікації?* для мене вже розвіялися, я попросив Дзюбу прочитати лекцію в тісному товаристві науковців технічного напрямку.

— Розумієте, у вашій книзі блискуче доведено, що сучасна політика йде проти "цитат" з Леніна та рішень КП(б)У 20-их років. Але ще треба довести, що Ленін і КП(б)У були праві в своїй національній програмі, політиці, гаслах, треба довести, що їх заяви були щирі. Потім, ви оперуєте емоціями — для технічної інтелігенції і гасла Леніна і емоційні аргументи нічого не варті. Математика не знає національної мови, техніка теж.

Треба довести "технікам", що потрібно зберігати мову, що без національної мови не буде національної культури, що особлива українська культура потрібна. Я сам приймаю ваші емоційні аргументи (не "цитатні"), але навіть мені потрібні наукові аргументи. Якщо ви хочете, щоб з вами разом були "техніки", то треба це зробити. Коли ви вказуєте на факти свідомого шовінізму, наруги над народами, то тут нема про що говорити, всі демократи

вас зрозуміють і підтримають. Але головне не в цьому, головне в спростуванні тези про злиття всіх націй в однорідне безнаціональне людство.

Дзюба (і за ним багато інших "філологів") навів тільки один аргумент:

— Якщо гвалтують матір, то негоже питати в неї, чи їй це подобається. Треба, не роздумуючи, бити гвалтівника.

Дуже влучно, навіть розумно, але недостатньо. Стояти лише на емоційних засадах досить, щоб вступитися за честь матері, але не досить, щоб протиставити себе проти підступних аргументів КДБ — аргументів жаху, облуди, цитаток.

Тільки в поверховості марксизму та патріотизму не можна вбачати корінь зради Дзюби. Деякі емоційні патріоти та поверхові марксистки тримали себе гідно. Але це фон, база для особистої зради Дзюби. Він сам про цей фактор зради говорив у 1966 році.

Щоб втримати себе, врятувати своє "я" в сучасних умовах в СРСР, потрібна синтеза твердої ідейної основи під ногами (ідеї можуть бути якими завгодно, навіть хибними), "чесности з собою", любови до народу та ближніх, сили духу — синтеза "одержимости" з розумом.

У Дзюби не вистачило ні ідеї, ні "одержимости".

І тому він уже служить і буде служити катам.

... Доборолась Україна

До самого краю.

Гірше пляха свої діти

Її розпинають... [Т. Шевченко]

Цю трагедію України Шевченко геніяльно змалював в апокаліптичній містерії *Великий льох*:

Сю ніч будуть в Україні

Родиться близнята;

Один буде, як той Гонта,

катів катувати!

Другий буде [...]

Катам помагати [...]

[...] Сміється і ридає

Уся Україна!

То близнята народились,

А навісна мати

Регочеться, що Йванами

Обох буде звати!

Але навіть Шевченко не міг передбачити, що обидва Івани — Іван Гонта та Іван-кат — зіллються в одній особі Івана Дзюби.

II

Я вже написав цю післямову до французького видання *Інтернаціоналізму чи русифікації?*, коли КДБ передав на Захід антитезу цього твору, спробу перекреслити все, що так блискуче довів Іван Дзюба, перекреслити руками... самого Дзюби.

Більшого удару брехні радянської пропаганди, мабуть, завдати неможливо.

Тепер усі на Заході можуть переконатися, в якій нелюдській атмосфері живе радянський народ зараз, якщо навіть така людина, як Дзюба, перетворена на ніщо, на недолюдка без совісти, таланту, логіки, звичайного людського глузду. Порівнявши книгу Дзюби й анти-Дзюби, неважко побачити всю неспроможність пропаганди заперечити хоч одне слово Дзюби — патріота, марксиста, талановитого критика-публіциста, "Белінського України", як його називали ще шість років тому.

Прочитавши брошуру Івана Дзюби *Грані кристала*, видану товариством "Україна" (Київ-34, Золоті Ворота, 6), я вирішив написати

Відкритий лист до Івана Дзюби

Зовсім ще недавно Ви вчили нас, несвідомих українців, любови до свого народу, ненависти до тих, хто ґвалтує Україну. Зовсім недавно Ви писали про деградацію таланту, який зраджує себе, своє сумління.

А сьогодні Ви самі пішли дорогою зради, далі З. Франко, М. Холодного, Л. Селезненка, кудись у безодню ганьби, підлости, безталання.

Я хочу показати Вам цю безодню на прикладі Вашого останнього виступу проти книжки, яка довгий час лежала у кожного українського патріота поряд з *Кобзарем* — проти *Інтернаціоналізму чи русифікації?* Івана Дзюби.

Вже сама назва *Грані кристала* свідчить про знищення Вашої особи, Вашого таланту. Ще шість років тому Ви не могли б без сарказму згадати цей фальшивий образ розквіту національних культур в СРСР, і патос його не властивий Вам, і не Ваш це символ (колись Ви не говорили штампами), і не брехали Ви раніше.

Далі — видавництво товариства "Україна". Хто ж у Києві не знає цього видавництва: воно ж за двадцять кроків від будинку республіканського КДБ, і працюють у ньому кадебісти. Ось хто замовник, редактор і надхненник Вашої нової книжки!

У вступі Ви пишете про причини, які спонукали Вас написати *Грані*;

"Свого часу, в минулому, я припустився глибоко помилкових поглядів на певні аспекти цієї теми, на становище української

національної культури і літератури, як і на національне питання взагалі”.

Хіба ж можна так обережно, абстрактно писати про “глибоко помилкові погляди” свої. Якщо вже нагрішили, то відверто скажіть про ці гріхи, перелічіть їх і дайте відповідну оцінку.

Які ж то “помилки”?

Ваш виступ проти антисемітизму? Проти депортації народів Криму та Кавказу? Проти переслідування діячів культури? Проти фальсифікації історії? Проти сталінізму? Проти фальшивої, облудливої любови до Василя Симоненка тих, хто замовчував його та переслідував його друзів?

Ваші нинішні друзі не так м’яко писали й говорили про Ваші “помилки”. Вони називали Вас “жабеням”, українським буржуазним націоналістом, зрадником соціалізму та України тощо. За “глибоко помилкові погляди” у нас формально не можуть арештувати та судити. Вас КДБ звинуватило в “антирадянській пропаганді” та “агітації”, заарештувало, ув’язнило до тюрми, що біля видавництва товариства “Україна”. Чому ж Ви вдалися до евфемізму?

А тому, що КДБ не хотіло, щоб західній читач зрозумів, що Ваша книжка написана як подяка за звільнення з тюрми, написана нещиро, як нещиро визнавали себе шпигунами письменник Остап Вишня, керівники Жовтневої революції, радянської держави.

Ви, як філолог-“марксист”, знаєте, що мова відбиває психіку автора, зміст твору. Ваша нова мова також свідчить про падіння.

Я не пишу про “русизми” — Ви скажете, що то збагачення української мови російською.

Але уважно прогляньте Вашу нову побудову фраз, мовні звороти, стиль, логіку фраз.

Ви пишете: “культури і літератури”. Це еквівалент “тварини і лиса”, це елементарне незнання одного з законів *формальної* шкільної логіки. А що таке “української національної літератури”? Що означає українська ненаціональна література? Ваш зворот — еквівалент “мокрої води”.

Мені, математикові, треба навчати Вас, знавця української мови, філолога, що неграмотною є Ваша фраза: “Героєм її є сучасна радянська людина і сучасний українець як радянська людина”.

Куди подівся Ваш блискучий стиль публіциста, дошкульні образи, епітети, метафори, прислів’я?

Ваша нова книжка переповнена штампами бездар, соцреалізму, передовиць газет. Фрази жовані, нудні, часто-густо незрозумілі за змістом, бо побудовані не за законами української мови. Діалектика Ваша стала софістичною грою слів без змісту. Коли ж Ви намагаєтеся сказати нове слово, ввести новий зворот,

то говорите щось зовсім безглузде. Наприклад, штампом є "соціалістична ера в історії людства". Ви "оновили" цей штамп:

"Тільки в пролетарську еру світової історії". Це вже вклад в теорію марксизму і в історіографію. Зараз, як відомо з усіх підручників з історії партії, політекономії та історичного матеріалізму, ера соціалістична, бо соціалізм став "реальністю" й історичною, вирішальною силою. За соціалізму "пролетарят" зникає, залишається робітнича кляса, колективізоване селянство і трудова інтелігенція, які йдуть до "вершин" історії.

Пролетарій означає людину, що не має нічого, крім кайданів. Ваші слова означають, що зараз ера "людей у кайданах". У цьому є деякий сенс, але Ви, мабуть, не це хотіли сказати.

Пам'ятаєте, пане Іване, нашу розмову про те, що мовна помилка може влучно розкрити дійсність, яку не усвідомлює, або замовчує той, хто зроби помилку.

Я тоді навів Вам два приклади.

На радянських сірниках з'явилася серія етикеток під назвою "російські та радянські педагоги". Що означала ця назва? Або те, що російське не є радянським, або що радянське є історичним продовженням російського. І Ви самі визнали, що саме останнє тлумачення "помилки" точно відбиває підсвідомість радянського суспільства — радянська держава є логічним кінцем Російської імперії.

У збірках та антологіях можна зустріти таку класифікацію: розділ перший — "Російська література", другий — "Національні літератури". У радянських критиків зустрічається зворот такого типу: "російська та національні культури".

Така класифікація знову ж відбиває приховану дійсність, свідомість та підсвідомість радянського керівництва: російське — інтернаціональне, а все інше — нижче, національне. А тепер Ви самі робите такі помилки. Ось це одна з Ваших "обмовок": "І от на наших очах інтернаціоналізм із політичної ідеї став переконанням *десятьків мільйонів* людей, а тепер стає їхнім політичним, суспільним побутом". А куди ж поділося 250 мільйонів радянських людей, *сотні мільйонів*? Вони ще націоналісти, навіть росіяни? І це гірка правда, тільки і в ній є перебільшення — не знайдеться і *десятьків мільйонів* інтернаціоналістів. Ви це добре показали в *Інтернаціоналізмі чи русифікації?* — там багато фактів, які Ви не можете заперечити.

Безграмотність Ваших фраз весь час відбивається на логіці Вашій.

Ви, як великий вклад в культурологію, розглядаєте безглузді слова Брежнева. Всім відомий штамп про "соціалістичну за змістом, національну за формою" радянську культуру. Ви пишете,

що ця формула "була доповнена ... третім складником: "інтернаціоналістська духом і характером". Що означає цей "складник"? Або мова йде про зміст, і тоді Брежнев просто замінив "соціалізм" "інтернаціоналізмом" (тобто "русизмом"), або ... якась містика.

Що таке "дух" культури? Дух Брежнєва чи ще якого "святого" атеїста?

Що таке "характер культури"?

Характер є в особи. Як метафору це поняття переносять на групову особу—націю або класу. І ця метафора має сенс, бо клас та нація складаються з людей. Характер класи, нації — це статистичне узагальнення характеру представників "групової особи". Метафоричне слово "характер" може бути перенесене і на явища. Але означати воно буде *сутність* або *зміст*. Я вже сказав про таке тлумачення вище. До того ж, використання метафори у визначенні поняття дивне, ненаукове, особливо у "марксиста".

І Ви, розумна людина, повторюєте ці нісенітниці, видаєте їх за вклад в естетику. А що як Андропов, Нікітченко або Ваш слідчий завтра щось теж скажуть про культуру? Ви теж візьмете їх слова за базу для Ваших теорій на терені естетики?

Але залишимо "містичний марксизм" Брежнєву, перейдемо до Вашої діалектики. "Марксизм-ленінізм розуміє злиття не в етнічному, а в соціальному, політичному, тобто не як денаціоналізацію, а як досягнення цілковитої єдності трудящих різних націй, спочатку єдності ідейно-політичної, єдності класової дії, з поступовим розширенням цієї єдності на всі сфери суспільного буття, коли єдність стає злиттям".

Цю думку Ви підпираєте словами Леніна про те, що "інтернаціональна культура не безнаціональна". У Леніна проста, чітка фраза, хоч і діалектична. У Вас же щось зовсім незрозуміле стилістично і логічно. Логічних помилок у цій діалектичній фразі багато, але я вкажу головну. Спочатку не денаціоналізація, а в кінці "розширення цієї єдності на всі сфери суспільного буття". Що залишається від етнічного, від націй, якщо "всі сфери" життя націй стануть єдиними, зіплються. Саме слово "злиття" означає денаціоналізацію, або асиміляцію.

Ви ж філолог, поважайте хоча б слова. Діалектика не перекреслює формальну логіку, без логіки діалектика є софістикою. Коли "всі сфери" стануть єдиними, то і мова єдина. А Ви ж самі далі пишете:

"Річ і в об'єктивній природності, необхідності, доцільності рідних мов та мовного розмаїття в багатонаціональному світі, річ в об'єктивній цінності їх для картини світу".

Але що діалектика!.. Ви навіть банальних понять літературознавства вже не розумієте.

Наприклад, Ви пишете про "оптимістичну трагедію загибелі старого світу". Хіба оптимізм виходив із загибелі старого світу? Це вже не соцреалізм навіть, а садизм. Оптимістична трагедія — в особистій трагедії революціонерів, які віддають найдорожче задля перемоги революції, трагедії, яка повинна привести до перемоги того, що є сенсом життя для цих людей — побудови безкласового суспільства. Але Ви знаєте, що історично "оптимістична трагедія" стала трагічним фарсом сталінізму, хрущовізму та брежнєвізму.

Залишу тепер Вашу граматичну та логічну безпорадність і перейду до суті Вашої книжки.

Ви говорите про "високий рівень промисловости та сільського господарства Радянської України". Справді, порівняно з 1913 роком рівень високий. Але ... 63 роки все таки пройшло, і до того ж зараз ера машин, автоматики.

Треба поставити питання, якою ціною людською досягнуто того рівня і чи відповідає економіка "основному законові соціалізму" — законові пляномірного і пропорційного розвитку. Тяжка індустрія має високий рівень, особливо воєнна, з легкою — гірше, з сільським господарством — ще гірше. Яка ж тут пропорційність? Зосередили всі сили на космосі — вирвалися вперед, але завдяки *непропорційності* розвитку промисловости і безглуздому плянуванню відстали від США навіть у цьому.

А про сільське господарство навіть соромно згадувати. Посуха 63 року — закупили зерно у загниваючих імперіялістів, посуха 75 року — знову потягли до них з торбою. Кажуть, і в 76 році буде погано з "високим рівнем".

Щодо промисловости Ви знаєте про Донбас, в якому похижацьки розбазарюють вугілля, не модернізують процеси виробництва, праця дуже тяжка.

Ось цитата з Вашого "Інтернаціоналізму": "... Научные сотрудники из Института экономики АН УССР в том же издании скромно намекают на необходимость "выравнивания экономического развития больших экономических районов страны". Но пока что отставание экономики Украины консервируется".

Але головне в питанні про "рівень" це те, що приносить він трудящим, а не панівній верхівці.

Зовсім недавно ухвалили рішення про ліквідацію новітньої форми закріпачення — про надання колгоспникам пашпортів. Добробут селян покращав у порівнянні з 64 роком, але не набагато. Експлуатація селян та робітників не послаблюється. Платня робітникам мала. Я бачив, як живуть середні робітники в США — краще ніж деякі київські академіки.

Гордістю радянської системи є відсутність безробіття. Так, це досягнення.

Але ось що писав у 1965 році І. Дзюба:

"У нас издавна и с гордостью говорится об отсутствии безработицы. В действительности же она существует, но в скрытом виде. Такой скрытой безработицей, например, охвачена вся Западная Украина".*

Ви добре знаєте, що зараз безробіття в селах і містах Західньої України посилилося.

Кат України Петро І теж підніс промисловий рівень Росії, навіть цивілізацію завів, але це привело лише до остаточного закріпачення росіян і закріпачення вільних від панів після козацьких воєн українців. Бо то була "непропорційна" цивілізація, мілітаристська, як і зараз. "Прогресивність" Петра І полягала в консервуванні гниючої Руси.

Забуваючи історію України після 1917 року, Ви розвиваєте думку про встановлення соціалізму в УРСР:

"У Великій Жовтневій революції український народ став на той історичний шлях, який привів його до соціального та національного визволення".

Національне визволення ви непогано змалювали в *Інтернаціоналізмі*. Щодо соціального, то українці так само визволилися, як і росіяни, тобто попали під ярмо "слуг народу".

Соціальне визволення то голод 32-33 років, коли вмерло щонайменше 5-6 мільйонів (!) селян України, то розстріл демонстрації робітників Новочеркаська в 1962 році, то арешти страйкарів, учасників мітингів (майор Грищук, керівник мітингу робітників Київської ГЕС), бунтів (м. Прилуки, жовтень 1967), то відсутність у робітників своїх класових організацій, своєї преси, бо офіційні профспілки, газети, вже не кажучи про компартію, — не захищають інтересів робітників, не тільки не розвивають класової свідомости, а роблять все, щоб робітники стали сліпими кротоми, беззастережно вірили будь-якій брехні (як вони вірили наклепам на Троцького, Бухаріна, Шляпнікова, Скрипника та інших діячів компартії).

Перейдемо до бурхливого розвитку національних культур.

"Тільки протягом 1946-1966 років їх (твори української літератури — Л. П.) видано тиражем 110,8 мільйонів примірників 44-ма мовами народів Радянської країни". Це Ви наводите, як приклад міжнаціонального спілкування в СРСР, як приклад інтернаціоналізму.

Розумієте, пане Іване, коли Ви говорите загальні абстрактні

*Автор цитує російське видання книжки І. Дзюби. — Редакція.

фрази про *необхідність* інтернаціоналізму та шкідливість шовінізму, то хто ж з Вами буде сперечатися — все вірно. Але хто зараз не говорить "тепліх слів"! Що стоїть реально за словами — це головне питання марксистської ідеології та політики.

Нагадаю Вам факт, який Ви добре знаєте.

Радянські греки переклали на свою мову *Кобзаря* — на честь ювілею Тараса Шевченка. Їм заборонили друкувати грецькомовний *Кобзар*, бо то було проявом грецького ... ні, не інтернаціоналізму, а націоналізму. Заборонили їм до 100-річчя Леніна видрукувати збірку віршів про Леніна, знову ж за те, що по-грецьки. Заборонили збирати гроші та речі для родин грецьких політ'язнів у ... Греції "чорних полковників".

Чому Ви не написали про цей прояв любови греків до Кобзаря і про такий інтернаціоналізм КДБ?

Що означають стомільйонні тиражі? Справа ж не в кількості, а в якості. Скільки в цьому тиражі макулятури — корнійчуків, дмитерків, збанацьких та козаченків? Ви добре знаєте, що в містах України Корнійчука майже не купують, державні гроші, витрачені на його твори, ідуть на ніщо. Держава накидає його твори бібліотекам, які повинні пропагувати цього "видатного" серед читачів. Ще менше читають Дмитерка.

Ви цитуєте чергового батька народів Л. Брежнєва:

"Всі нації і народності, які населяють Радянський Союз, зберігають свої особливості, риси національного характеру, мову, свої кращі традиції".

Що з українською мовою коїться, то Ви про це вже писали. Нагадаю Вам тільки про долю кримсько-татарської, білоруської, єврейської (ідіш).

Кияни, Ваші колишні друзі, намагалися відродити найкращі обряди України — свято на Івана Купала, щедрівки, колядки. Нічого релігійного в цих оновлених обрядах не було — тільки зворушлива людяність і відтворення української душі. І за це їх почали переслідувати.

Ви поглибили "думку" Леоніда Ілліча. "Популярна споживацька думка", "схильна зводити все багатство тієї чи іншої культури" до "видатних творів літератури і мистецтва", "вважаючи їх до того ж плодами тільки індивідуальних зусиль". (Ви так мудро написали цю фразу, що мені довелося переставити частини речення, щоб було більш зрозуміле).

У 1935 році знищили декілька сот сліпих кобзарів і звели їх до одного Кобзаря, та й його препарують і оббріхують у двотомних *Коментарях* (Ю. Івакін) або перекладають "московські ребра" на російську мову як "татарські", бо якось негарно, щоб козацькі списи доторкалися до московських ребер. До татарських не

тільки можна, а й треба — ми ж бо інтернаціоналісти, любимо "старшого брата".

Чому розігнали самодіяльний хор *Гомін* у Києві? Це ж не "видатні твори", а плідний ґрунт для зростання індивідуальних талантів.

Чому заборонили відвідувати приватний музей української народної творчости Івана Гончаря?

Чому зникає гордість українського народного мистецтва — писанки? На Східній Україні вони вже майже зникли, а на Західній Україні міліція забороняє селянам їх продавати? Киянин Біняшевський видав альбом *Писанки*. Майже весь тираж пішов за кордон — для пропаганди та щоб отримати валюту. На Заході є декілька видань альбомів писанок різних авторів. Ці альбоми навіть кращі за альбом Біняшевського.

Найкращі писанки продають в українських маґазинах: французи, англійці, німці залюбки купують їх. У Парижі продають японські писанки. У Канаді та США можна купити цілий альбом листівок з писанками (а чи є хоч одна, хоча б пропаґандистська листівка з писанками на Україні?) Українські вчені за кордоном вивчають писанки науково, в українському середовищі за кордоном є багато народних хорів.

Як бачите на капіталістичному Заході народний ґрунт для розвитку *українського* мистецтва більш плідний, ніж на Україні.

А без народної бази не буде справжніх національних талантів та геніїв.

Ви твердите, що завдяки інтернаціональним зв'язкам — в СРСР "бурхливий розвиток і успіхи всіх національних літератур".

В чому Ви бачите цей розвиток?

Я можу перелічити деяких видатних українських діячів культури. Це Тичина, Рильський, Сосюра, Хвильовий, Винниченко, Драч, Холодний, Дзюба, Сверстюк, Мороз, Світличний, Стасів-Калинець, Ігор Калинець, Осадчий, Костенко.

Як тільки Тичина, Рильський, Сосюра, Драч і Ви отруїлися фальшивим "інтернаціоналізмом" — талант пропав. Коли ж вони були патріотами (а це синонім інтернаціоналістів) — вони були творцями. І творцями залишилися Сверстюк, Калинець, Осадчий, Мороз, Світличний, Стасів-Калинець. Але де вони зараз? У тюрмах і таборах. Тільки Ліна Костенко — геній на рівні молодого Тичини, ще на волі.

"Ніде так, як у нас, не цінують талант художника — творця, відданого народній справі". Згадайте, ласкавий пане, про виступ О. Гончаря на з'їзді письменників про Вас, про кращого українського критика. Ви ж пам'ятаєте, що Вам дозволили витрачати Ваш (нині колишній) талант на редагування ...наукового журналу,

навіть не філологічного, а хемічного. А Євген Сверстюк із своїм надзвичайним талантом редагував *Український ботанічний журнал*.

А видатний художник Петрицький, вже визнаний владою: що залишилося для народу від скарбниці його творів? І десятка картин не зібрали (пам'ятаєте, як благов Л. Первомайський шукати розпорошені серед киян поодинокі залишки творчості Петрицького, як розповідав, що студенти-художники робили свої учнівські малюночки на полотнах "українського Пікассо").

Ви пишете, що для більшості народу в капіталістичному світі не існують "навіть кращі національні письменники". Якби Ви знали, як цінують і люблять робітники Франції своїх видатних письменників!

А чи знає кращі твори Ліни Костенко навіть інтелігенція українська, навіть літератори України?

Чи знає хтось Винниченка та Хвильового, чи знають повністю *Що таке поступ* Івана Франка, поему *Мазепа* Сосюри, деякі дивної глибини вірші молодого Тичини?

Росіяни (крім учасників руху опору) не мають геніяльного Солженіцина, не мають Й. Бродського, талановитих пісень Галича, Кіма. Майже немає О. Мандельштама, найкращих творів геніяльного (це характеристика Маяковського) В. Хлебнікова.

Де *Щоденники* і кращі поезії Василя Симоненка, на честь якого Ви колись проголосили надзвичайно пристрасну і глибоку промову?

Ви перелічуєте прізвища тих, хто являє собою розквіт радянської культури. І поряд з Довженком, Маяковським і Шолоховим називаєте безліч бездар — Павленка (який оббрівував кримських татар), Собка, Дмитерка, Корнійчука, Панфьорова, Чаковського.

Чому Ви забули К. Чуковського, Хармса, Введенського, Цветаєву, Єсеніна, Ахматову, Булгакова, Миколу Куліша, Віктора Некрасова. Вони всі не заборонені. Може вже є негласна інструкція замовчувати їх?

Чому нема Маршака та Переца-Маркіша?

Ви, наче передбачаючи протест проти зарахування до "скарбниці" Довженка поруч з Корнійчуком та Дмитерком, виправдовуєтеся: "Може, хтось із літературних снобів міг би сказати, що тут, як і раніше, згадуються і часом ставляться поруч неоднакової міри таланти". Мова ж не про це йде. Мова про те, що Дмитерко, Чаковський та Павленко не є літературою, це анти-література. Згадайте хоча б свою власну книжку про Дмитерка.

Ніхто не може вимагати від Вас, щоб Ви згадали Антоненка-Давидовича чи Мороза. Зараз Мороз умирає з голоду та ножових

ран злочинців у Владимирській тюрмі (бо це і є дійсне піклування про таланти), в той час як Ви складаєте "хайживуські ямби" (Д. Павличко) його катам. Але чому Ви не згадали Ліни Костенко? Вона ж ще не в таборі!

Ви з захопленням пишете про розквіт українського живопису, про Кричевського та Петрицького, Якутовича та інших.

Але чому Ви підносите бездар Касіяна, Бородая і не згадали навіть Алли Горської (яка Вас так любила і яку Ви теж колись любили, яка так жадливо загинула), Людмили Семикіної, Галі Севрук, Олі Маркіш?

Я не кажу вже про П. Заливаху, який відсидів своє у таборі.

Чому видатні полотна Кричевського, Петрицького, Падалки, Бойчука та інших живописців Відродження 20-их років ховають у фондах Українського музею, виставляючи їх тільки по великих святах, а всяку соцреалістичну мазню Касіянів настирливо пропагують?

Ви пишете про розквіт радянської музики, називаєте українських видатних композиторів і замовчуєте талановитого Грабовського.

Ви дуже піклуєтеся "малими" народами. За Вашими словами, в СРСР "малі" нації мають можливості поширювати досягнення своєї культури серед інших, популяризувати свої досягнення, мати репутацію тощо.

А як зараз з чеченами та інгушами, яким формально повернули республіку, Батьківщину, вкрадену Сталіном? До якої класи середньої школи вони вивчають рідну мову? Які можливості розвитку їх культури?

А греки, кримські татари, месхи, корейці, асирійці? Чому нема єврейських шкіл, театрів? Вони ж були до війни. Де єврей може вивчати ідіш (не кажу вже про іврит)? Чому євреї все більше хочуть виїхати з країни "інтернаціоналізму", чому не хочуть жити в Єврейській автономній області?

Ви пишете про письменників "нанайця Якіма Самара, чукців Юрія Ритхеу і Віктора Шесталова". Я не читав їх, але мене більше турбує не культура цих народів, а те, що і найці, і чукці *вимирають* фізично. А що робиться з якутами?

Пам'ятаєте нашу розмову про ці факти? Невже забули?

Чому знищують пам'ятники старовинної культури кримських татар і караїмів у Криму? Ви ж обіцяли кримцям допомогти боротися за збереження залишків їх пам'ятників. А тепер розповідаєте, як їм усім добре живеться.

Ви хвалите "славнозвісний *Мій Дагестан* аварця Расула

Гамзатова". То справді славний твір, і головне щирий — Гамзатов публічно звинуватив себе в тому, що за часів Сталіна допомагав паплюжити аварця Шаміля, вождя національно-визвольної боротьби народів Кавказу проти військ Російської імперії.

Чому ж Ви не станете на оборону такого ж борця українського — Івана Мазепи, який теж хотів врятувати свою країну від напасника. Почитайте у Шевченка, що робив Петро I на Україні після поразки Карла XII та Мазепи:

Як Батурин славний
Москва вночі запалила,
Чечеля убила,
І малого, і старого,
В Сейму потопила.

Як би Ви, українець за походженням, повторили хоча б слова Пушкіна про Мазепу! А Пушкін же не був запеклим інтернаціоналістом.

А тепер поговоримо про головне у Вашій книжці: про національні стосунки в СРСР.

"Українські націоналісти і всякі буржуазні міщани переносять (на радянську дійсність — Л. П.) ті уявлення про взаємини національних культур, які породжені дорадянською історією або практикою сучасних буржуазних суспільств".

Знову нагадаю Вам Вашу книжку *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, де Ви показали, що є справжнім у цих Ваших словах.

Нагадаю голод 32-33 років, знищення кобзарів, убивство режисера Курбаса, драматурга Куліша, самогубство комуніста Хвильового, переслідування і таємне вбивство академіка Грушевського, тисяч діячів української культури. А фактичне духовне знищення Тичини, Дзюби, Рильського!

Хто ж "переносить"? Це ж наше, вже сучасне.

Ви пишете, що всі історичні об'єднання націй в одній державі "не витримували випробування часом і рано чи пізно розпадалися".

А Швейцарія? У Швейцарії три нації, і найбільша з них — німці не вимагають, щоб з ними розмовляли "человеческим языком" (тобто німецьким) — а від перекладача Лукаша і від мене цього вимагали київські обивателі, вимагали говорити "по-человечески". У Швейцарії нема державної мови, німець, розмовляючи з "нацменом" — французом, намагається говорити по-французьки. Не дарма Ленін ставив Швейцарію як приклад розв'язання національного питання.

Ви твердите, що інтернаціональне єднання то тільки класове. "Єдналися і єднаються революціонери і пролетарі різних країн".

А як же СРСР і Югославія, СРСР і Чехо-Словаччина, СРСР і Китай, СРСР і Албанія. Чи тільки в СРСР "влада пролетарів", а в інших країнах — контрреволюціонери та буржуазія при владі?

Далі Ви розвиваєте плідну думку:

"З метою послабити опір поневолених, посилити свою владу над ними і над власним народом (...) царат усіляко роздмухував національні пристрасті, чвари і ворожнечу, живив великодержавно-шовіністичну ідеологію".

Нагадаю Вам виступ у Бабиному Яру, де Ви закликали євреїв та українців єднатися проти офіційного антисемітизму, проти спроби влади отруїти українців та євреїв взаємоненавистю. Про те саме говорив тоді й Антоненко-Давидович.

Чому КДБ і партійні діячі СРСР поширюють чутки, що Солженіцин, Григоренко, Сахаров і Плющ — євреї? Це гра на антисемітизмі обивателя.

Єврей лікар Михайло Штерн на суді захищав українську мову від кадебістів, один з яких назвав цю мову "діалектом". Лікар Штерн говорив також про свою любов до України. На нього хотіли нацькувати українських селян. Але селяни ці виявилися більшими інтернаціоналістами, ніж Ви. Єврей Штерн по-справжньому любить Україну, не так, як Ви, пане Дзюба. Він не зрадив ні України, ні євреїв.

Пам'ятаєте, як Ви розповідали про викладача української мови в Київському університеті Могилу, який навмисне робить помилки у творах абітурієнтів-євреїв, щоб вони не вступили до університету.

Ви тоді назвали неофіційну "процентну норму" для євреїв в інститутах — 3%. Це менше, ніж офіційна царська.

Згадайте вашу розмову з представниками кримських татар. Кримці Вам розповідали, що їх народові кажуть, що в Крим їх не "пущають" українські націоналісти. А населення Криму попереджають, що кримці їх хочуть різати. Ви і Зіновія Франко обіцяли тоді свою допомогу у боротьбі кримських татар за повернення до Криму. Чому ж Ви так швидко забули обіцянки?

Ваші колеги — письменники та історики отруюють свідомість народу настирливим зображенням злочинів кримських татар проти України. Справжній інтернаціоналіст, українець Р. Іванчук у *Мальвах* показав той період кримсько-українських відносин, коли був союз хана з Хмельницьким показав, що і козаки різали кримських жінок, робили злочини. Бо й козаки не святі!

І чомусь саме українського патріота, інтернаціоналіста Іванчука лаяли, а хвалять шовіністів Павленка та Югова.

Коли М. Бажан не хотів у 40-их роках паплюжити "космополітів", його лаяли. За що критикували Бажана наприкінці 60-их років? За те, що він висунув до секретаріату Співки письменників євреїв. За те, що в добу розквіту інтернаціоналізму і боротьби з сіонізмом, героїнею своєї поеми про громадянську війну зробив — жах подумати! — єврейку.

З ким Ви, майстрі культури, — запитав колись Горький (на той час він сам уже був разом з таємною поліцією Сталіна). З ким же Ви, пане Дзюба?

Маркс писав: "Моє реальне людське багатство — багатство моїх реальних зв'язків".

Чи збагатилися Ви після зради?

Ви втратили зв'язок з своїм народом, у тому числі з талановитою інтелігенцією, з дружиною Вашого найближчого друга Івана Світличного і з ним самим (він же в таборі), з матір'ю Сергієнка Олекси, з усіма порядними людьми. Ви забагатіли на зв'язки з КДБ, з дмитерками та іншими людоморами.

Ви любили в кінці своїх творів цитувати Шевченка. Я на закінчення цього листа до Вас зацитую звернення Шевченка до Вас особисто і до Ваших духовних пастирів — Нікітченка, Щербицького, Козаченка та інших:

Схаменіться! будьте люди,
Бо лихо вам буде:
Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
і Дніпро і гори!
І потече сторіками
Кров у синє море
Дітей ваших...

.....
Умийтесь! Образ Божий
Багном не скверніте!
Не дуріте дітей ваших
.....

Бо невчене око
Загляне їм в саму душу
Глибоко! Глибоко!
Дознаються небожата,
Чия на вас шкура,
Та й засудять...

Це ж про Вашу доньку, яка Вас так любить зараз, поки не знає, хто Ви є.

Ви, ціною зради себе, друзів, народу, врятували себе від смерти в таборі. Хай! Але для чого Ви продовжуєте допомагати катам ховати від світу правду про нещасну долю України? Ну, підвищать платню, ну, станете членом ЦК КПУ (це найвище, що Ви дістанете). Але ціна за це — Ваш талант, Ваша душа, Ваш народ. Ви вже заплатили їй, і не повернете вже ніколи назад. Але не губіть своєї доньки. Згадайте сина Аракчеєва, який помер жебраком, аби не бачити ката-батька.

Схаменіться, Дзюбо, зупиніться — не гвалтуйте свою Матір, не точіть із її ребер кров.

Бо "навіки проклянетесь своїми синами!"

ЩЕ ПРО "РОСІЙСЬКУ СФЕРУ ВПЛИВІВ"

Мирослав Прокоп

I

У вересневому числі нашого журналу ми вказували на те, що буря, яка на весні цього року зчинилась у публічній opinio mundi з приводу виступу представника Державного департаменту США Гельмута Сонненфельдта, в якому він радив сателітам Москви не зриватися ні на які бунти проти неї, — була доволі спізнена. Її треба було зчиняти проти капітуляції Заходу на конференції в Гельсінкі в серпні 1975 року чи навіть багато раніше: під час другої світової війни, коли клалися підвалини під фактичне, хоч не формальне і не офіційне домовлення між Рузвелтом і Сталіном про поділ сфер впливів у світі, зокрема на європейському континенті. А згідно з тим неписаним домовленням країни Східньої Європи залишалися домоною впливів чи по суті панування Москви.

Таке ствердження не є, очевидно, ніяким відкриттям. Про такі тенденції і напрямні політики західніх держав, зокрема США, відомо з численних післявоєнних публікацій, головне з проголошуваних після війни офіційних дипломатичних документів, наприклад, багатотомових збірників Державного департаменту США.¹

Останньо дещо нового світла на це питання кинув молодий американський історик з Четгемського коледжу в Піттсбурзі К. Бен Райт. У престижному журналі Американського славістичного товариства *Славік Рев'ю* (березень 1976) він надрукував статтю п. н. "Пан Х і політика стримування" і в ній заторкнув тільки один, проте дуже важливий фрагмент проблеми, про яку говоримо.

Райт нав'язував до статті в журналі *Форен Афферс* (липень 1947) п. н. "Джерела радянської поведінки", підписаної криптонімом "Х", за яким, як швидко стало відомо, крився видатний американський дипломат Джордж Ф. Кеннан. Ця стаття згодом стала одним з показників тієї ролі, яку в 1940-их роках відіграв Кеннан у концептуванні та веденні закордонної політики США щодо Радянського Союзу. Якраз у його писаннях і порадах урядові США видно принципову настанову виходити з факту двоподілу Європи на радянську і західню частини.

1. *Foreign Relation of the United States 1948* (Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office, 1974).

Прізвище Кеннана широко відоме в політичних і наукових колах США і за їх межами. На початку 1930-их років він, разом з такими пізнішими дипломатичними представниками США в СРСР, як Чарлз Болен, Левелін Томсон та інші, належав до молодих кадрів американських дипломатів і дослідників СРСР, які згодом грали видатну роль у плануванні та веденні американської політики супроти Радянського Союзу. Серед них Кеннан — безперечно найвидатніша індивідуальність.

Кеннан пробув чимало часу в Москві як працівник американської амбасадки, а після війни очолив її. Але його кар'єра на посаді амбасадора в Москві скінчилася порівняно дуже швидко і раптово: переїжджаючи через Західній Берлін на початку 1953 року, він у розмові з кореспондентами преси мав необережність порівняти своє перебування на посту амбасадора в СРСР із становищем, в якому він та інші члени амбасадки США були в гітлерівській Німеччині, коли їх там інтернували під час війни.

Це дуже обурило вождів КПРС, й у відповідь на таку відверту не дипломатичну заяву вони проголосили Кеннана "персона нон грата", що, очевидно, замкнуло йому дорогу до Москви. Згодом Кеннан очолював американську амбасадку в Югославії, а після того, повернувшись до США, присвятив себе історичним дослідкам. З-під його пера вийшло декілька праць про Росію та СРСР. Він є професором історії (тепер емеритований) Інституту вищих студій у Принстоні. Проте, найбільш відомим став Кеннан тим, що йому приписують авторство т. зв. політики стримування (containment policy); цей термін він увів у міжнародний політичний словник.

Як і більшість його колег (хоч не всі), Кеннан мав, а подекуди й сьогодні має опінію русофіла. Здається, що він довгий час не розумів, а може, й досі не розуміє прагнень неросійських народів СРСР. У колах української еміграції Кеннан став свого часу навіть символом русофільства, а то й антиукраїнства. У 1951 році, у квітневому числі згаданого журналу *Форен Аферс* Кеннан надрукував статтю п. н. "Америка і майбутнє Росії", в якій м. ін. висловив сумнів щодо можливості державної окремішности України, бо, мовляв, вона пов'язана економічно з Росією так тісно, як штат Пенсільванія з цілістю США. Ця стаття спровокувала бурю протестів з боку українців, але ніколи не стало відоме, чи це мало будь-який вплив на автора.

Також в іншій книжці, виданій у середині 1960-их років, Кеннан твердив, що важко говорити про самостійність України, коли не відомо, чи її справді прагнуть ширші кола українського народу, і дуже радив американському урядові, щоб він не вплутувався у проблеми неросійських народів, мовляв, це привело б до

поширення антиамериканських настроїв серед росіян.² Аргумент очевидно не новий. Його постійно висували і висувають російські шовіністи, мабуть, не усвідомлюючи того, що, приписуючи російському народові таку турботу за збереження цілості імперії, ідентифікують його з усіма дотеперішніми урядами Росії і роблять відповідальним за їх грабіжницьку політику.

Проте, деякі події міжнародного життя, зокрема національний фермент за залізною завісою, змушують Кеннана частинно міняти свої погляди. Так, наприклад, під час шумування в Чехо-Словащині в 1968 році, заки ще празьку весну задушили радянські танки, Кеннан висловив думку, що слідом за ЧССР можуть прийти зрушення в самому Радянському Союзі, зокрема на Україні.

Але повернімося до поглядів Кеннана на Радянський Союз під час другої світової війни і відразу після неї, що власне є темою студії Райта. Слід ствердити, що Райт дуже критично ставиться до політичних концепцій Кеннана, але з інших причин, ніж українці чи інші неросійські народи. Райт обвинувачує Кеннана в тому, що його концепція т. зв. політики стримування випливала з його ворожості до Радянського Союзу і що по суті вона була політикою наступу, а не оборони Заходу перед російською експансією. З цього видно, що Райт належить до тієї ревізіоністської групи західних істориків, які вважають, що відповідальність за холодну війну падає не на Радянський Союз, а на Захід. За такою логікою Райт зараховує Кеннана до ідеологів холодної чи навіть збройної війни, при чому, каже він, Кеннан припускав можливість вжити атомову зброю.

Це, як видно з відповіді Кеннана, надрукованої у тому самому числі журналу *Славік Рев'ю*, найбільше вразило патріарха американських радянознавців і дипломатів. Воно й зрозуміле, коли мати на увазі, що в інтелектуальних колах Америки Кеннана вважають не тільки одним з найвидатніших мислителів, але й людиною ліберальних поглядів, зовсім далекою від тих, кого в Москві ганьблять як ворогів розрядки і носіїв холодної війни.

За воєнного і безпосередньо післявоєнного періоду Кеннан з'ясував свої погляди на Радянський Союз у чотирьох меморандумах, писаних у 1944-46 роках: у них він виклав думки, що згодом лягли в основу його концепції "політики стримування", у трьох тезах: 1. Сталін зробив ставку на "традиційний російський націоналізм", вдягнений в одяг марксістсько-ленінських догм, і це для Заходу створило серйознішу і підступнішу небезпеку, ніж щонебудь інше до того часу. 2. Ніхто не може передбачити, як

2. George F. Kennan, *On Dealing with the Communist World* (New York and Evanston; Harper & Row, 1964), стр. 13.

далеко на захід або на схід сягатиме російська експансія. 3. Основну небезпеку для західних демократій таким чином творять російський націоналізм, ментальність вождів КПРС і марксівсько-ленінська ідеологія.

Особливо чорно змалював Кеннан загрозу з боку Москви у меморандумі, що став відомий під назвою *Довга телеграма*. Цього листа він вислав до уряду США після відомої "виборчої" промови Сталіна 9 лютого 1946 року, в якій Сталін сказав, що тривала співпраця з капіталістичним світом немисленна, бо той світ прагне до нової війни, і тому Радянський Союз мусить чимскорше розбудувати свою воєнну силу. Кеннан писав:

"У підсумках слід сказати, що тут ми маємо справу з політичною силою, яка фанатично вірить, що тривалий модус вівенді з США немисленний, і тому треба прагнути до того, щоб підірвати внутрішню стійкість нашого суспільства, треба знищити традиційний спосіб нашого життя, треба зламати міжнародний авторитет нашої держави, бо без цього радянська влада ніколи не буде безпечна. Та політична сила диспонує працею одного з найбільших народів світу, природними ресурсами дуже багаті території, і вона рухається вперед могутніми рушійми російського націоналізму..." (цитоване за статтею Райта).

Так оцінивши тенденції розвитку російського імперіалізму, Кеннан пропонував лінію поділу, що визначала б сфери впливів Росії і Заходу, при чому за Росією він залишав усіх теперішніх сателітів і погоджувався не лише на поділ Німеччини, але також і Австрії. Так визначеної лінії поділу він радив боронити усіма приступними засобами і далі не поступатися. При тому, пропонуючи такий поділ європейського континенту, Кеннан (що від-різняє його від сучасних західних архітектів домовлень гельсінкського типу) радив урядові США морально засудити поведінку Кремлю, відмежуватися від нього в очах публічної opinio світу, унедійснити домовлення з Москвою на попередніх конференціях в Дамбертон Оуксі, на кримській конференції і в Потсдамі. Словом, Кеннан радив, з одного боку, погодитися на статус кво, утворений більшовицькою окупацією Східної Європи, з другого—поставити Москву в позицію моральної ізоляції в очах світу. По цій лінії Кеннан пропонував також припинити Ленд-Ліз, допомогу УНРА, зірвати торговельні взаємини з СРСР та інше.

Слідом за цим прийшла згадана вже стаття, підписана криптонімом "X", в якій Кеннан писав про "розраховану на довшу мету, терплячу, але тверду і послідовну політику стримування російських експансивних тенденцій". Він казав, що російській експансії треба протиставитися силою у різних географічних районах світу відповідно до мінливої тактики політичних маневрів СРСР.

Райт обвинувачує Кеннана, що такі його пропозиції привели до початку холодної війни, бо вони породили голосну свого часу "доктрину Трумана", себто рішення уряду США протиставитися намаганням Москви підпорядкувати собі Грецію і Туреччину. При цьому Райт закидає Кеннанові брак сталих поглядів, мовляв, коли він, Кеннан побачив, що замість політики надмірних поступок Москві, в США до голосу приходять речники гострого курсу, він намагався гальмувати такі антиросійські настрої, доводячи потребу співпраці з Москвою. І все ж, на думку Райта, Кеннан несе відповідальність за загострення американсько-радянських взаємин, бо, проповідуючи політику стримування у застосуванні до Росії, він тим самим спричинявся до мобілізації, поширення впливів і позицій США в різних районах світу, мовляв, в ім'я конечности протиставитися більшовицькій загрозі.

Як уже згадано, Кеннан почув себе ображеним такими обвинуваченнями і тому в своїй відповіді намагається послабити закиди Райта аргументами на подобу того, що, мовляв, Райт користується часто вирваними із контексту фразами, що, на думку Кеннана, стало досить небезпечною зброєю в руках нового покоління американських істориків.

II

Суперечка між Райтом і Кеннаном цікава не тільки в академічному чи історичному аспекті. Вона цікава й тим, що з неї можна чимало повчитися також з погляду майбутнього, а вже й поготів вона варта уваги, щоб зорієнтуватися в напрямних політики Заходу, головним чином США, супроти СРСР.

Вказано вже на те, що коріння політики поділу на сфери впливів є доволі глибоке, дарма що ніколи якогось формального договору між великодержавами про це не було. Важливим є те, що за обопільною мовчазною згодою не тільки неросійські народи СРСР, але й усі інші від Балтицького моря аж до Адриатичного "належать" "Росії". Ще у вересні 1944 року Кеннан пропонував, щоб США погодилися на владу Росії над територіями, що їх завоює Червона армія, а в наступні місяці вже називав у тій російській орбіті усіх пізніших сателітів Москви.

Тут слід мати на увазі дві речі. Поперше, писання Кеннана не були розважаннями приватної особи, вони мали за собою питому вагу офіційного речника уряду США, вже тоді з авреолою фахівця від "російських" справ. Тому до його голосу прислухалися зверхники Кеннана, які здійснювали його концепції. Подруге, Кеннан креслив нову політичну карту Східньої Європи, тим часом як пізніші сателіти Москви жили в переконанні, що упадок гітлерівської Німеччини відновить їх державну самостійність. Серед тих народів були такі, як поляки чи чехи, яких за весь час

війни вважали союзниками Заходу і вони ще довгі роки після того розраховували на його допомогу. Польські патріоти, які в 1944 році обурювалися на кремлівську диверсію у вигляді т. зв. люблінського уряду, протиставленого легальному польському урядові, що опинився після гітлерівського нападу на Польшу в Лондоні, мабуть, не усвідомлювали, що, за домовленнями між Москвою і їхніми західними союзниками, їм уже давніше призначалася доля бути сателітом СРСР. Такої свідомості не було, мабуть, також у 1948 році в урядових колах Чехо-Словаччини, коли проти них улаштовано інспірований амбасадором СРСР Валеріаном Зорінам комуністичний переворот.

Такі події, як повстання у Східній Німеччині в 1953 році, у Польщі й Угорщині в 1956 році чи знову пражська весна в 1968 році, не були інспіровані жодними сторонніми силами Заходу. Це без сумніву були органічні спроби сателітів Москви вирватися з-під її контролю. Але надія на принаймні моральну допомогу західних демократій там очевидно була. А в той же час у державних канцеляріях західних урядів уже давно трималися неписаної лінії поділу інтересів між Заходом і Сходом.

Не міняли цієї принципової настанови навіть такі голосні свого часу події, як широко ведена на початку 1950-их років пропаганда т. зв. "політики визволення" або драматична заява новообраного президента США Джона Кеннеді у його інавгураційній промові у Вашингтоні в січні 1961 року, що Америка не щадитиме ні жертв, ні зусиль для того, щоб боронити принципи свободи у світі. Бо три місяці пізніше той самий президент не зумів допомогти кубінським патріотам звільнити свою батьківщину від комуністичної диктатури Кастро. Правда, ще два роки пізніше, у дні голосної тоді кубінської кризи, Америка не допустила до встановлення радянських ракет на Кубі. Але тут ішлося вже не про російську, а про американську сферу впливів, куди власне Москва намагалася пролізти.

Слід ще відзначити, що у всіх цих випадках ішлося про сателітів Москви, а не про неросійські народи СРСР. Коли Кеннан давав поради керівникам Державного департаменту, чимало з тих народів теж недвозначно виявили своє прагнення до незалежності і документували його боротьбою проти німецьких окупантів, а згодом проти Москви. Між тими народами були зокрема українці та литовці й інші народи Прибалтики, чії повстанські та підпільні формації довгі роки протистояли переважаючим силам ворогів. Але того, очевидно, не враховували пляновики Заходу. (Коли мова про самого Кеннана, то він залюбки вживав окреслення "Росія" на означення усіх народів СРСР і в цьому понятті замазував усе неросійське). В їхньому розумінні неросійські народи СРСР були внутрішньою справою Росії.

III

Чи така правда про ставлення Заходу до Росії і неросійських народів СРСР та сателітів у минулому (а чимало з цієї спадщини залишилось у мисленні західних діячів досі) означає, що Захід утратив інтерес до тих народів, до того, що діється в імперії?

Було б невинувато робити такі далекосяжні висновки. Справа не лише в тому, що все ж існують на Заході кола, які хоча б з чисто гуманних мотивів цікавляться долею поневолених Москвою народів. Діє ще серед демократичних суспільств публічна опінія, яка чимало інтересу виявила, наприклад, у справі політичних в'язнів у Радянському Союзі, свідченням чого може бути ставлення тих кол до долі Валентина Мороза, Леоніда Плюща чи інших. Але не про це тут ідеться.

Проблема поневолених Москвою народів не може бути байдужа для керівників демократичного світу тому, що вона заторкує тепер безпосередні інтереси їх власних народів. У 1945 році, відразу після закінчення другої світової війни, міг Кеннан (як про це свідчить Райт) писати в одному з своїх меморандумів про те, що Радянський Союз "не має морських і повітряних сил для того, щоб загрожувати морським і повітряним шляхам світу". Сьогодні теж відоме, що СРСР далеко поступається Заходові у технологічному розвитку, але про його авіацію і флоту не можна вже зневажливо говорити, коли, наприклад, радянський літаконосець "Київ" вийшов на Середземне море, яке раніше вважалось внутрішнім морським шляхом Англії, а згодом і США. Сьогодні також не міг би сказати Кеннан про роль атомової зброї як засобу політики США того, що сказав він у 1947 році в Академії літунства США, коли він заявив, що "десять атомових бомб можуть знищити военний потенціал Росії без надто великих втрат людського життя і престижу США", бо, в результаті обопільних перегонів у озброєнні, ми живемо і довший час житимемо в атмосфері взаємного атомового шантажу, коли ніяка з потуг не може ризикнути вживанням атомової зброї, не наражаючи себе на знищення.

У таких умовах конфлікт між західними демократіями і підпорядкованим Москві бльоком комуністичної диктатури пересувається на найближчі десятиріччя у площину інших засобів: передусім ідеологічно-політичної, технологічної, економічної боротьби, а головне — у площину боротьби за людський розум, за те, якими шляхами розвитку схочуть іти народи чи їхні керівні кадри, на яких принципах вони будуть будувати міжнародні взаємини.

Немає сумніву, що за всіх недосконалостей і несправедливостей демократичних устроїв, вони дають народам і людині одну

свободу: свободу боротися за зміну, ту свободу, яку в людини загарбують усякі диктатори.

В Америці чи в Японії за порушення конституційних законів і корупцію можна було легальними засобами усунути голову держави й уряду, а радянський громадянин позбавлений будь-якого впливу на те, хто ним править, навіть якщо тим вождем є сатрап сталінського типу. Щойно, коли самі співробітники тирана і відповідальні за його злочини, вирішать здемаскувати його перед народом, тоді, зрештою тільки на короткий час, дозволяють громадянинові належно назвати того, хто ним донедавна правив. За стріляння на демонструючих проти в'єтнамської війни винні в Америці стали перед судом, а в Радянському Союзі ті, хто стріляв на безборонних в'язнів у концтаборах або танками душив демонструючих жінок, ті злочинці — як про це свідчать самвидавні публікації — досі спокійно доживають віку як почесні державні пенсіонери, а їхні груди обвішані державними орденами.

Демократичні держави теж мають за собою неславно біографію колоніального поневолення народів, але 144 представництва різних держав в Об'єднаних Націях сьогодні документують кінець тієї епохи, а на наших очах кінчається й період расової дискримінації у двох африканських державах, досі опанованих білими.

Що тим вартостям і процесам у некомуністичному світі може протиставити Росія? Свавільні арешти за так зване знеславлення режиму, закриті суди, концентраційні табори, психіатричні в'язниці для інакодумаючих або в площині міжнаціональних взаємин концепцію так званого радянського народу, що є грубим насильством над правом кожної нації бути собою?

Тут може постати питання, чи існує сьогодні в демократичних країнах розуміння небезпеки з боку Москви, а також розуміння сили власних ідейних позицій і готовість користуватися ідейною зброєю?

Це, очевидно, питання, на яке важко дати відповідь. Бо, з одного боку, є чимало аргументів, які велять думати, що розуміння небезпеки з боку Москви у діячів західних демократій немає. Західні бізнесмени, що дають у руки керівникам Радянського Союзу модерну технологію в заміну за хвилеві чи тільки перспективні прибутки, про майбутнє, як виходить, не думають. Навіть люди з таким знанням СРСР, як Кеннан, сьогодні вважають, що серйозної загрози для Заходу з боку Москви немає. У вересневому числі англійського журналу *Енквентер* за 1976 рік надрукована розмова історика й публіциста Джорджа Урбана з Кеннаном, у якій Кеннан висловлює цікаві, але подекуди суперечні погляди у цих питаннях. Він каже, що Росія неспроможна

опанувати Західню Європу, бо вона заслаба для цього, вона не може впоратися навіть з сателітами, але, з другого боку, він припускає можливість російської інвазії на Захід і тоді радить тим народам рятуватися засобами пасивного опору чи навіть партизанщини. Кеннан називає Москву "найбільш ідеологічно збанкрутованою столицею у світі"; він каже, що інтелектуально Росії не сприйме не тільки Західня, але й Східня Європа, але водночас говорить про моральний декаданс Заходу, про те, що й Америка не може духово чимнебудь імпонувати світові.

З іншого боку, є на Заході кола, які не затратили віри в ідейний потенціал західніх демократій і не плянують капітуляції перед Москвою. Інакше важко було б пояснити, чому, наприклад, в США і в Англії, поглиблюється вивчення СРСР, у тому числі й національного питання, чому є опір проти тих кіл, які в ім'я, мовляв, розрядки хотіли б припинити усякі дії західніх суспільств та урядів, спрямовані на моральну підтримку силам опору в радянському бльоці, або чому в США ростуть видатки на збройну оборону.

Пильніше вивчення цих процесів приводить до переконання, що на відміну від того, що Кеннан міг пропонувати 30 років тому, чи всупереч деяким його оцінкам наших днів, принаймні серед частини демократичних суспільств та урядових кіл росте свідомість, що російську проблему чи проблему цілого радянського бльоку не можна тепер розглядати як відірвану проблему однієї лише частини світу, яка вміщається в межах між Щеціном і Владивостоком. Вони бачать, що, навпаки, це проблема універсальна, що вона заторкує життя та майбутнє і народів Заходу, бо у плануванні кремлівських вождів ці народи є не в меншій мірі кандидатами попасти у "російську сферу". А цього, очевидно, вони не хочуть. Навіть Кеннан, який, у згаданій щойно розмові каже, що коли б село у штаті Пенсільванія, в якому він живе, попало під чужу окупацію, а місцеві селяни створили самооборонні чи партизанські загони, він приєднався б до них.

Звичайно, можна не розглядати цю "погрозу" Кеннана надто поважно (йому тепер 72 роки), але вона все ж характеристична в аспекті оцінки мислення людини демократичного світу, при тому людини, яка з легким серцем записує народи Східньої Європи і неросійські народи СРСР у "російську сферу", тобто віддає їх на поталу імперським шовіністам, але такої перспективи не бажає своєму народові і переконана, що "чужому окупантові" треба чинити опір. І хоч Кеннан того перспективного "окупанта" не називає на ім'я треба думати, що його він бачить не в Англії, Франції, Італії чи в інших демократичних країнах.

ШВИДКИМ КРОКОМ ПО СВІТУ

Три рази Польща: червень 76,

пам'яті Мєрошевського і Слонімського

Богдан Осадчук

На початок коротке пояснення: після довгих пошуків за відповідною формою дописів до *Сучасности*, яка давала б можливість пов'язати актуальне з минулим і майбутнім, репортаж з есеєм, опис з суб'єктивними рефлексіями, вдалося, мабуть, знайти відповідний жанр мішаного характеру. Таким чином пощастить, може, віднотувати бачене і пережите з запозиченим з прочитаного, вести свого роду східньо-західню хроніку про події, людей, країни і явища, що лежать на шляхах часом буйного, часом осілого життя журналіста-міжнародника.

До цього числа насунулися рефлексії про Польщу, з якою автор цих рядків пов'язаний від дитинства тисячею ниток, а передовсім географією, школою, ментальністю, одним етапом професійного життя, романтичними пригодами молодости, постійним журналістичним і науковим зацікавленням. На вершку цього всього стоять, одначе, як два стовпи: глибоке переконання в потребі польсько-українського союзу і старі й нові дружні зв'язки з передовими людьми польського політичного, наукового і мистецького життя. Тому цей фейлетон подуманий як скромний причинок до будування фундаментів для майбутніх спільних проблем і дій. Водночас це і знак пошани до тих поляків, що живуть і борються на сучасному етапі еволюційних процесів під гегемонією спільного противника, як і до тих двох визначних мужів, Юліюша Мєрошевського й Антоні Слонімського, життя яких несподівано обірвалося.

ПОЛІТИЧНА ВИМОВА ПОЛЬСЬКОГО ЧЕРВНЯ 1976 РОКУ

Поняття польського червня — це найновіший розділ сучасної історії Польщі. Там, поміж Бугом і Одрою, недавнє минуле клясифікується синонімами місяців, в яких творилася нова дійсність, а з нею кшталтувалися форма і зміст політичного життя, розвивалися нові елементи громадської свідомости народу.

Був, отже, на початку нової доби польський листопад 1918

року, себто самостійність держави, коли, як пишуть варшавські сучасні історики Гольцер і Молєнда, "здійснилися мрії народу, який більше одного століття боровся за свободу країни. І напевно постання у 1918 році незалежної Польщі було одною з найважливіших подій у тисячолітній історії нашої державности. Бож створення її означало визволення з-під чужого гніту, від царських та пруських жандармів, поклато край денационалізації, тобто германізації й русифікації, відвернуло небезпеку знищення національного буття".

Згодом прийшов у 1926 році "травень", себто державний переворот легіонерів маршала Пілсудського і створення першого зразка режиму військової хунти, півтоталітарного ладу, що протривав до трагічного "вересня" 1939 року, тобто навали Німеччини у спілці з диктатурою Сталіна.

А потім прийшов "липень" 1944 року, який означав створення комуністичної диктатури у Любліні під покровом Сталіна і Молотова. По роках постійного затиску польських вольнолюбних традицій наступив аж у 1956 році тодішній, схожий на теперішній "червень". То робітники Познані піднеслися проти створеної на сталінський зразок бюрократичної диктатури над пролетаріатом. Поліція і військо розбили робітниче повстання, але тодішній червень зруйнував фундаменти польської відміни сталінізму, і ця система впала у "жовтні" 1956 року, даремно хотіли спинити цей процес прибулі без запрошення можновладці з Москви: Хрущов, Молотов, Булганін і Каганович. Почався новий період "польської дороги до соціалізму" з ліквідацією колгоспів, переглядом політичних процесів, відновленням свободи релігії, розбиттям польського комсомолу на різноманітні організації молоді, угробленням "соцреалізму" у літературі і мистецтві та викиненням назад до Москви російських контрольорів — "дорадників" з маршалом Рокоссовським на чолі.

Але нова влада Гомулки зійшла з обіцяного курсу реформ на бюрократичні манівці, і коли вона почала затискувати свободу, надійшов у 1968 році польський "березень", себто політичний рух студентства під гаслом: "Нема соціалізму без свободи". Влада відповіла на це поліційною палицею і масовою чисткою в університетах, а Гомулка почав щораз більше копіювати систему радянської бюрократії.

Наслідки були жалюгідні. Росли конфлікти з інтелігенцією, церквою, селянством, а потім і з робітництвом. З цієї суми протиріч вибухнув "грудень" 1970 року. Коли влада для рятунку підупалої економіки піднесла раптово ціни на харчі, робітники прибалтицьких міст Гданська, Гдині і Щеціна відповіли генеральним страйком, який під сальвами каральних відділів поліції і війська перетворився на криваве робітниче повстання.

Гомулка задушив його у робітничій крові і водночас знищив політичний і моральний авторитет компартії, наслідком чого відійшов, скомпромітований, з арени політичного життя.

Владу перебрав Едвард Герек — апаратник іншої школи, бо виріс як вуглекоп у Франції й Бельгії і став через досвід на Заході мішаниною західнього комуністичного апаратника і східноєвропейського технократа. Незамішаний у варшавські фракційні крамоли, бо володів здалека від столиці в індустріальній Сілезії, де виявив себе зразковим господарем, Герек був єдиним на той час, після робітничого повстання, не скомпромітованим комуністичним діячем на вищому рівні. Його першим кроком після висунення на лідера (комуністичної) Польської об'єднаної робітничої партії було відновлення старої системи низьких цін на харчі. Другим кроком була обіцянка, що кожна політична ухвала партії й уряду мусить бути спочатку перевірена в дискусії з народом і схвалена усіма шарами суспільства.

Від цього почалася Герекова ера у розвитку сучасної Польщі. Новий володар підкотив рукави і заходився з кипучою енергією, коло модернізації Польщі. Проголосив програму будови "другої Польщі" з зразковою соціальною політикою, модерною економікою, високим рівнем життя. Його ентузіазм, сполучений з повною фантазії картиною майбутнього всестороннього поступу, збудив народ з летаргії останньої гомулківської доби.

Польща нагло стала країною небувалого розмаху. Моральне піднесення і матеріальні стимули у формі загального піднесення заробітної платні, здавалося, створили чудо. І дійсно на —Заході незабаром заговорили про "господарське чудо" у Гереківській Польщі. З капіталістичного мішка девіз посипалися щедро кредити. За чужу валюту Варшава черпала, що могла. Крамниці заповнилися досі не баченими товарами, старі фабрики дістали нове устаткування, росли швидким темпом нові підприємства на модерній технології з Заходу. І коли Герек зручними маневрами порозбивав внутрішньопартійну опозицію, з якою, його попередники не могли упоратися, викинувши спочатку фракцію "партизанів" генерала Мочара, а згодом "державників-етатистів" Шляхціца, почалася (так здавалося більшості обсерваторів польської сцени) доба повної стабілізації.

Заповідалося на те, що Герек піднесе також справу реформ, щоб оживити закостенілу систему, яку польські марксистські критики (колишній керівний ідеолог партії Беньковський і молодший від нього Куронь) назвали "системою центральної бюрократії". Герек почав дещо робити у цьому напрямі. Розпочав реформу адміністрації шляхом зміни діючої досі, як майже всюди, за винятком Румунії, у Східній Європі, системи рад: через

запровадження двоподілу поміж відновленою формою воевод, підпорядкованих безпосередньо урядові, і залишеними, але обмеженими у повноваженнях радами. Послабив централізацією через побільшення числа воеводств з 16 до 49. Дозволив на існування т. зв. *Громадянської трибуни* у телебаченні, яка давала змогу безпосереднього діалогу між владою і широкими шарами суспільства. Погодився на поширення прав профспілок. І, врешті, змінив стиль праці першого секретаря компартії. Раніше Гомулка сидів у Варшаві і двічі на рік виїздив до Сілезії на День вуглекопів та у серпні на Свято жнив, якщо воно відбувалося не в столиці. Герек натомість почав часто появлятися без попередження у тій чи іншій околиці або на такому чи іншому підприємстві. Трохи нагадувало це колишню рухливість Хрущова.

Але поволі дух реформ почав слабнути, трохи під впливом контракції переважаючих сил давньої бюрократії, але ще більше під тиском сусідніх компартій: Радянського Союзу, Чехо-Словаччини і Східньої Німеччини, яким заходи Герека надто ткнули "ревізіонізмом". Тоді він почав спрямовувати політичний курс заднім ходом. Спершу наказав ліквідувати *Громадянську трибуну*, потім звузив компетенції профспілок, загострив цензуру у пресі, радіо й літературі. З голосних реформ лишилася реформа адміністрації, але з коректурою, бо головами Народних рад стали у персональній унії перші секретарі компартії відповідного щабля ієрархії. Але що найгірше — Герек почав безцеремонно підлешуватися до Москви і то куди паскудніше, ніж це робив його попередник Гомулка. Дійшло до того, що радянський посол у Варшаві, зрусифікований білорус польського походження Станіслав Пілотовіч, втручається в справи ідеології, культури і науки, а Герек це втручання на зразок посла Репніна за часів цариці Катерини мовчазно толерує. Щодо товариша Пілотовіча, то він, як чуйний пес, пильнує великодержавних інтересів Москви. Можна собі уявити почування поляків, коли їх історикам забороняють публікувати критичні оцінки політики царської Росії.

Загальмування реформ було першим приводом до спаду симпатій до нового керівництва. А тим часом надійшли один за одним удари на економічному фронті. Прийшли двічі підряд погані врожаї. Забрало харчу для рогатої худоби і свиней. Радянський Союз не допоміг, бо сам не мав, натомість витиснув з Польщі багато цукру, так що Варшава примушена тепер завести на цукор картки. У Польщі забракло також м'яса, бо споживання зросло на людину до 76 кілограмів на рік, у людей після підвищення платень стало більше грошей. Одначе польське м'ясо і ковбасу треба експортувати на захід, щоб здобути валюту на закупи зерна. Треба також сплачувати відсотки за кілька мільярдів доларів боргу, а тому що польські машини через погану якість і

несприятливу кон'юнктуру на Заході не можна збути за валюту, захитався сильно платіжний баланс. На додаток Москва піднесла ціни на нафту.

Герекові не лишалося нічого іншого, як обмежити імпорт західних товарів і заповісти значне підвищення цін на харчі. Очевидно, що одне і друге не спричинилося до підвищення його авторитету в народі. Та ще на лихо для нього виринула справа зміни конституції. Мабуть, щоб приподобитися кремлівським вождям, польське керівництво вирішило внести до діючої конституції три поправки: забезпечення в основному законі керівної ролі компартії, підвищення обов'язків громадян супроти держави і плекання дружби з Радянським Союзом.

На цьому тлі постав гострий конфлікт з інтелектуальними колами і церквою. Посипалися протести, під якими рясніли підписи передових людей Польщі: письменників, поетів, науковців, єпископів, студентів. Навіть колишній генеральний прокурор, нині професор державного права Анджей Бурда спрямував до політбюро меморандум, в якому доводив, що поправки у ділянці обов'язків громадян нагадують постанови італійських фашистів і німецьких гітлерівців.

Католицька ієрархія, а за нею керівні діячі католицьких клубів і видавництва перестерігали державне керівництво перед наслідками конституційного насильства. Колишній керівний ідеолог партії Беньковський написав у відкритому листі-меморандумі, що поправки до конституції суперечать відмінності державних традицій Польщі від Росії, "Яка споконвіку знала тільки безоглядну деспотичну владу з необмеженим самодержавством, оточену загальною таємницею, яка кожний прояв вільної думки душила репресіями і цензурою, розвинутою на міру легендарної пильності... Такого роду переслідування думок і затаювання інформації означало у Польщі тільки неволю, принесену чужими загарбниками й окупантами. Можливо, що серед громадян Радянського Союзу подібна цензура зміцнює їх соціалістичні переконання. Але різниця полягає в тому, що у свідомості пересічного поляка — це може тільки компромітувати соціалізм... Введена до конституції клявзуля устійнює правні відносини у міжнародних стосунках як окреслення форми залежності, що ліквідує попередні фрази про суверенність".

Найдалі пішов, одначе, Нестор економічних наук і польського соціалізму Едвард Ліпінський; він звернувся також з відкритим листом до Герека з пересторогою, що коли компартія не відійде від наслідування Москви і не застосує реформ у політиці, економіці й науці то муситиме рахуватися не тільки з повною компромітацією такої деформованої системи ніби-соціалізму, але

і з внутрішніми заворушеннями.* Також примас Польщі кардинал Стефан Вишинський силою свого морального авторитету, а з ним цілий римо-католицький єпископат попереджали владу, щоб зійшла з небезпечної дороги.

Протести довели до того, що компартія дійсно замислилася і дещо скорегувала свій первісний плян конституційних змін. Але цей тактичний маневр був надто кволий і не переконливий, отже не зміг відновити довір'я до Ґерека.

Незабаром ситуація ще погіршилася, бо влада застосувала репресії проти інтелектуалів. Очевидно, не копіюючи хамських метод брежнєвщини, бо це могло б у Польщі скінчитися кровопролиттям, але у білих рукавичках. Одним не пустили готових до друку книжок, інших звільнили з праці в радіо, телевізії, видавництвах і театрах, позвільняли передчасно професорів університетів, іншим відмовили права друкуватися у пресі, ще іншим не дали пашпортів на виїзд до західніх країн на конгреси чи просто у відпустку.

У такій конфліктній ситуації верхки партії й уряду готували потайки наскок на гаманець громадян. Ішлося про підвищення податку на харчі. Спочатку більшість верховної бюрократії вважала, що цей удар по кишені треба для внутрішнього спокою розкласти на три серії. Але перемогла інша думка твердолобих апаратників з-під стягу голови уряду Пйотра Ярошевіча, колишнього військового політрука і довіреного Москви, що треба все зробити одним махом. А коли Західня Німеччина на початку червня погодилася дати Польщі нові кредити, комуністична гора сказала собі, що це підкріпило її позиції і тепер вона може собі на все дозволити. Так народилася ідея поставити суспільство перед dokonаними фактами, коли голова уряду Ярошевіч 24 червня проголосив у сеймі радикальне підвищення цін. Крім хліба, все мало стати на сто або щонайменше на п'ятдесят відсотків дорожчим, головне м'ясо, ковбаси, риба, цукор, картопля, крупи, городина і садовина.

Ще на нічних змінах з 24 на 25 червня (з четверга на п'ятницю) польське робітництво сказало на це рішуче: "Ні". Ранком стало ясно, що для уряду і керівництва компартії надійшла "чорна п'ятниця". По всій Польщі на підприємствах проголошено генеральний страйк. У трьох пунктах країни суспільно-політичний конфлікт набрав революційних форм. У промисловому осередку Радомі у середній Польщі, де зосереджена воєнна радіо-телефонна і взуттєва промисловість, робітники, шкільна молодь і домашні господині зформували вуличний похід з червоними

*Текст листа Ліпінського друкуємо на іншому місці цього випуску нашого журналу. Редакція.

прапорами. На чолі крокувала робітнича "аристократія": майстрі і заслужені робітники фабрики зброї ім. героя громадянської війни в Іспанії генерала Вальтера. Найперше здобули магазини з готовою амуніцією, але виявилось, що польська служба безпеки вночі вивезла всю зброю. Тоді похід під спів *Інтернаціоналу* скерувався до будинку компартії. Перший секретар Радомського воєводського комітету Прокоп'як забарикадувався на верхньому поверсі. До робітників вийшов другий секретар Адамчик і заявив, що з черню не говоритиме. Тоді його силоміць затримали. Один з робітників показав на свої полатані штани і на пишний костюм апаратника, питаючи скільки така штука може коштувати. Адамчик не відповів, на що з юрби пролунав клич: "Роздягнути бюрократа з партії обманців". Умить зірвали з секретаря одяг, а жінки почали його бити черевиками. Вирвався бідолаха й у подертій сорочці і підштанцях утік до будинку партії. Натовп вдерся туди за ним. По дорозі влетіли до їдальні партійців і побачили, що там м'яса, шинки і експортних ковбас скільки хочеш. Це людей розлютило дорешти. Вирішили спалити дім партії. Підвезли бензини і запалили. Під регіт натовпу робітники — члени компартії почали кидати у вогонь партійні квитки.

Гнів робітничих мас обернувся також проти осідку воєводської та міської ради, центрального будинку міліції і приватних вілл головних бюрократів міста. Місцева міліція вступила у бій з робітниками, але скоро мусіла відступити. Щойно тоді центральна влада кинула з повітря на Радом спеціально вишколені сили міліції. Їх доставляли літаки і гелікоптери з головної квартири спецвідділів т. зв. Надвислянської формації Міністерства внутрішніх справ з Голендзінова, де вже перед війною вишколювали поліцію для поборювання революційних сил, головне проти комуністів і соціалістів та українських націоналістів.

Робітники перейшли до оборони проти інтервентів. Скоро будували барикади з перевернутих тролейбусів, трамваїв і вантажників. Спецміліція не стріляла, а лише кидала гранати з сльозоточивим газом, а потім била спеціально сконструйованими довгими і важкими палицями. Маніфестанти боронилися каміннями, а жінки повитягали з м'ясарень сікачі і сікли тією зброєю міліціонерів. Як був час, розливали перед наступом відділів міліції бензину на вулиці і запалювали її. З обидвох боків були жертви. Військо не встрявало у вуличний бій. Під вечір сконцентровані сили МВС здобули місто. Почалися арешти. Уночі підвезли колони робітників з інших міст і відділи Добровільних дружин праці, що творяться з молоді, для усунування барикад і взагалі слідів нерівного бою.

А тим часом в Урсусі під Варшавою на фабриці тракторів дійшло до словесної сутички між робітниками і дирекцією, яка відмовилася передати протест робітників проти нових цін верховним органам. Тоді робітники виїхали на тракторах на вулицю. Коли туди підїхала міліція і почала заганяти маніфестантів на підприємство, вони вийшли на залізницю, що веде з Москви до Східнього Берліну та від Балтики на Сілезію, і розкрутили рейки. Таким чином було зірване залізничне сполучення між сходом і заходом та між північчю і півднем. Це діткнуло й самого Леоніда Брежнєва, бо він боїться літаків і тому мав їхати через Варшаву на європейську нараду компартій до Східнього Берліну. Але на цьому ще не кінець. Повстали також робітники петрохемії у Плоцьку, де проходить нафтопровід "Дружба" з Радянського Союзу до НДР.

Страх огорнув польське політбюро, і напевне в Москві теж злякалися, щоб повстанчі іскри не привели до більшого зриву. Увечорі на екранах польської телевізії появилось перелякане обличчя Ярошевїча, який усе те, що заповів день перед тим у сеймі, чемненько дорешти відкликав. Він таки обїцяв водночас, що уряд все ще ґрунтовно передумає і нові пляни подасть на широке всенародне обговорення, потім ці справи обговорюватимуть відповідні сеймові комісії, а вкінці пленум сейму. Компромітація уряду Ярошевїча стала очевидним фактом. Не меншої поразки зазнало керівництво профспілок, яке день перед тим повністю підтримало драконське підвищення цін. Але і для авторитету Ґєрека "польський червень" — найбільший удар і неуспіх в усій його політичній кар'єрі. І хай би він тепер цапки став, бився в груди і викинув геть прем'єр-міністра Ярошевїча, а з ним і голову профспілок Кручка, годі й думати йому відбудувати свій давній авторитет. 25 червня 1976 року "соціалістична" Польща вступила у новий етап. По якомусь часі кинемо знову оком на цю країну перманентного опору між Одрою і Бугом і спробуєм зфотографувати пером розвиток дальших подій. Покищо пора віддати останню честь двом полякам, яких якраз у ті бурхливі часи не стало серед нас.

РЕФЛЕКСІЇ ПРО СМЕРТЬ МЕРОШЕВСЬКОГО

Менше ніж за тиждень перед вибухом польського червня, 21 червня, помер у Лондоні Юліюш Мєрошевський, про що паризька *Культура* написала у посмертній згадці: "Смерть Мєрошевського спричинила у нашому часописі вирву, якої ніхто не заповнить. Разом з Ним умерла частина *Культури*". Редактор цього головного журналу поляків на чужині Єжи Ґєдройць знає, чому так сильно ударив у трагічну струну. Мєрошевський був най-

видатнішим польським публіцистом повоєнної доби. Він був не тільки стовпом і мозком польської публіцистики в екзилі, але й взагалі у всепольських масштабах. Його статті були завжди продуктом творчого індивідуалізму, вільного від якихнебудь налетів дешевого кон'юктуралізму, безоглядні супроти Заходу і Сходу, своїх і чужинців, суворі в оцінці еміграції й рідного краю. Але критичний дух Мерошевського не обмежувався бичуванням наявних помилок сучасників. Це прикмета кожного незалежного журналізму, і вона як така ще не дає підстави виставляти свідоцтва найвищої кляси. Натомість підставу на такі суперлятиви дає інша прикмета у публіцистиці покійного. Цією прикметою була відвага говорити своїм землякам болючу правду в очі, зривати з традиційними поглядами, які лягли глибоко у ментальність і підхід поляків до минулого, сучасного і майбутнього, боротися з забобонами, звичками, психозами або, як казав Мерошевський, "політичними неврезами".

Більшість польської еміграції не сприймала цієї політичної терапії. Її політичний організм і світогляд був уже імунний силою типової еміграційної склерози, щоб тези публіциста-реформатора змогли ще оживити нечулу на зовсім нову терапію тканину. Але чималий відлам еміграційної спільноти зареагував на тези самотнього майстра журналістичного пера з Лондону, який з подиву гідною наполегливістю понад два десятки літ щомісяця на сторінках *Культури* підносив найдразливіші справи нашої доби. Хилячи голову на могилі Мерошевського, годі перечисляти всі його заслуги. Зрештою, це радше завдання для дипломової праці з ділянки політології. Нашим завданням є віддати пошану Мерошевському за історичну роллю на тернистих шляхах польсько-українських взаємин. Він був тим єдиним польським публіцистом на чужині, який на руїнах давніх невдалих спроб порозуміння і над свіжими ще могилами страшної братовбивчої боротьби за другої світової війни піднісся до піонерської ролі сіяча ідеї спільноти інтересів Польщі й України. Тоді як більшість його земляків й усяких політичних, регіональних, комбатантських та інших інституцій стояла на ґрунті територіальних претенсій стосовно Львова і Галичини, він кинув гасло визнання статусу кво як єдиної реальної бази спершу для діялогу, а згодом і для порозуміння. З його численних статей на цю тему наведу тільки один фрагмент, який показує високу клясу політичної аргументації покійного:

"Суттю польсько-російських стосунків було завжди змагання, і ми це змагання програли не безпосередньо з Москвою, а на Україні. Ми пропонували тодішнім східноєвропейським народам не що інше, як визиск і колонізацію, і тому поляки згадують ягеллонську ідею з гордістю, а українці і литвини з відразою. Ми

не пропонуємо ні польсько-української федерації, ні тим більше новий похід на Київ. Але, говорячи образно, виграти з Росією ми можемо тільки на Україні. За відповідної кон'юнктури ми зможемо наш статус супроти Росії відбудувати лише тоді, коли народи, які відокремлюють Польщу від справжньої Росії, будуть певні нашої приязні і допомоги. Це не є ані імперіялізм, ані ягеллонська ідея, а звичайна політика здорового глузду. Розумна і далекоюсяжна політика є куди трудніша, ніж імперіялізм... Коли дивитися з цих позицій, то залишення Львова є фрагментом нашої політики не в стосунку до українців, а у стосунку до Росії. Не сміємо улегшувати Росії можливість розсварення нас з українцями, а наші претенсії на Львів чи Вільну є водою на млин російської імперіялістичної політики. Ми повинні пам'ятати про те, що втрата Львова означала б для українців зовсім щось інше, ніж для поляків. Українці мають прекрасний історичний Київ, але не мають відповідно міст з таким історичним минулим, як Краків, Варшава, Гнезно, Гданськ, Познань, не говорячи про Вроцлав, Катовиці та десятки інших польських міст. Тому українці, коли б їм відібрати Львів, були б багато більше покривджені, ніж ми, які втратили Львів”.

Найбільшою заслугою Мєрошевського є одначе те, що його статті впали на родючий ґрунт у Польщі. Там їх перерахувала і передумувала польська молодь і з них вчилася нові політичної азбуки щодо справжніх інтересів Польщі на сході Європи. То не польські комуністи з своєю перелицьованою націонал-демократичною москвофільською політстратегією дали молодим полякам поштовх до шукання нових доріг до майбутнього. Це зробив Юліуш Мєрошевський. За це йому наша дяка і наша пошана.

КІЛЬКА СЛІВ ПРО АНТОНІ СЛОНІМСЬКОГО

Не у Лондоні, а у Варшаві і не наслідком зловісної недуги, а в автомобільній катастрофі помер на десять літ старший від Мєрошевського Нєстор ліберальної літератури в Польщі Антоні Слоніmsький. Його місце як поета, сатирика й автора гострих політичних фейлетонів — іншого порядку і значення. Доля так звеліла, що до довгожданої і щораз то відкладаної моєї зустрічі з Мєрошевським, на превеликий жаль, ніколи не дійшло. Зате пощастило одного дня зустрітися на паризьких бульварах з Слоніmsьким. Довгі роки він був чимось на подобу компасу для молодих ліберально наставлених письменників, критиків, а частинно й істориків та соціологів Польщі. Він був типовим представником тієї варшавської інтелігенції, яка не вірила ні в які націоналістичні і шовіністичні міти, а трималася свободолюбивих

ліберальних ідей. Змолоду Антоні Слонімський був прихильником футуризму, писав сатиричні тексти для політичних кабаре, але його найкращим жанром були щотижневі політичні фейлетони у тижневику *Вядомосьці літерацке*. У них він перестерігав перед загрозою тоталітарних ідеологій. Уже у 1933 році Слонімський висунув тезу, що всякі запевнення Гітлера про мир — це жахливий обман і що цей диктатор готує війну і криваву розправу з народами і культурою Європи. У 1937 році Слонімський написав потрясаючу своїм пророцтвом поему *Для німців*, в якій заповів похід варварських легіонів в ім'я знищення усіх вартостей і здобутків людства. Він був пацифістом і, якимось образивши польський генералітет і ставши поруч обвішаного орденами генерала Беліні-Пражмовського, зажадав від суду рівноправності, себто щоб генерал скинув мундир, а він, як цивільний, — свій одяг...

Війну перебув Слонімський у Лондоні, тодішні його поезії були духовною стравою для знедолених поляків. Повертався до Польщі з ілюзіями, що вдасться побудувати нову справедливую державу, у якій "кордони не були б закриті, а служили б людям як дороговказ у вільний світ". Згодом збагнув помилку, перестав писати і друкувати. Щойно по смерті Сталіна підніс голос. Він перший виступив публічно проти ждановщини і соцреалізму як знущання над літературою і мистецтвом. По польському "жовтні" 1956 року Слонімського обрали головою Спілки письменників. Це була доба нового відродження польської літератури. Але, виступивши в 1957 році на конференції ПЕН-клубу в Токіо проти переслідування угорських і радянських письменників, Слонімський попав у конфлікт з владою. Його примусили зректися з головування у Спілці письменників. З того часу він став, так би мовити, неофіційним керівником інтелектуальної опозиції у Польщі. Редагував петиції і протести, писав переслідувані цензурою есеї і фейлетони, був духовим батьком літературної молоді, мужньо боронив переслідуваних, не шкодуючи часу, не боячися ризику. Колись атеїст і антиклерикал, в останні роки життя друкував свої твори тільки у тижневику незалежних католиків *Тигоднік повсехни*. На весні цього року появився у паризькій *Культурі* анонімний вірш-заклик під заголовком "Молодим", в якому є також наступні рядки: "Простягни руку братам з Латвії, Грузії, Литви — і знедоленим синам України". Їх автором був Антоні Слонімський. Без нього стане тепер у Польщі темніше.

ХТО КОГО!

Богдан Чайківський

"Хто кого переможе" — цей бойовий виклик Леніна капіталізові і теза, що "капіталізм відмирає — комунізм росте", — були дороговказом для ставлення комуністичних країн до капіталістичного світу останніх десятиліть. Що капіталізм загине — це для комуністичних ідеологів правда, яка не підлягає ніякій дискусії. Сперечатися можна лише про час, коли це станеться, і про обставини, в яких комунізм остаточно переможе. Ряд конфліктів, властивих самій системі капіталізму і безупинний його розклад мали б бути гарантією перемоги комунізму.

Комуністичні пророки ніколи не сумнівалися у правдивості наведених тверджень. Їм навіть не спадало на думку, що колись може бути інакше, що дійсність може обернути ці тези "навиворіт", як казав лемківський дядько. А однак нині зарисовується дивна ситуація, в якій історія фінансових взаємин між ідеологічними системами перевертає догори дном політичну філософію. Зараз однією з загроз капіталістичній системі є не так її притаманні внутрішні суперечності, як хронічна економічна слабкість комуністичного народного господарства. Довго в це не вірили економісти капіталістичного Заходу, роками цього не визнавали за можливе фінансові "акули" з Волстріту та Західньої Європи. Але події останніх трьох років почали розкривати очі світу на факт, що комуністична господарська система перебуває в гарячковому, майже тифозному стані.

На Заході багато пишуть про радянські закупи збіжжя за кордоном, про фінансові позики на розбудову техніки й індустрії, продаж золота в Лондоні. За цими всіма поодинокими подіями криється поважна господарська проблема. Комуністичне народне господарство не є таким міцним, як його представляли східні теоретики й уявляли західні політики.

Ще недавно найбільші світові промислові й фінансові концерни переганяли один одного, щоб першим укласти договір на економічну співпрацю з комуністичними країнами, давали устаткування, патенти і кредити на розбудову промислового потенціалу на найбільш догідних умовах. На Заході вважали, що немає кращого партнера для господарського обміну над країну з

комуністичною системою господарства. Нині, у 1976 році, нараз усе міняється. Чому, яка причина? Розгляньмо коротко це питання.

Наставлення американських і західноєвропейських керівників економічних підприємств, що комуністичні країни — бажаний партнер, впливало не тільки з бажання дістати новий, великий ринок збуту, але й з цілого ряду інших уявних чи дійсних переконань. Назвемо найголовніші з них:

1. Комуністичні держави ходили в авреолі фінансового респекту, Захід вважав їх за найбільш певного партнера. Вони не хворіли на безробіття, страйки, на інфляцію чи перепродукцію, були вільні від усіх економічних смертних гріхів капіталістичного світу.

2. Вони належали до тих партнерів, що точно сплачували всі свої зобов'язання за імпорт. Скоріе та солідне полагодження фінансових зобов'язань витворило довір'я до їхньої платоспроможности.

3. Їхні резерви золота належали до найбільш засекречених. На тему, скільки золота є на складах Москви, кружляли найрізномірніші вістки і творили німб солідности й певности Радянського Союзу у фінансових зобов'язаннях.

4. Цей німб фінансової стабільности СРСР автоматично поширювався і на сателітні держави, мовляв, навіть якщо вони не мають таких золотих резерв — Радянський Союз ніколи не допустить до того, щоб якийсь його сателіт мав більші фінансові труднощі, не говорячи вже про банкрутство, бо це було б родинним скандалом для всієї радянської комуністичної системи, а Кремль є дуже чутливий на західну опінію про нього.

5. Загальне переконання у фінансових колах західного світу було таке, що у світлі вище сказаного Радянський Союз і його сателіти не будуть ніколи змушені позичати у капіталістів. А якщо й будуть просити кредитів, то не з konieczности, не з господарських причин, а з політичних чи тактичних.

6. Радянський Союз — це партнер, що його треба шанувати і боятися. Один з американських банківських керівників сказав ясно: "Є багато плюсів у тому, щоб позичати гроші сталій, централізованій, пляновій економіці".

Ще на початку 70-их років фінансові кола Заходу вважали Радянський Союз за фінансового короля, що має кожночасно можливість викликати штучно світову економічну кризу, підважити монетарні системи і поважно підірвати капіталістичне господарство світу, кинувши частину своїх незчислених запасів золота на світовий ринок. Ніхто не сподівався, що за два-три роки ці самі кола побачать, що король голий.

Що система народного господарства Східньої Європи

хронічно хворіє, було завжди видно на сільському господарстві. Сталінська схема "побудови соціалізму в одній країні" і "пролетаризації селянства" спиралася на засаду, що для побудови модерної агрикультури потрібно лише випродукувати відповідну кількість тракторів. Це переконання, що панацеєю на всі труднощі радянського сільського господарства є лише трактори та комбайни, — покутує ще й донині. Сталін не звертав уваги на те, що агрикультура потребує ще сильної хемії, палива і засобів транспорту, а за тим і відповідних шляхів. У висліді нині весь Радянський Союз є у глибокій харчовій кризі, хоча має масу тракторів й інших сільсько-господарських машин, може, навіть більше, ніж потрібно. Але одна частина цього напродукованого парку машин стоїть, бо немає достатньої кількості відповідно вишколених працівників для них, друга частина вилучена з продукції через хронічний брак запасних частин і брак фахового персоналу для направи. Далі бракує пального, не тому, що його немає, а тому, що нема як його доставити до тракторів у полі. Немає автомашин для транспорту готової продукції, немає відповідних для них шляхів. Дійсність показала, що трактори це ще не все. Щоб поставити на ноги хворе сільське господарство, комуністичні країни потребують технічної допомоги Заходу, а головне — американських доларів. А покищо колось найбільші продуценти та експортери хліба в Європі ідуть до капіталістів купувати зерно в Америці й Канаді.

У 60-их роках, за часів кольоритного Хрущова, поширилася назва "гуляш-комунізму" для червоної економіки. Це було намагання побудувати таку господарську систему, яка забезпечила б бодай частинно населення предметами першої потреби коштом важкої промисловости. Цього року на Заході впроваджено нову назву для сучасної фази економіки радянського бльоку: "комунізм кредитової картки". На відміну від західного "суспільства кредитової картки", в якому користувачами кредитових карток є індивідуальні особи, у комуністичній системі користувачами кредитових карток є уряди держав. Цілковито нехтуючи писаннями Маркса і його оцінкою капіталізму, нині уряди СРСР і сателітів навипередки намагаються рятувати свою господарську систему, заборговуючися у своїх клясових ворогів — західних капіталістів.

Тільки протягом 1975 року СРСР і шість сателітних держав заборгувалися далі на суму 9 більйонів (9 000 000 000) доларів, беручи нові позички. Вони збільшили свою тотальну заборгованість перед капіталістичним світом до близько 35 більйонів доларів. У 1976 році заборгування тривало далі, і останні передбачення англійського фінансового світу подають їх заборгованість на початок весни ц. р. на суму близько 37 більйонів

доларів. З того числа припадало на поодинокі країни: СРСР — 15 мільйонів, Польща — 9, Угорщина — 3 1/2, Східня Німеччина — 3, Румунія — 3, Болгарія — 2, Чехо-Словацьчина — 2. Заборгованість комуністичного бльоку нині є втричі більша, ніж заборгованість Радянського Союзу під час другої світової війни за т. зв. Ленд-Лізу.

Які причини останнього часу змусили комуністичні суспільства до такої масової заборгованості перед капіталістичним світом? Їх є багато. Звернім увагу лише на важливіші, за порядком, як вони поставали перед керівниками комуністичного господарства:

1. Заворушення в Польщі 70-их років, що постали в наслідок протесту проти високих цін на харчові продукти і спричинили падіння комуністичного вождя Владислава Гомулки, змусили інші комуністичні уряди піднести життєвий рівень їхніх народів.

2. Керівні кола радянського бльоку, засмакувавши західньої продукції, під прикриттям політики відпруження, почали купувати на Заході все, що потрапляло в руки, від поодиноких промислових виробів до цілих фабрик і заводів включно. У висліді хронічні хвороби капіталістичного світу, до яких червоні суспільства вважалися імунними, почали відчуватися й в економіці східнього бльоку.

3. Інфляція поважно збільшила ціни на товари Заходу, а рецесія 1974-75 років скоротила західній ринок збуту для товарів комуністичного бльоку.

4. У висліді дефіцит закордонної торгівлі країн східнього бльоку зріс з п'яти мільйонів у 1974 році до 12 мільйонів доларів у 1975. Мінусовий баянс торгівлі з закордоном сім країн РЕВ (Ради економічної взаємодопомоги) могли покрити лише дальшою великою заборгованістю в капіталістичному світі.

Найбільшими боржниками є Радянський Союз і Польща. СРСР заборгувався на 15 мільйонів доларів не лише на те, щоб купити нову технологію для модернізації своєї індустрії, але й щоб заплатити за майже 18 мільйонів тонн зерна, що його він імпортував за останні два роки з Америки.

Якщо взяти заборгованість країн РЕВ на одиницю населення, то на першому місці опиниться Угорщина з близько 321 дол. боргу на особу. По ній іде Польща (280 дол.), третя Болгарія (200 дол.). Заборгованість Радянського Союзу досягає 60 дол. на душу населення.

Капіталістичні фінансові кола побачили нагоду добре заробити. Щоб обслужити такі потреби в кредиті комуністичного світу, ряд американських банків відкрив свої відділи в Москві (Бенк оф Америка, Сітібенк, Чейз Менгатен). Мануфактурерс Гановер Траст відкрив бюро в Букарешті, а Фірст Нейшенел Бенк

оф Чикаго у Варшаві. Спочатку виглядало, що західні банки будуть мати поважні прибутки. Кожна позичка на суму 100 мільйонів доларів давала відразу прибуток лише в комісових та різних інших оплатах біля одного мільйона доларів, не враховуючи майбутніх сталих прибутків з відсотків.

Та в 1976 році рожеві прогнози заробітків почали згасати. Захід змінив свою думку про стан народного господарства за залізною завісою. Ряд банків почав стримувати чи й припиняти нові кредити для комуністичного бльоку Східньої Європи. Зріст заборгованости країн РЕВ з двох більйонів дол. у 1970 році до 37 більйонів дол. з початком 1976 року заскочив західній фінансовий світ. Що 1976 рік не стане роком дальшого бурхливого зростання кредитів для Східньої Європи, це треба завдячувати тому, що капіталістичний світ не тільки що випозичив уже великі суми грошей, але (що важливіше) вперше за останні десятиліття побачив, що комуністичний бльоку є заборгований поза свої фінансові можливості. Нині для прикладу Польща має платити річно близько 630 мільйонів доларів самих відсотків, не сплачуючи ні одного долара позичених грошей. Цей тягар душить народне господарство держави і ставить її перед примарою банкрутства. Недавно, коли Польща домагалася дальших кредитів, банківський фахівець з Менгатуену спитав у Варшаві члена польського уряду, як вони думають сплачувати відсотки за вже одержані кредити. Відповідь була проста: "Ми тим не журимося, Москва не може допустити до банкрутства підопічної, комуністичної держави".

Ця відповідь, хоч як характеристична для теперішніх тенденцій у країнах-сателітах Москви, не розв'язує проблеми, що є нині актуальна не лише для Польщі, але стоїть не весь свій зріст перед усім комуністичним світом Сходу Європи.

Передбачається, що заборгованість СРСР і його шістьох сателітів зросте в 1976 році до мінімум 40 більйонів доларів. Річна сума з 7% дає два більйони 800 мільйонів доларів. Себто нині самі відсотки, що їх мають платити комуністичні країни РЕВ капіталістичному Заходові, перевершують усю їх заборгованість у 1970 році на 40%.

У цій ситуації капіталістичний світ почав міняти своє уявлення про фінансовий стан і господарські спроможності країн РЕВ і свою кредитову політику. Швайцарський міжнародний банк у Базелі недавно повідомив, що, згідно йому відомих даних, відношення заборгованости до експорту, яке вказує на можливість даної країни сплачувати свої боргові зобов'язання за кордоном, у деяких державах РЕВ досягло критичного рівня. Чотири головні американські банки, що дотепер фінансували східній бльоку,

відмовилися взяти участь в останньому кредитуванні СРСР на 250 мільйонів дол. Рівночасно збільшено на позички для держав РЕВ премійні пункти з 1,25 до 1,50%

Перестрашилися не тільки вірителі, але також і держави-боржники. Поодинокі країни за залізною завісою почали шукати виходу з ситуації. Обмежують імпорт із Заходу не тільки коштом товарів широкого вжитку, але також і технічного влаштування. За всяку ціну шукають можливості збільшити експорт. У другій половині серпня ц. р. *Трибуна люду* в Варшаві повідомила, що для втримання експорту м'яса до Англії, Америки й Західної Німеччини, який дає близько 250 мільйонів доларів річно твердої валюти, Польща змушена раціоналізувати споживання м'яса і на 30% підвищити ціни на нього. Газета додавала, що вартість імпорту зерна для спожиття й годівлі худоби досягла 720 мільйонів дол., і Польща не може дозволити собі на збільшення продукції м'яса коштом додаткового імпорту фуражу. Дослівно сказано, що "дальше збільшення закупів збіжжя і фуражу з-за океану є поза можливостями національної економіки".

Конечність збільшити експорт доводить комуністичні країни навіть до певного афронту перед їхньою ідеологією. Вони запрошують приватні капіталістичні фірми Заходу на спільників для державних підприємств, щоб лише зробити ці підприємства більш ефективними і продуктивними та дістати додаткові капітали в твердій валюті.

В Угорщині шведська компанія Вольво стала спільником у продукції автомашин, американська спілка Корнінг Глес стала власником 49% заводу (державного) для продукції скляного медичного устаткування. Ще на більшу скалю відбувається загравання Польщі з капіталістами Західної Німеччини.

Радянський Союз цілком не криється з тим, що намагається якнайбільше своєї заборгованости покривати коштом шістьох сателітів. Москва не журиться тим, що при цьому вони скривавляться докраю. Це вона практикує всякими способами. Одним з найбільш дошкульних є односторонні зміни цін на паливо-бензину. Донедавна Угорщина діставала паливо з СРСР з 40% знижки супроти цін світового картелю. Тепер Радянський Союз односторонньо зменшив знижку і збільшив реквізицію харчових продуктів в обмін за паливо. У висліді Угорщина — в минулому шпихлір Європи — нині переживає харчові заворушення. Через Міжнародний інвестиційний банк РЕВу Радянський Союз узяв у 1975 році позичок на суму один більйон сімсот мільйонів доларів на європейському фінансовому ринку.

До цього часу лише заборговані по вінця бідні країни "третього світу" домагалися зміни реченців сплати боргів, бо не були в стані виконати фінансові зобов'язання. Нині перед

питанням зміни пляну платностей боргів стає і Радянський Союз і його сателіти. Примара банкрутства, яке стає наглядно перед боржником з моментом, коли він не є в стані дістати позички, щоб покрити сплату відсотків від боргу, постає перед членами РЕВ.

Надходить час, коли капіталісти-вірители будуть змушені організувати додаткові кредити, а комуністи-боржники почнуть їх шантажувати на всі способи, бо їм так уже не мають що втрачати. Тоді прискішеним темпом буде йти далі "примусове кредитування". Одне лише є певне: додаткові кредити західного світу не будуть йти через систему боржників до їхнього народного господарства, а підуть просто на сплату не заплачених відсотків. Таким способом додаткові кредити не допоможуть хворому господарству комуністичних країн, вони лише збільшать його заборгованість.

Заборгованість держав соціалістичної системи супроти капіталістичних банкірів Заходу робить керівників Радянського Союзу нервовими. Немає сумніву, що вони хотіли б якнайдовше відсунути конечні розмови на тему зміни умов повернення боргів, а головне — зміни реченців поодиноких платностей. Але ні внутрішні обмеження, ні гарячковий продаж золота на біржах Лондону й інших західних столиць не дали дотепер таких успіхів, щоб покрити сплату відсотків, не кажучи вже про зменшення самого боргу. Тому ці керівники доходять поволі до переконання, що зараз доля комуністичної економіки так тісно пов'язана з капіталістичною, що старий ленінський бойовий клич "хто кого" вже не має ніякого значення. Нині економічний занепад однієї системи відіб'ється сильно і на другій, одна потягне за собою в економічний хаос другу. Це відоме керівникам обох сторін. І тому буде багато різних натисків і взаємного шантажу — спроб витиснути з свого партнера можливо більше. Але в ефекті обидві сторони намагатимуться знайти компромісовий вихід, прийнятний так для комунізму, як і для капіталізму.

Нині вожді в Кремлі мусять замислитися над однією з останніх статей Леніна "Краще менше, та ліпше", бо його клич "хто кого", дійсний для минулих десятиліть, зараз є перейденим етапом в історії комунізму.

СХІДНЯ ЕВРОПА "ВИЗВОЛЕНА"

Президент Форд доконав чуда: під час другого телевізійного діалогу з Картером у Сан-Франсіско він кількома реченнями "визволив" Східню Європу. "Немає радянського панування у Східній Європі, — заявив він, — і ніколи не буде його за адміністрації Форда". Неправда, додав він, що Сполучені Штати продали в Гельсінкі країни Східньої Європи. "Не вірю, що Югославія, Румунія і Польща вважають себе опанованими Радянським Союзом. Кожна з цих країн є незалежна, самостійна". Картер усміхнувся і сказав: "Я хотів би побачити Форда, як він переконує американців польського, чеського й угорського походження, що їхні батьківщини не є під пануванням СРСР".

Те, що нібито "вихопилося" президентові Фордові, має два аспекти. Один з них негайно використав Картер, закликаючи посередньо американців, що походять з Східньої Європи, щоб не голосували за республіканського кандидата. Погоджуємося з ним повнотою. Висловлюємо надію, що поляки, румуни, чехи, угорці, українці, білоруси, балтійці, як також і вільні росіяни, що мають право голосувати, категорично і стовідсотково відмовляться підтримати кандидатуру Форда після його безвідповідальної заяви. Але рівночасно вважаємо, що ця "вихватка" Форда не випадкова — і це є другий аспект цієї справи. По суті Форд *уголос* сказав (і в цьому лише він спотикнувся в рамках передвиборчої кампанії), що справді думає, а скорше те, що думають за нього Кіссінджер і Сонненфельдт.

Нас, одначе, не задовольє також репліка Картера, усмішка демократичного кандидата, який зауважив і блискавично використав щирість свого республіканського суперника у справі полювання за "етнічними" голосами. Очікуємо від Картера ясного і недвозначного формулювання *іншої* політичної лінії, вільної від печаті Гельсінкі і від цинізму "доктрини" Кіссенджер-Сонненфельдт. Політичної лінії, яка могла б допомогти справжньому визволенню Східньої Європи від справжнього радянського панування.

Від поляків — редакція *КУЛЬТУРИ*,
ред. Єжи Гедройць

Від балтійців — *ЕЛЬТА ПРЕС*,
монсіньор Вінцас Мінцевічюс

Від чехів — редакція *СВЕДЕЦТВІ*,
ред. Павел Тігрід

Від росіян — редакція *КОНТИНЕНТУ*,
ред. Володимир Максимов

Від румунів — Ежень Йонеско

Від українців — редакція *СУЧАСНОСТИ*,
ред. Іван Кошелівець

Від угорців — редакція *ІРОДАЛЬМІ УЙШАГ*,
ред. Тібор Мераї

Вище друкуємо заяву групи представників східноєвропейських народів, уярмлених Радянським Союзом, проти висловлення президента Форда, ніби ці народи "самостійні" і "незалежні", вільні від радянського панування. Підписані висловили також надію, що демократичний кандидат Картер зформулює іншу політичну лінію США щодо народів Східньої Європи. Кілька днів пізніше він її й зформулював, кажучи, що, ставши президентом, він у жодному випадку не дасть збройної допомоги Югославії на випадок агресії з боку Радянського Союзу.

Редакція

Едвард Ліпінський до Едварда Герека

Орган Польської Партії Соціалістичної *Роботнік* (Лондон, квітень 1976) опублікував "Відкритого листа" Едварда Ліпінського до першого секретаря компартії Польщі Едварда Герека. "Нестор польських економістів" Е. Ліпінський (88) піддає ґрунтовній критиці сучасний режим у Польщі і вимагає демократизації і справжнього соціалізму.

Лист варшавського вченого *Роботнік* отримав з Польщі, де він шириться каналами Самвидаву.

Едвард Ліпінський, народжений у центральній Польщі, студював економіку в Варшаві, Ляйпцігу і Цюріху. Ще буди студентом, вступив до ППС-лівих. Коли в грудні 1948 року ППС злилася з ПРП (комуністи), Ліпінський став членом Польської Об'єднаної Робітничої Партії (ПОРП — офіційна назва польської компартії). Працював професором у високих економічних школах Варшави, потім в університеті. Від 1952 року член Польської академії наук. Має низку наукових праць, серед них великого розголосу набула книжка *Карл Маркс і проблеми сучасности* (1969). Ця оборона гуманного соціалізму викликала в колах партійних теоретиків гостру критику. Починаючи з 1964 року Ліпінський був співавтором низки листів польської інтелектуальної еліти до керівників партії й уряду. У названому листі він пише про себе:

"З жалем мушу ствердити, що мої виступи в цих конкретних справах... викликали щоразу неприхильну реакцію влади. А тим часом ще так недавно я став заслуженим учителем ПНР, а раніше за мою наукову й учительську працю я отримав: Прапор праці першої класи, Командорію Ордену відродження Польщі з зіркою і державну нагороду першого ступеня. А тепер за мої виступи я став об'єктом різних репресій".

У вступі до листа Е. Ліпінський нагадує, що в грудні 1975 року надіслав на адресу сьомого з'їзду партії *Листа п'ятдесят дев'ятьох* (це були пропозиції для зміни польської конституції, пропонувані 59 визначними громадянами з усіх ділянок польської культури).*

"Цей наш лист вимагав пошанування й ґарантій для основних свобод і громадянських прав: свободи сумління і релігійної пра-

*Повний текст листа надрукований в *Сучасності*, ч. 3, березень 1976 — Редакція.

ктики, свободи праці, свободи слова й інформації та свободи науки. Отже, висував проблеми, у розв'язанні яких зацікавлені однаковою мірою всі представники демократичної громадської думки, представники як соціалістичної, так і християнської орієнтації... Наш лист Ви оцінили як 'антикомуністичну затьятість і політичну сліпоту, що унеможливили (авторам листа) зрозуміти основну національну рацію'.

"У листі 59-ох ми взагалі не писали про закордонну політику та союзи. Коли ж його заатаковано з цього погляду, то в цьому крилися наступні міркування. Союз із СРСР і співпраця з соціалістичними країнами запевнили нам мир і безпечні кордони, і це основа розвитку нашої економіки. Тому цей союз і ця співпраця — справа надрядна для нашого національного буття і безпеки. Заради цієї надрядної справи мусимо поводитися так, як сусіди і союзники...

"Шановний товаришу секретарю... на жаль, я цілком інакше, ніж Ви, бачу лекцію з історії нашого тридцятиліття, лекцію для поляків і людей, заангажованих по боці соціалізму, і почуваюся зобов'язаним публічно висловитися в справах, які Ви заторкнули. Як людина, що сімдесят років зв'язана з соціалістичним рухом, я вважаю себе співвідповідальним за те, яку політичну практику в моїй країні фірмують соціалізмом.

"Мірою для здобутків минулих 30 років нашої державности має бути проголошене на останньому з'їзді ПОРП і вписане в конституцію гасло, що ми живемо в соціалістичному суспільстві. Одначе, навіть з найкращих слів не народяться ні соціалістичні стосунки між людьми, ні новий, більш творчий характер людської праці, ні рівність між людьми, ні партнерські стосунки між зверхниками й підлеглими, між громадянами і владою. Досі немає теорії, яка піддала б науковій аналізі шляхи, що ведуть до соціалістичного суспільства після удержавлення засобів продукції. Я слідкую віддавна за розвитком соціалістичної думки на Заході (бо в Радянському Союзі і в нас ця думка цілком закостеніла)... уважно досліджую розвиток політичної практики в СРСР і доходжу до переконання, що радянський шлях створився на ґрунті традицій деспотизму російської державности і цей шлях гальмує сучасний розвиток Радянського Союзу, отож, цей шлях не є шляхом, по якому має йти соціалістична практика в Польщі... Якби партія пішла послідовно шляхом Жовтня,* Польща була б сьогодні країною, незрівняно більше розвиненою економічно, суспільно, морально. На жаль, ми не пішли цією дорогою. Ми далі судорожно трималися радянської політичної системи в інтересах зміцнення влади і, здається, передусім під тиском Радянського

*Т. зв. "Польська весна" жовтня 1956 року.

Союзу. Отож, у Польщі немає сьогодні важливішої справи, як здобуття політичної суверенності. Щойно політична самостійність дасть нам змогу здійснити послідовну економічну реформу і таку перебудову політичної і суспільної системи, яка визволить у народі потенційні творчі сили, усуваючи незчисленні перепони і гальма, які нині зупиняють суспільний розвиток...

"Ніхто не сумнівається в тому, що союз з СРСР став політичною konieczністю. Ми ставимося з визнанням до великого радянського народу, до братніх народів — українського, білоруського. Прагнемо добросусідських стосунків, хочемо будувати основи взаємного довір'я. Але це неможливе без радикального очищення польської політики супроти Радянського Союзу від елементів рабського вислужництва. Немоżliве також без відважного й одвертого визнання з боку Радянського Союзу його 'помилки' супроти Польщі. Повертаюся до цієї болючої справи не заради роз'ятрування. Накидання нам за сучасних умов любови до радянської держави, внесення цього до Основного Закону — означає цілковите нерозуміння людської психіки...

"Накинення нам радянської системи вчинило багато спустошення в нашому суспільному і моральному житті. Це було велике нещастя в житті народу. Ми, примушені беззастережно підтримувати радянську закордонну політику, перестали бути самостійним чинником світової політики. А це часто суперечить національним інтересам Польщі. Ми взяли активну участь у збройному вторгненні в Чехо-Словаччину, ми спричинилися до удушення процесу оновлення в тій країні, коли вона саме визволилася з накиненої їй системи економічної і культурної політики, системи, що повертала цю країну назад у її розвитку. Чеський і словацький народи нам довго цього не забудуть. Ми згвалтували їх суверенність заради імперіальних інтересів Радянського Союзу і тим самим зміцнили власну залежність. В ООН ми завжди голосуємо з Радянським Союзом, підтримуючи навіть найреакційніші пропозиції (наприклад, недавнє визнання сіонізму за расизм).

"У всьому світі, також і серед комуністів, зростає негатиwне ставлення до політики Радянського Союзу, зміцнюється розуміння політичної демократії в одвічному значенні цього слова; відмовляються від гасла диктатури пролетаріату і диктатури однієї партії. Впливає це також... із зростаючого пізнання негатиwних рис радянської системи.

"Світовий комуністичний рух увійшов у новий етап свого розвитку. Це також вияв реакції на понад півстолітній досвід Радянського Союзу, на сталінізм, на збройну інтервенцію в Угорщині і Чехо-Словаччині, на таємну доповідь Хрущова, на процес демаскування, пов'язаний з творами Солженіцина, на від-

важну діяльність великого вченого Сахарова... Комунізм італійський, французький, еспанський і в інших країнах зазнав глибоких змін. Цей рух проголошує політичний плюралізм, замість монопартійної системи... Ці партії зрікаються функції бути агентурою імперіяльних інтересів Радянського Союзу... Ці зміни становлять важливий крок до справжнього соціалізму...

"Соціалізм — це господарська система, в якій продукція має задовольняти потреби (населення), а підприємства оцінюються саме з погляду такого завдання.

"За останні тридцять років я багато навчився. І сьогодні знаю краще, що не є соціалізмом бюрократизація народного господарства й управління країною, і накидання т. зв. матеріалістичного погляду на світ, і примусовий атеїзм. Поставою соціалізму є свобода, децентралізація, співвідповідальність громадян у вирішенні економічних, політичних і суспільних питань. Тому треба вимагати, щоб демократія прийшла на місце радянської системи, яка загрожує процесові розвитку сил народу. Це правда, що світ стоїть перед обличчям кризи традиційної парламентарної демократії... Але чи монопартійна система краща? Пам'ятаємо період Берута, робили тоді помилки і навіть злочини. Десятки тисяч людей упродовж років перебували в тюрмах, піддані вишуканим тортурам. Пам'ятаємо облудну колективізацію села і знищення сільського господарства, безглузде винищення ремісництва. Поклали край цій системі криваві заворушення в Познані. Еру Гомулки завершив вибух на Побережжі і ганебне придушення виступу робітників... Режим, накинений меншістю, завжди веде до тоталітаризму, він не здібний згуртувати навколо себе найкращі інтелекти народу, заради зміцнення своєї влади він схильний нищити все те, що становить багатство думки і творчої сили суспільства, що нібито загрожує інтересам "соціалізму" або режиму. Тому я стою по боці комуніста Берлінгвера... а не по боці комуніста Брежнева. Тому конечна в країні опозиція, легальна, рівноправна, згідно з гарантованою в Конституції свободою організацій і зібрань. Політичний плюралізм виявляється також у конечній свободі професійного руху, руху споживачів, у вільній пресі. Якщо б далі існувала Польська партія соціалістична, ми були б сьогодні в іншому становищі... Навіть після усунення буржуазії народ не стає одностайний світоглядом, суспільно, класово, економічно, ідейно. Розвиток завжди відбувається в суперечностях, якщо можна вжити цю зловживану формулу. Суперечності мусять мати змогу вільного вияву, а система парламентарної демократії — єдина, де це можливе. Не зважаючи на свої безсумнівні вади, вона становить єдину досі випробувану систему виконання влади згідно з волею більшости.

Громадянські свободи є конечною передумовою суспільного здоров'я, отже і передумовою побудови соціалізму...

"Соціалізм не можна запровадити декретами. Він може народитися лише у вільній дії вільних людей. Надію збуджує той факт, що по тридцятьох роках політичної практики, яку я тут пробував з'ясувати, ще є люди, які мають відвагу думати й діяти. Я глибоко переконаний, що рух обнови буде щораз сильніший, що посилені недавно репресії не зможуть зупинити його надовго, хоч вони такі грізні для суспільства і для справи соціалізму... Вірю, що соціалізм — і далі та ідея, яка формує прагнення переважної частини нашого суспільства. Але ця ідея зазнаватиме ерозії, якщо суспільна практика, що називає себе соціалістичною, буде тим, чим є сьогодні..."

Подав Михайло Добрянський

Нові звернення о. В. Романюка

Справа ув'язненого в мордовських концтаборах українського священика о. Василя Романюка набирає в західному світі дедалі більшого розголосу. Причиною цього є насамперед сама особистість цієї надзвичайної людини. О. Романюк непохитно засвідчує свою вірність християнській релігії, виступає в оборону людських прав та протестує проти потоптання тих прав у СРСР. Нещодавно його боротьба з комуністичною владою за те, щоб мати в концтаборі свою власну Біблію, здобула йому подив і пошану серед віруючих усіх віровизнань на Заході. А тепер ось знову пробилися на Захід кілька заяв, звернень та протестів о. Василя Романюка. Друкуємо тексти тих документів за повідомленнями Пресової служби ЗП УГВР від 23, 25 і 27 жовтня 1976 року.

Високопреосвященішим Ієрархам Української Католицької Церкви і Православних Церков, а також Керівникам Української Баптистської Церкви, Всім віруючим українцям на чужині від репресованого священика В. Романюка

З в е р н е н н я

Уважаю моїм боргом священика — віруючого і християнина — довести до Вашого відома, Високопреосвятіші Архипастирі,

Пастирі й Браття, що в Радянському Союзі топчуть ті основні точки завершального акту Гельсінкської наради, які вважаються основою всякої дружби і співпраці між народами.

Не маючи можливості детально про все розповісти, я візьму лише деякі порушення. В концтаборі, в якому ми перебуваємо, різними засобами обмежують листування з рідними і знайомими з-за кордону. Всі різдвяні й великодні поздоровлення, адресовані на моє ім'я і багатьох інших політ'язнів, прислані з-за кордону, skonфісковано, або повернено назад. П'ятий рік я вимагаю Біблії і тієї бідної релігійної літератури, яка видається в СРСР, але результатів немає жодних. Прошу Вашої милости, Високопреосвященніші Архипастирі, Пастирі й Браття, зробіть усе, що від Вас залежить, щоб припинити ці знущання над нами.

Я звертався до Святішого Престола і до Всесвітньої Ради Церков з подібною справою, не знаю лише, чи попали мої звернення до назначених адресатів. Я хочу Вам сказати, що за подібні звернення нам грозять повторними, ще більш жорстокими репресіями. Таким чином, якщо будь-що подібне станеться зі мною, чи з будь-ким іншим з нас, то не залишіть нас без оборони.

Ваш відданий слуга
священик Василь Романюк

До Конгресу, Уряду і Народу США
від невинно репресованого священика Василя Романюка

З в е р н е н н я

Прошу Вас, Високоповажані Панове Сенатори, і Вас, Високоповажаний Пане Президенте, надати мені громадянство Вашої вільної країни, бо в країні, в якій я тепер живу, жити неможливо. За самі тільки переконання, висловлені іншій людині, тут кидають людину на довгі роки до концтаборів. Уважаючи все це грубим порушенням основних прав людини, я більше не вважаю себе громадянином СРСР. Може, станеться таке, що я помру в радянських концтаборах, як померло багато інших передо мною, але тоді хай принаймні я маю громадянство Вашої країни, яка є твердинею свободи і права на землі.

Молю Бога за Ваше щастя. З вірою і надією на Вас, щиро відданий ідеалам Вашої свободи
священик В. Романюк

Національній Раді Християнських Церков США,
Первоієрархам Католицької, Православної і Головам
усіх Християнських Церков США
від безвинно репресованого священика В. Романюка

З в е р н е н н я

Оцим зверненням до Вас, Високодостойні керівники Національної Ради Християнських Церков США, і до Вас, Високопреосвященніші Ієрархи — керівники американських церков усіх віровизнань, хочу звернути Вашу увагу на потоптання основних людських свобод у СРСР.

Я вже п'ятий рік сиджу безвинно в застінках радянських концтаборів, написав сотні скарг до різних радянських інстанцій, але на мене, як і на багатьох інших, ніхто не звертає ніякої уваги.

Умови в таборі для "особливо небезпечних державних злочинців" та ще "рецидивістів" — крайньо нелюдські. Ми працюємо в мокрому цеху для шліфування кристального скла. Дарма що робота шкідлива, жодного спеціального харчу нам не дають, ані теж додаткового харчу за виповнення норми праці. За наші гроші нас кормлять гниллю й половою. Майже всі, що перебувають у таборі, хворіють на різні недуги: найбільше хворіють на шлунок і печінку. Не можна одержати дієтичного харчу за свої гроші, тому що дієтичні пайки, призначені на табір, суворо обмежуються, так що дістати дієту майже неможливо.

Медична обслуга настільки примітивна, що в'язні відмовляються лягати в т. зв. лікарню, в якій нас держать у замкнених камерах, звідкіля навіть важко викликати медсестру.

Кореспонденція в таборі настільки обмежена, що коли хтось одержить додаткового листа від знайомих чи співчуваючих, то це викликає сенсацію. З-за кордону можна одержати листи тільки від близьких рідних — дружини, матері, брата, батька.

Я особисто, за весь час перебування в таборі одержав з-за кордону тільки два листи. Багато моїх листів з-за кордону конфіскували, або повернули назад.

Роздумуючи над усіма тими знущаннями і враховуючи те, що всі люди запроторені сюди тільки за свої переконання, я не вперше прийшов до висновку, що нелюдність, жорстокість і тиранія так увійшли в побут і стиль керівників цієї країни, що шукати тут будь-де людяности, співчуття чи милосердя — пuste й непотрібне зайняття.

З цієї причини я вирішив відмовитися від радянського громадянства, бо не хочу нести відповідальности перед майбутніми поколіннями за всі ті страшні злочини, які тут чинилися і які нині далі робить цей режим.

Я звертаюся до Вас, Високодостойні Керівники Національної Ради Християнських Церков США, до Вас, Високопреосвященніші Ієрархи Католицької і Православної Церков, а також до голів інших віровизнань, вкінці до всього американського народу: прийміть мене громадянином Вашої вільної країни! Допоможіть моїй дружині

і синові переїхати й жити у Вашій країні, бо я не хочу, щоб вони загинули в концтаборах чи стали дослідними тваринами в психіатричних лікарнях.

Я не знаю, як складеться моя доля. Може, я тут помру, як вмерли мільйони передо мною. Але жити і вмирати в концтаборі із званням радянського громадянина я не бажаю!

Прошу, якщо це у Ваших силах, прислати Вашого представника — кореспондента чи адвоката, на зустріч зі мною. Допоможіть мені одержати Біблію і листи, які приходять на мою адресу з-за кордону.

З вірою і надією на Вас, Ваш низький слуга

священик Василь Романюк

До Президії Верховної Ради СРСР
від невинно репресованого священика Романюка Василя

З в е р н е н н я

З огляду на те, що сваволя і беззаконня супроти мене продовжується п'ятий рік і, не зважаючи на те, що я написав сотні скарг і заяв до всіх установ, надіючися хоч дeneбудь знайти зернятко совісті й людського співчуття, і все надармо, на мене ніхто не звертає ніякої уваги, тому я прийшов до висновку, що у Ваших очах я не людина.

Я не зробив жодного злочину! Ви засудили мене в чотирьох стінах, потайки від народу, іменем якого Ви винесли мені цей канібальський присуд, що є не тільки грубим згвалтуванням основних людських прав, але й цинічним викликом усьому міжнародному християнському суспільству. Мало того, цей суд повинен насторожити всіх віруючих у демократичних країнах Заходу, особливо тих, які, за браком досвіду, симпатизують комуністам, уважаючи їх демократами, і часто віддають на них свої голоси.

Вони напевно не знають, що тут на віруючого дуже легко зготувати "кримінальну справу" — і він не зможе знайти ніде оборони ні співчуття.

Суд... [нечітко] — це справжня дика розправа атеїстів над віруючою людиною, бо суддя, засідателі, прокурор і "свідки" — всі партійні. Вони навіть не могли знайти проти мене ні одного безпартійного "свідка", я вже не говорю про віруючого; про віруючого не може бути й мови, бо, якщо в нього буде хоч частинка віри в Бога, то він ніколи не піде на такий нечистий суд!

Радянська пропаганда твердить, що в Радянському Союзі віруючі всіх релігій, як і служителі культів, є повноправними

громадянами, що вони беруть активну участь у політичному, економічному і громадському житті суспільства. Але всі ці слова є нічим іншим, як найбільш нахабною брехнею, розрахованою на одурманення обивателя.

Я написав невинну заяву до Верховного суду в оборону безвинно засудженого історика В. Мороза, а також скаргу до Президії Верховної ради УРСР про незаконні дії місцевих бюрократів проти мене і віруючих. Але на все це ніхто не звернув ніякої уваги, навпаки, ці скарги були надіслані до КГБ і фігурують як обвинувачення проти мене в "кримінальній справі".

Виринає питання: де ж тут ця розхвалена "свобода совісти"?! Очевидно можна б ще мовчати з приводу того всього, якщо б це була якась випадкова помилка. Але таких присудів, як мій, винесли, за роки радянської влади мільйони.

Бачачи все це, я прийшов до висновку, що в тій країні, де існує загальна бездушність і байдужість до людського горя, де тиранія придушила і скалічила всі благородні людські пориви й почування, шукати справедливості зовсім даремно. І тому я відмовляюся від радянського громадянства, бо вважаю, що носити звання громадянина тієї країни, в якій доконалося безліч злочинів проти миру та людськості і де тепер, в останній чвертині 20 сторіччя, людину за одне лише висловлення будь-кому своїх переконань і думок запроторюють на довгі роки до концтаборів і психлікарень, — є злочином перед Богом і людьми. Я не хочу нести жодної відповідальності перед майбутніми поколіннями за злочини, які Ви доконали! І тому сьогодні я не вважаю себе громадянином Радянського Союзу і звертаюся до американського народу, сенату і уряду США, щоб у ювілей 200-річчя своєї свободи прийняли мене громадянином своєї знаменитої країни!

Одночасно звертаюся до Святішого Престолу, Всесвітньої Ради Церков і до всього міжнародного християнського суспільства, щоб допомогли мені в цьому! Я надіюся, що знайду доволі співчуваючих в Америці та інших країнах християнської релігії, які випросять у стосовних законодавчих органів США сповнення мого прохання.

Я уродженець Західньої України і до 19 років не жив під Вашою опікою, не вчився у Вашій школі, не служив у Вашій армії, хоч у 1944 році, коли радянське війське зайняло нашу область і була проголошена мобілізація, я явився разом з батьком до воєнкомату. Але там, на наклепницький голос місцевих комуністів, був заарештований і засуджений на 10 років. Таким чином першим радянським пашпортом, який офіційно причисляв мене до громадян Радянського Союзу, був присуд Станіславівського воєнного трибуналу. Не менш урочисте прийняття в радянське громадянство було теж приготоване моїм батькам, яких післали в Сибір, де від різних знущань, непосильної праці й голоду помер мій батько, а

малолітнього брата вбили Ваші карателі тільки за те, що він утік з дому, коли вивозили рідних.

Кинувши мене тоді в табори, тепер тільки за те, що я посмів, як бачите, обурюватися на всі ті радянські добродіяння, Ви мене судите вдруге.

Після того, як я відсидів 10 років безвинно в концтаборах, у 1959 році Ви мене реабілітували, а в 1972 році об'являєте мене "особливо небезпечним рецидивістом — державним злочинцем" і даєте мені другий раз на старості літ знову такий же самий "пашпорт", як видали мені в молодості. Але цим разом він може стати для мене безстроковим, бо моє здоров'я таке, що ледве чи зможе видержати ті Ваші "колонії особливого режиму". А тому все вище вичислене заставило мене рішитися на цей крок і не вважати себе більше громадянином СРСР.

Священик Василь Романюк

Ігор Калинець про капітуляцію літераторів

На Захід дістався розповсюджений у СРСР літературно-критичний коментар ув'язненого в пермських концтаборах українського поета Ігоря Калинця п. н. "Похорон друга". Коментар написаний з приводу появи на сторінках львівського журналу Жовтень вірша поета Романа Кудлика п. н. "Школа Леніна". Кудлик, народжений 1941 року в Ярославі (тепер Польща), є членом Спілки письменників України, автором кількох поетичних збірок. Після репресій українських діячів культури в 1972 році, Кудлик замовк. Його нову появу на сторінках Жовтня за червень 1976 із згаданим віршем І. Калинець розцінює, як його духовну смерть. До категорії мертвих він зачисляє теж багатьох інших сучасних літераторів України.

У коментарі Калинця згадується провідного діяча ОУН Володимира Тимчія-Лопатинського (Калинець помилково називає його Юрієм). Володимир Тимчій (псевдонім — Лопатинський), крайовий провідник ОУН у західних областях України, загинув у 1940 році під час переходу кордону між СРСР і Німеччиною. Про нього справді були складені народні пісні і вони, як виходить із статті Калинця, досі зберіглися між в'язнями концтаборів СРСР.

Подаємо текст коментаря Ігоря Калинця, відмічаючи декілька нечітких місць, за повідомленням Пресової служби ЗП УГВР від 26 жовтня 1976 року.

"ПОХОРОН ДРУГА" - (світська хроніка)

*Усе міняється, оновлюється, рветься,
Усе в нові на світі форми переходить.*
(*"Похорон друга". П. Тичина*)

На весні у львівському КГБ через критика М. Ільницького, з яким мені дали змогу зустрітися, щоб я був кращої думки про творчий процес на Україні, я передав вітання поетові Романові Кудликові. Багаторічне поетичне мовчання останнього, як це і парадоксально, свідчило про те, що він жи в и й. Із червневої книжки *Жовтня* я зрозумів, що моє привітання, якщо й навіть його передадуть, уже не дійде до поета.

Не стану досліджувати глибини медитації "Ленінської школи", яким розпочинається... [нечітко] добірка, але завважу, що в одній з клас цієї школи "навчаюся" вже 4-й рік (не так багато у порівнянні з тими, що проходять 25-річний курс). Школа (хочу доповнити) була створена 5 вересня 1918 року ленінською постановою про червоний терор і, як бачимо (шкода, що вже не побачить Кудлик), діє до днесь. Скільки мільйонів жертв коштує моему народові екзамен на виживання і ствердження, у недавньому минулому... [нечітко] добре знав покійний.

Можливо, скажуть, що я передчасно поховав свого друга, адже лірика в цій добірці... [нечітко]. Бо й справді!... Та коли оглянуся по *Жовтні*, ніяк не визбутися враження кладовища... Ось поруч мого приятеля лежить якийсь графоман з Тернополя — Вол. Вихрущ. Його так звані вірші хай залишаються на совісті головного грабаря Р. Федорова чи заступника грабаря Р. Лубківського; вони варті хіба уваги як зразки антипоетизму, коли б цими зразками не повнилася нинішня українська земля. Я певний, що їх виділили грабарі з повноводдя завдяки такій красномовній передмові до так званого вірша "Чужі поети": "Закордонні так звані "вільні" радіостанції часто передають голоси так званих "українських поетів". Ось "гнівний" рефрен: "Таланти куці, Продані за центи, Чужі поети, Прокляті людьми!"... [нечітко] Так розправила українська радянська графоманія з живими приятелями ще недавно живого Р. Кудлика, а саме з М. Осадчим, І. Світличним, Іриною Стасів, Є. Сверстюком, Різниковим... Кудлик і Вихрущ — чудове сусідство! Бо, як на мене, я волів би лежати десь ближче М. Зерова "на цвинтарі утрачених ілюзій" (В. Симоненко).

Трохи далі, на алеї ім. Я. Галана впокоївся Тарас Мигаль, але його дух ніяк не заспокоїться — на цей раз прагне смерті кардинала Й. Сліпого, нагадує про його поважний вік. У кінці п'яного хихотіння, яке журнал називає памфлетом, паплюжитья... [нечітко] перебування Йосифа Сліпого в ув'язненні в 1940-1950

роках. Особливо стурбувало лавреата премії Галана, що Сліпий згадує про те, "що в Сибірі був позбирав кільканадцять шаф сибірських комах, метеликів тощо". Дух Мигаля біснується: "Як тоді розуміти "мученицьке" життя митрополита? Тюрма і метелики?". Тарас Мигаль теж у 1940 роках був у советських концтаборах і належить до тих небагатьох щасливців, що вижили (правда, щоб умерти зразу ж на волі); я маю йому це за біологічний подвиг. Митрополит не тільки вижив, але й вижив незламним, гордим, так і не поцілувавши пантофлі кремлівського папи. Це двічі подвиг! У жахливих умовах таборів і заслання створює двотомну історію української церкви, займається ентомологією... Так, гідний подиву подвиг! Не з того б глузувати громадянину Мигалю — "Ой як твій дух осатанів" (Тичина).

А от ще могилка з села Ходович, Стрийського району — "народна" пісня в рубриці "Пісні великої вітчизняної війни" — "старенька ненька"... — плюгавенька препарація з двох живих ще (бо співають навіть у таборі ВС-389/35) пісень. Перші дві строфи вихоплені з одноіменної пісні й умертвленої операцією-пересадженням слів "московський" на "німецький". А третя строфа вирвана живцем з тіла оунівської пісні про Юрія Лопатинського (члена Центрального Проводу), складеної ще в 1940 році. Тут теж у другому рядку не обійшлося без скальпеля. З огляду на стислість не можу дозволити собі навести напам'ять обидві предовгі пісні — їх тексти давно були опубліковані у збірках українських повстанських пісень, видання ОУН у 1940 роках. Вертаючися до мертвого тіла пісні в *Жовтні*, можу промовити "мертвому праху — жодна жива душа в такому вигляді тобі не заспіває".

Живим серед мертвих видається хіба Яків Головацький, що ще в минулому столітті покинув наш світ — його твір *Мандрівка по Галицькій та Угорській Русі* міг би стати взірцем не тільки романтизму, як подає редакція, а передусім реалізму, якого уникають наші покійники. Але саме ім'я Якова Головацького, "людини, яка зрадила чисті ідеали "Руської трійці" і метнулася на схилку літ у табір ренегатів", — могло б стати осторогою і для моїх сучасників: живі, не забувайте уроків історії! Промінаю ще ряд могилок, про які не хочеться згадувати, знову повертаюся до того, що звалося моїм другом. У журнальній хроніці знаходжу таке: "Біля пам'ятника Іллічу відбувся мітинг, на якому власні* твори, присвячені великому вождю, рідній партії, читали Р. Братунь, М. Романченко, Р. Лубківський, А. Буличова, М. Петренко, Р. Кудлик, В. Романюк, І. Гуцак".

*Зверніть увагу, власні, а не чужі!

Хіба може згадуватися живий серед мерців? "Хай мертві самі ховають своїх мертвих!".

30 червня 1976
Урал

Ігор Калинець

Звернення вояків УПА з концтаборів СРСР

На Захід дісталися три нові документи самвидаву, що походять від колишніх вояків УПА, які тепер перебувають у пермських концтаборах СРСР. Їх авторами є Василь Підгородецький, Дмитро Басараб та Степан Мамчур. Усі вони відбувають кари 25-річного ув'язнення, при чому Підгородецький, який є колишнім старшиною УПА і був свого часу у штабі Головного Командира УПА ген. Тараса Чупринки (Романа Шухевича), має ще один присуд на шість років позбавлення волі. Дмитро Басараб був у 1940-их роках у частинах УПА, які діяли на Закерзонні, м. ін., і в частині, в бою з якою згинув польський генерал Сверчевський. Отець Раймон Гоор, до якого звертається Мамчур, це бельгійський священник, член секретаріату Міжнародного комітету в справах безпеки та співробітництва в Європі.

Друкуємо повні тексти всіх трьох документів у перекладі з російської мови, за повідомленням Пресової служби ЗП УГВР від 21 жовтня 1976 року.

ЗАЯВА В. ПІДГОРОДЕЦЬКОГО ВІДДІЛОВІ АДМІНІСТРАТИВНИХ КАДРІВ КПРС

Підписавши Гельсінкську умову і проголосивши на весь світ ідеї миру, мирного співіснування й гуманізму, Радянський Союз повинен підтвердити своє зобов'язання ділами. Насамперед треба допустити комісії Міжнародного Червоного Хреста і Міжнародної Організації Охорони Здоров'я до місць ув'язнення радянських політичних в'язнів. За 24 роки мого перебування у в'язницях і таборах, я ні разу не бачив тут представників тих організацій. А в той час їм відкритий доступ в інші країни, навіть у Чиле.

Я прошу ЦК КПРС негайно дати дозвіл згаданим комісіям відвідати пермські табори. Це надзвичайно важливе.

Вищі установи, до яких в'язні звертаються, не беруть до уваги ніяких скарг, навпаки, повертають їх до таборів, а тоді адміністрація ще більше знущується над тими, хто має сміливість писати скарги.

Дозвіл міжнародним організаціям відвідати табори тим більше оправданий, що вони самі цього вже від довгого часу вимагають.

Прошу розглянути мою заяву і не пересилати її до офіцера з нашої охорони.

30 травня 1976

Підгородецький В. В.

ЗАЯВА Д. БАСАРАБА У ВІДДІЛ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОРГАНІВ КПРС

Я, військовополонений, рядовий вояк УПА, перебуваю в таборах 23 роки.

Я дуже виснажений і втратив здоров'я — мав уже двічі інфаркт. Хочу висловити мою солідарність з численними радянськими політичними в'язнями, які вимагають, щоб до пермських таборів допустити представників Міжнародного Червоного Хреста та інших організацій оборони прав людини. Лиходійства місцевої адміністрації дійшли вже до крайніх меж. За одну тільки заяву, що її зрештою не вислано до місця призначення, мені дали десять діб карцеру. Подібні жорстокі репресії стосують також до інших в'язнів, що відважуються писати скарги та протестувати.

Особисто я вже не маю надії вийти живим з табору, але хочу, щоб мій голос почули принаймні перед моєю смертю. Може, тоді хоч іншим прийде пом'якшення режиму і настануть більш людські умови.

31 травня 1976

Басараб Д.

ЗВЕРНЕННЯ СТЕПАНА МАМЧУРА

Раймонові Гоору, канонікові, членові секретаріату Міжнародного комітету в справах безпеки та співробітництва в Європі.

Вельмишановний Отче! Перебуваючи в радянських таборах від 1957 року, я досі не зумів домогтися здійснення даного нашим Господом кожній людині права читати Слово Боже. Упродовж

того всього часу мені забирали Біблію, чи виписки з неї та палили їх. У 1975 році я звернувся до влади з проханням здійснити моє право на свободу релігії, яке гарантується у розділі ІА/VII завершального акту Наради у справах безпеки та співробітництва в Європі, але й тоді я одержав брутальну відмову від представника таборової адміністрації, куди було переслано моє прохання.

Я благаю Вас, Отче Каноніку, переконати уряд Радянського Союзу, щоб дозволив мені мати Біблію в таборі. Це бажання є освячене Божими та людськими законами.

З пошаною

Степан Мамчур, християнин. Рік 1976, Урал.

Колишній вояк УПА розкриває знущання в таборах СРСР

Події, у світлі яких меркнуть жорстокі сцени Солженициногового твору Архіпелаг ГУЛаг, виходять наяву перед читачами нового самвидавного документу, що недавно дістався з СРСР на Захід, а саме, звернення до Президії Верховної ради СРСР колишнього вояка Української Повстанської Армії, Мирослава Симчича, що відбуває присуд 30-річного ув'язнення. Його розповідь це рівночасно цінний причинок до історії того українського покоління, яке в останніх десятиріччях взяло на себе тягар організованої визвольної боротьби й не відступило від своїх принципів у найважчих умовах в'язниць і концтаборів Радянського Союзу.

Подаємо повний текст звернення Мирослава Симчича за повідомленням Пресової служби ЗПУГВР від 22 жовтня 1976 року.

До Президії Верховної ради СРСР

З а я в а

Я, Симчич Мирослав Васильович, народився 1923 року в селі Верхній Березів, Івано-Франківської області. За участь в УПА мене в 1949 році засудив Івано-Франківський воєнний трибунал за ст. 54-10-11 на 25 років ув'язнення і 5 років позбавлення прав.

Я звертаюся до Вас з проханням, але про це наприкінці. Напочатку — коротко про суть справи. Після суду мене відправили

відбувати покарання на далеку північ — у Магаданську область, де в умовах пануючої таборової сваволі мене засудила вдруге Хабаровська виїзна сесія за ст. 59-3-16 на 10 років, сукупно з першим 25-річним присудом.

Щодо першого присуду, що я його дістав за участь у боротьбі в національно-визвольному русі (як відомо, в Росії цей рух придушували, придушують і будуть придушувати), я претенсій не маю, бо заздалегідь знаю, що це нічого не дасть. Але в таборі судили мене незаконно і я звертаюся до Вас з вимогою переглянути мою справу. Всі сваволі, породжені культом Сталіна, були осуджені в СРСР з високих трибун. Але мій другий присуд свідчить про те, що я є їх жертвою, бо чинне законодавство передбачає строк 15 років, а в мене 30 років і 3 дні. Моє перебування в ув'язненні суперечить нормам і міжнародного права, і радянського.

Коротко про обставини, які заставили мене боротися за право називатися собою, боротися за своє життя. Восени 1949 року мене привезли на пароплаві *Ногін* ... [нечітко] з порту Ваніно в Магадан. Ще на пароплаві "злодії в законі" багатьох ограбили і при тому зарізали кількох політичних в'язнів. Кількості вбитих не знаю, бо їх скидали вниз під нари, де хлюпала вода глибиною з півметра. В Магадані на пересильному пункті нас усіх ограбили, забрали речі з мішків, поздирали одягу, залишивши майже голих. У... [нечітко] в'язнів держали разом, незалежно від статі. З Магадану нас відправили на копальню "Спокійний", де панувала повна сваволя, холод, голод, побиття і непосильна праця. Часто кілька днів підряд не давали навіть пайки хліба, пояснюючи це браком муки, мовляв, немає з чого спекти, але на роботу виводили. Начальник табору ст. лейтенант Ісаєв, не скриваючи, говорив: "Ми привезли вас сюди для того, щоб вас викінчити, витиснувши максимум на важких роботах". Кожного дня нас гнали 8-10 кілометрів глибоким снігом на копальню; ми мусіли держатися обов'язково під руки. Собаки рвали лахміття тих, що, вибившись з сил, відставали. В житловій зоні не було питної води, не було дров для ogrівання бараків. Ми носили їх у барак з лісу (у т. зв. вихідний день), щоб завітися і посушити мокру одягу. Але рідко коли вдавалося принести дрова в зону, тому що конвой, проходячи мимо ґарнізону, забирав у нас дрова для себе. Тому нам доводилося ночувати в неопалених бараках при температурі мінус 45-54 надворі. Вночі вода в рукомийниках замерзала, і рано не можна було й помитися. До лазні виводили нас двічі на місяць, часом тільки раз. У лазні ми одержували черпак води (дві літри), щоб трохи розмочити бороду перед голінням та помитися після. У лазні ми прожарювали всю одягу від вошей.

Після 8 місяців життя в таких умовах, нас з 1200 чоловік залишилося в зоні тільки 700. Інші повимирали, або дожидали свого кінця в лікарні. Я опух від голоду і від 5 лютого до 25 квітня пролежав

у лікарні. Після того мене відправили в Магадан, де я перебув до 8 травня 1953.

У Магадані, порівняно з далековіддаленими таборами, сваволя була менша, і я вижив, не вмер, як інші, що залишилися в тих таборах.

Але 8 травня 1953 року мене знову відправили в табір ... [нечітко], віддалений від Магадану на 800 км. — у Сусуманський район, пос. Мянунжа. Тут застав я таку ж сваволю, як у 1949 році на "Спокійнім". Ув'язнених били, морили голодом у карцерах тих, які не були фізично в силі виповнити норму, і, найгірше, оперуповноважений майор Воронцов і його заступник капітан Подгорний знущалися над безборонними людьми. Ідучи за старим принципом "розділяй і пануй", вони нацьковували одних на одних, розпалювали національну ворожнечу. Для полегшення своєї "виховно-трудової" діяльності вони створили в зоні групу в'язнів, які називали себе "чесними злочинцями". Ці негідники вбивали, грабували людей, відбирали посилки. Вони теж відбирали запрацьовані на виробництві заробітки, тобто вимагали, щоб бригадир записував наряди інших на них — злочинців, а ті, що працювали, не одержували нічого. Вони забирали з кухонь продукти — м'ясні консерви, цукор, муку — словом, усе, що було краще, а для людей залишалися крупки, бо городини нам не привозили. "Чесні злочинці" здирали годинники, "конфіскували" гроші, навіть у вільнопрацюючих у виробничій зоні. Вони насилували жінок, або взагалі вбивали. Так, наприклад, перед моїм приїздом, злочинці Іващук, що за нього мене пізніше судили, зарізав ножом кухаря лише за те, що той не всі м'ясні консерви віддав злочинцям, кілька кинув у загальний казан. Усі ті злочини діялися на очах і за благословенням таборової адміністрації. Якщо ж хтось з в'язнів пробував протиставитися розбоєві, таборова адміністрація суворо карала якраз тих в'язнів, пришиваючи їм націоналістичні тенденції. Жертвою отакої політики громадян-начальників швидко став і я.

Через місяць після мого прибуття до табору, один з цих злочинців, Макарець, намагався пограбувати мене. Але тому, що я не думав підкорятися цьому і ставив опір, — мене покарали двома місяцями БУР-у (карцеру), написавши брехливу постанову про те, що я побив Макарецьва на ґрунті національної ненависти. Майже перед закінченням строку (в БУР-і) мене кинули в камеру до злочинців, друзів Макарецьва. В той час вони сиділи за грабів вільнопрацюючого і за знасилування жінки. Мене кинули до них, щоб мене побили чи взагалі вбили. Наступного дня, 12 серпня 1953, нас вивели на роботу в заборонену зону, де друзі Макарецьва — Яворський, Павлов, Іващук, причепивши до залізної кулі з кульового млина сталеву рукоятку, пробували побити мене цією кулею. Одначе, коли Павлов замахнувся на мене цією кулею, я вибив її йому з рук і оборонявся нею від усіх трьох. Мене підтримали деякі в'язні, які бачили, що

діється. Все це робилося за відомом начальника оперативної частини, майора Воронцова, який не випадково кинув мене в камеру друзів Макарцева, і після того випадку зфабрикував... [нечітко] і перекинув усі факти навиворіт та пришив мені ярлик національної ненависти. Усіх, хто втручався, чи просто розбороняв, приєднали до тієї справи. Так була створена націоналістична група — з поглядами і діяльністю. На цій основі нас, 8 чоловік, засудили за ст. 59-3-16 на 10 років.

Обурливим є факт, що Воронцов сам спровокував цю бійку і сам вів справу, тобто доручив вести слідство своєму заступникові капітанові Подгорному, з яким разом усе зфабрикував. Ми всі 8 чоловік вимагали постороннього слідчого, в чому нам категорично відмовили, боячися, що постороння людина розкриє всю провокацію. На суд не допустили адвоката, хоч ми настирливо домагалися. Всі свідки т. зв. "пострадавших" були їхні друзі й донощики таборової адміністрації. Наших свідків на суд не викликали. Кожний з ув'язнених, які протестували проти сваволі в зоні, одержав свою пайку. Що все це організував майор Воронцов, може потвердити факт, що після мого суду Воронцов, захоплений успіхом, організував ще більшу групу злочинців, яка почала грабувати, побивати та по-всякому тероризувати табір. Воронцов приділив їм окремих барак ч. 1, де їх жило приблизно 200. Ці бандити так надоїли людям (а було тоді в зоні 3500 чоловік), що одного вечора всі обступили барак із злочинцями, підпалили його і не пропустили живим звідти нікого. Подібне творилося в усіх 23 відділах Берлагу. І багатьох, як і мене, без вини винуватих, судили за те, що ми посміли протиставитися насильству і знущанням офіцерів концтаборів.

Але пройшли роки, культ особи і його наслідки осудила партія і уряд. Справи багатьох, кого я знав і про яких чув від інших, що постраждали від сталінської сваволі, були переглянені; людей звільнено.

У 1956 році комісія Верховної ради СРСР зменшила мені строк покарання до 10 років. Але після 4 років перебування поза зоною, комусь вдалося, що я замало відсидів, і мене арештували знову за т. зв. відкриті справи. Хто з засуджених винуватий, що в ті часи слідчі органи поспішилися і не довели розслідування до кінця?

Мені говорив слідчий капітан Петухов: — Тобі вистачить на 25 років і треба швидше кінчати діло.

Таким чином я можу сміло сказати, що все робилося так, щоб у будь-який час можна було завернути людину другий раз під суд. Кому не відомо, що я, як вояк УПА, не сіяв і не орав, а кожний день воював з радянськими карними військами? Але мене арештували другий раз, анулювавши рішення комісії, отже ясно, що арештували мене за дії в УПА, а не за боротьбу в таборі проти беріївської сваволі.

Тому вважаю неправильним прилучення ще й таборового

строку до першого присуду, у зв'язку з чим збільшили мені строк до 30 років. Комісія реабілітувала всіх сімох моїх друзів недолі по таборовій судимості. Чому ж тепер знайшлися знову люди, які воскресили й оправдали давно осуджену сваволю і повернули мені строк, що його я одержав в антиконституційному суді за боротьбу з антиконституційними діями? Чейже немає указів тридцятилітнього строку.

Прошу розглянути цю заяву, підтвердити закономірність реабілітації беріївського законодавства, а також повідомити, чи закінчиться мій строк після присуджених мені на сьогодні 30 років, чи може буде так, як у 50-их роках ("ОСО" — Особое Совещание) і мені добавлять ще?

Літо 1976.

Симчич М. В.

Відкритий лист О. Бердника до Л. Брежнєва

З України дістався на Захід відкритий лист репресованого українського письменника з Києва Олеся Бердника до Л. Брежнєва. Частина цього листа передаємо за повідомленням УІС "Смолоскип" від 22 вересня 1976 року. Бердник пише:

"П'ять літ тому моїй діяльності було поставлено перепону. Мене виключено з Спілки Письменників України. Мої книги знищено точнісінько так, як це робили гітлерівці в 1933 році в Німеччині. Я став жебраком, а на мою творчу діяльність накладено громадське й літературне табу. Запрошення університетів Ратгерс (Нью-Джерзі) та Йорк (Торонто), а також учительських громад Канади, куди мене запрошували читати лекції про радянську фантастику, я не міг використати, бо нитки всіх рішень знову знаходяться в руках органів держбезпеки, які узурупували конституційні прероґативи".[...]

Далі Бердник пропонує Брежнєву такі реформи, щоб змінити становище затиску в СРСР:

"Зняти заборону з творчих прагнень у сфері пізнання, творчости й труду. Ліквідувати сваволю "облюстителів закону" у внутрішньому житті суспільства, — країна давно виросла з пелюшок, в які її загортають люди, що ховають своє лице, люди, що розпоряджають тисячами донощиків, провокаторів, люди, що володіють останніми досягненнями електроніки для підслуховування, для нагромадження безглуздої інформації про "настрої" мас. Хіба допустимо, щоб у країні, що прагне комунізму, були тисячі політ'язнів, сотні тисяч жандармів і сітки приладів для підслуховування? [...]"

Виставка Любослава Гуцалюка в Парижі

Від 23 квітня до 11 травня ц. р. в галерії *Рояль* у Парижі тривала виставка Любослава Гуцалюка (40 картин), влаштована у двадцятиліття його першої паризької виставки. Вона була своєрідним підсумком творчости мистця, бо всі виставлені картини датовані 1975 роком.

Гуцалюк уже добре відомий любителям українського мистецтва, і ми не робитимемо підсумків чи висновків, обмежившись лише деякими фактами з його творчої біографії.

Перегортаючи сторінки мистецьких журналів, в яких віднотовано попередні виставки Гуцалюка, зауважимо, що він уже на початку свого творчого шляху включився у провідні рухи тогочасного авангарду. Коли Гуцалюк уперше прибув до Парижу, тут на піднесенні була повоєнна творчість відомих малярів (1950-60). Тут такі демонстрували свої досягнення в малярстві й американці: Поллок, Рассел та інші.

Гуцалюк, опинившись в Парижі, увійшов у річище кращих традицій французького малярства, зацікавившись творчістю тих мистців молодшого покоління, що шукали якоїсь творчої синтези постімпресіонізму і посткубізму. Хоч технічно закорінений в американській школі "швидкого малювання", Гуцалюк відкинув крайнощі так званого малярства *інформель* і виявив виразний нахил до конкретних форм, від яких походять перші безпосередні враження маляра і з допомогою яких найвиразніше активізується внутрішня істота людських переживань. Цей рух (абстрактний імпресіонізм) був дуже характеристичний для французького повоєнного малярства. Немає сумніву, що серед усіх відмін і напрямів у світовому малярстві по другій світовій війні мистці з-над Сени найвиразніше демонстрували гармонію, рівновагу і грацію, базуючися на все ще живому досвіді імпресіонізму.

У всій своїй праці Гуцалюк і досі зберіг цю поміркованість, не втрачав ніколи рівноваги, не зважаючи на натиск кон'юнктури і зміни мод. Завдяки добре опанованій мистецькій культурі його пошуки належатимуть до мистецтва, яке завжди лишиться живим у пам'яті і не втрачатиме своїх високих вартостей у безупинній зміні різних новинок і стилів. І коли тепер порівнюємо його полотна з творами інших паризьких малярів — Хмелюка,

Любослав Гуцалюк: Катедри Нью-Йорку, No. XI (олія, 1975)

Грищенко, Андрієнка, з приємністю стверджуємо в нього свідчення нової доби, для якої він знаходить сучасний вислів і нову майстерність (в якій техніка малярства сприймається як поезія). Ця доба хронологічно наступає по згаданих мистцях.

Оглядаючи виставку, далі стверджуємо гін до вдосконалення техніки, але несподіваним є вже новий засіб побудови образу, нові

формальні розв'язки, особливо суцільна і більш інтелектуалізована композиція.

Мені особисто подобається в деяких картинах підкреслення лінеарности, провідної лінії рисунка найзвучнішою фарбою, що є відходом від надто втопаних Гуцалюкових стежок.

Усе це такі останні здобутки мистця, до яких трудно дійти, не зломивши хребта. Було б цікаво побачити в майбутньому дальші перетворення форми, можливо, у ще більшому застосуванні широких плям-площин (очевидно, без деградації дрібних форм рисунка).

Велике число праць Гуцалюка свідчить про розмах у роботі і багатство задумів.

В українському мистецтві Любослав Гуцалюк посідає особливе місце, не лише школою, яку репрезентує, а й тим, що він промостив шлях для молодих мистців і сприяв виробленню зацікавлення до новаторства у глядачів.

Той факт, що виставка була влаштована в одній з кращих галерій Парижу, свідчить про її значення і важливість.

Омельян Мазурик

■ Об'єднання мистців українців в Америці відкрило свою нову галерію в Нью-Йорку виставкою картини Ореста Поліщука. Виставка відбулася 26 вересня та 2 і 3 жовтня 1976 року. ОМУА вживає залу галерії спільно з Літературно-мистецьким клубом, що безперечно облегшує фінансові проблеми обох організацій. Однак треба надіятися, що спільна зала є тимчасовою розв'язкою, бо мистецькі виставки стають недоступними в той час, коли в цій залі відбуваються музичні та інші імпрези. Глядач може тільки дуже поверхово оглянути виставку, коли зала заставлена кріслами та коли в ній відбуваються музичні проби.

■ Після довголітнього планування Союз Українок Америки відкрив 3 жовтня 1976 року в Нью-Йорку свій Український музей. Музей розміщений на двох поверхах відновленого будинку, який є спільною власністю УККА та США. Інавгураційна виставка музею, яка включає тканини, кераміку, різьбу, об'єкти з металю та килими, є тільки малою частиною збірки народного мистецтва США, започаткованої 1933 року. Згідно з інформаціями голови США Іванни Рожанковської, куратор музею Оксана Грабович вирішила включити в першій виставці тільки найкращі зразки з колекції, включно з найстаршим у ній килимом з 18 століття.

УКРАЇНЦІ НА ХХІ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРИЩАХ

Українська інформаційна служба "Смолоскип" дала у своїх пресових повідомленнях огляд виступів і діяльності українців під час ХХІ Олімпійських ігрищ. З повідомлень виходить, що з приблизно 600 спортсменів СРСР — 200 походили з України. Вони здобули такі індивідуальні, або збірні медалі (мужчини і жінки): золоті — 28; срібні — 23; бронзові — 14.

Українці, що живуть за кордоном, а особливо українська молодь народжена або вихована на Заході, використали Олімпійські ігрища для поширення інформацій про сучасне становище на Україні. Вів ці акції Український олімпійський комітет очолений Ярославом Пришляком та інші організації, зокрема Комітет оборони В. Мороза в Монреалі. Три українці діяли там, як офіційно акредитовані на Олімпіяді кореспонденти, а саме: Андрій Семотюк від Світового Конгресу Вільних Українців, Олег Яхно від "Смолоскипу" та Андрій Бандера від Української центральної інформаційної служби. Пресову акредитацію мав також Орест Павлів, як кореспондент канадської радіостанції СіБіЕс, та Роман Дубляниця, кореспондент агентства Юнайтед Прес Інтернешенел. Пресові агентства, радіо, телевізія та преса відмічували присутність українців на Олімпійських ігрищах. Ширші огляди друкували, м. ін., такі газети й журнали: *Нью-Йорк Таймс*, *Тайм*, *Монтреал Стар*, *Торонто Сан*, *Ді Газет*, *Ле Девуар*. Міжнародна преса зокрема живо відгукнулася на демонстрацію, яку влаштувала група української молоді, проти чого згодом протестували керівники олімпійської групи СРСР. Про цю демонстрацію писав канадський часопис *Ді Газет* від 29 липня:

"Молоді хлопці і дівчата, кожне маючи на собі яскраву оранжову сорочинку з однією буквою української азбуки, приходять поодиночі або вдвох на стадіон. Коли вони проходять крізь брами, майже ніхто з персоналу безпеки не звертає на них уваги... Опинившись всередині, демонстранти тихцем займають свої місця заздалегідь закуплені — в одному ряді. А коли вони встають, щоб оплескувати прихід радянської команди, тоді за допомогою телевізорів перед цілим світом з'являється напис: "СВОБОДА УКРАЇНИ".

УКРАЇНСЬКІ ТА ІНШІ ПОЛІТВ'ЯЗНІ ВІТАЛИ АМЕРИКУ З 200-ЛІТТЯМ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Нью-Йорк (Комітет оборони радянських політичних в'язнів), 30 вересня 1976.

Ще в липні ц. р. міжнародні пресові агентства інформували про звернення 14 політичних в'язнів Радянського Союзу до американського народу з нагоди 200-ліття його незалежності.

Текст звернення, про яке інформували Юнайтед Прес Інтернешенел, Ройтерс та Аженс Франс Прес, був неповний, і щойно тепер на Захід наспів повний текст самвидавного документу, який підписали діячі національних рухів у СРСР, між ними українці Володимир Овсієнко, Іван Гель, Зорян Попадюк, Василь Стус, Вячеслав Чорновіл та Данило Шумук, вірмени Паруйр Айрік'ян, Азат Аршак'ян та Ашот Навасардян, євреї Міхаїл Хейфец та інші.

Повний текст звернення показує, що його автори мали намір викликати зацікавлення американських громадян питанням незалежності неросійських народів СРСР.

Подаємо повний текст звернення до американського народу.

АМЕРИКАНСЬКОМУ НАРОДОВІ В ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ПОЛІТВ'ЯЗНІВ У СРСР

200 літ тому народ англійських колоній в Америці проголосив людству два основні принципи сучасної цивілізації — право кожної людини на свободу та право кожної нації на незалежність.

Ані колючі драти, ані кулемети — ніщо не може зупинити нас, політичних в'язнів СРСР, від того, щоб ми були разом з Вами в цю велику годину світової історії.

Ми бажаємо американському народові здійснення його цілей, встановлених батьками-основоположниками: створення братерства вільних націй, сім'ї вільних народів. П. Айрік'ян, А. Аршак'ян, І. Гель, А. Навасардян, В. Овсієнко, З. Попадюк, П. Паулайтіс, Є. Пашнин, Г. Роде, С. Солдатов, В. Стус, В. Чорновіл, Д. Шумук, М. Хейфец.

Міжнародна хроніка

Адріян Каратницький

■ Польський політичний кварталник *Анекс*, який виходить у Швеції, помістив рецензію Юзефа Левандовського на книжку Івана Дзюби *Інтернаціоналізм чи русифікація?*, яку в 1973 році видало в російським перекладі видавництво "Сучасність".

У рецензії Левандовський описує генезу Дзюбиного твору й інформує, що ЦК КП України розіслав меморіал Дзюби до всіх обласних перших секретарів, як таємний дискусійний матеріал. Рецензент також торкається ширшої проблематики русифікації, стверджуючи, що "русифікація є головною політичною директивою; але вона також сягає в минуле, обіймаючи русифікацію історичної свідомости. У протилежність до осудливої критики перших літ після революції, тепер проводиться безстыдна апологія царських завоювань, які, мовляв, почалися тільки для добра завойованих народів".

■ У мюнхенському видавництві "Р. Пайпер Ферляг" недавно появилася збірка документів п. н. *Політичні в'язні в Радянському Союзі*. У книжці, яку редагували Вінфрід Бассманн та Анна-Галія Горбач, знаходимо "Репортаж з заповідника ім. Берії" В. Мороза, "Будні Мордовських таборів" В. Чорновола та Б. Пенсона, лист С. Глузмана до батьків та "Інтерв'ю з політичними в'язнями Пермського концтабору". Передмову п. н. "Протест від лівиці" написав Жан Америк.

■ Лондонський ліволіберальний тижневик *Нью Стейтсмен* у числі від 27 серпня 1976 помістив листа до редакції в справі приїзду до Англії українського політичного діяча Леоніда Плюща. У листі повідомлено, що 27 листопада Плющ промовлятиме на зборах у Центральній залі у Вестмінстері, і поінформовано про психіатричні зловживання в СРСР. Листа підписали Кріс Фарлі від Фондації ім. Бертранда Расселла та Марк Дженкінс від лондонського соціалістичного угрупування "Трібюн". Вони закликають лейбористські групи та профспілки до участі та підтримки першого виступу Плюща перед англійською публікою.

Данський часопис *Берлінгске Тіденде* від 15 вересня інформує про заходи Копенгагенського комітету ім. Сахарова викупити російського письменника Володимира Буковського з ув'язнення. У репортажі Єнс Томсена також подані інформації про справу Буковського та деталі про жахливі умовини його ув'язнення.

Норвезький щоденник *Афтенпостен* від 2 жовтня надрукував листа українського політичного в'язня Ігоря Калинця до Міжнародного Червоного Хреста. Текст листа, написаний у сатиричному тоні, розповсюдила інформаційна служба "Смолоскип".

У норвезькій пресі тепер ведеться гостра полеміка між д-ром Миколою Радейком та діячами російського шовіністичного угруповання НТС (Народно-Трудовой Союз). Прикладом цієї полеміки можуть бути дві статті д-ра Радейка, які появилися в щоденниках *Моргенбладет* (від 3 вересня) та *Афтенпостен* (від 27 вересня). Обидві статті називають НТС організацією "екстремних шовіністичних тенденцій", тому що НТС і пальцем не ворухнув в оборону Валентина Мороза, бо "Мороз є українець, який бореться за незалежність України".

Заява президента Форда під час публічної дебати 6 жовтня з кандидатом Демократичної партії Джиммі Картером, що "немає радянського опанування Східньої Європи і ніколи не буде під час адміністрації Форда", як також його твердження, що населення Югославії, Румунії та Польщі не вважає себе опанованим Радянським Союзом, викликали негативну реакцію серед американської преси та широкого громадянства.

Нью-Йорк Таймс від 10 жовтня інформує, що голова "найбільшої українсько-американської організації (проф. Лев Добрянський) заявив, що заява президента Форда про незалежність Східньої Європи від Радянського Союзу була "безглуздою та скандальною". Покликаючися на репортаж пресової служби "Юнайтед Прес", *Нью-Йорк Таймс* повідомляє, що проф. Добрянський плянує підтримувати кандидатуру Джиммі Картера.

3 життя українців у світі

Центр студій релігії і комунізму в Кестон коледжі в Англії плянує проголосити 1977 рік "Українським роком". "Я думаю, що Україна — це найважливіша частина Східньої Європи. Одначе, люди ще не достатньо усвідомлені в цьому... Багато людей ще досьогодні думає, що Україна — це Радянський Союз або Росія. Зокрема, церквам в Україні треба присвятити більше уваги", — заявив пастор Майкел Бордо, директор цього центру, під час відвідин у США в жовтні ц. р.

Під час пресової конференції державного секретаря США Генрі Кіссінджера в ООН в Нью-Йорку 8 жовтня Андрій Семотюк, директор Інформаційного бюро Світового Конгресу Вільних Українців при ООН запитав його: "З'ясовуючи становище США щодо Східньої Європи, президент Форд заявив, що США піддержують змагання всіх східньо-європейських народів до незалежности. Чи можете сказати, чи це стосується також до української нації, країна якої лежить у Східній Європі, але є частиною Радянського Союзу?" Кіссінджер був заскочений, відповів запитом: "Яка це нація?" — "Українська нація", — повторив А. Семотюк. — "Я думаю, що президент Форд з'ясував це досить широко — сказав Кіссінджер, — він пояснив наше становище, і нема потреби входити в цю справу". Згодом Кіссінджер, повертаючися до цього питання, додав: "А втім, я думаю, що президент Форд говорив про Східню Європу".

8, 9 і 10 жовтня ц. р. відбувся XII конгрес Українського Конгресового Комітету Америки в Нью-Йорку. Головою УККА переобрано професора Лева Добрянського з Вашингтону. На конгрес наспіли привіти від президента США Дж. Форда й від кандидата на президента Джиммі Картера. У своєму привіті губернатор Картер, м. ін., сказав: Чи маємо відвернути свої голови в мовчанці, коли великий український патріот Валентин Мороз ув'язнений за оборону свободи для всіх українців?".

Торонтський Комітет оборони радянських політичних в'язнів опублікував брошуру в оборону польських робітників, арештованих у червні 1976 року внаслідок хвилі страйків у Польщі. У брошурі є опис червневих подій у Польщі й уривки із звернень польських інтелектуалістів до уряду з вимогами демократизації країни. Комітет вимагає звільнення арештованих і характеризує свою брошуру як "акт солідарности з польськими робітниками".

■ Як відомо, Світовий Конгрес Вільних Українців проголосив 1976 рік Роком оборони віри й церкви в Україні. У зв'язку з цим відбулися демонстрації в різних містах Канади й Європи. 10 жовтня понад 150 українців зібралось в Парижі, щоб заманіфестувати свою солідарність з усіми віруючими в СРСР. Українська Католицька Церква в Канаді влаштувала в Оттаві маніфестацію в 30-ліття ліквідації УКЦ в Україні. У демонстрації взяли участь також церковні провідники неукраїнських церков. Українські євангелитські й баптистські об'єднання звернулися окремим листом до членів Світової Ради Церков, в якому порушили справу арештованого пастора Григорія Вінса. Заходами СКВУ опубліковано ряд матеріалів про переслідування релігії в Україні, й на оборону релігійних політичних в'язнів, зокрема 54-сторінкову англomовну брошуру п. з. *Преслідування релігії радянською владою на Україні (Soviet Persecution of Religion in Ukraine)*. Це є стислий нарис історії української католицької та православної церков, дані про релігійні секти, огляд радянського чинного законодавства про релігію. У брошурі включено також обширну бібліографію.

■ У видавництві "Добра книжка" (Торонто) появилися спомини д-ра Данила Богачевського п. з. *На возі і під возом — спомини галицького адвоката*. Автор окреслює свою книжку як спомини покоління діячів "патріархального" періоду української новітньої історії, про що досі дуже мало друковано. Книжка вартісна й цікава.

■ У Римі появилася 1975 року у видавництві "Записки ЧСВВ" наукова праця Дмитра Блажейовського *Українська і вірменська папські семінарії у Львові (1665-1784)*.

■ Під редакцією д-ра Михайла Г. Марунчака перевидано в Канаді 1975 року працю д-ра Осипа Олеськова *Про вільні землі* (Видавництво УВАН). Передрук появилася 80 років після появи праці у Львові, і цим відзначено 115-річчя від дня народження автора. У своїй передмові, д-р Марунчак пише: "Належав Олеськів до так званого поступового покоління, яке в тому часі гуртувалося довкола Івана Франка, і під його впливом він наблизився до народних мас. Основним званням Олеськова було вчителювання. Спочатку працював він у Рільничій Школі в Дублянах коло Львова, а пізніше в учительській семінарії у Львові".

■ "Українська академічна преса" у співпраці з Дослідчим інститутом українських студій при Гарвардському університеті видала англійською мовою книжку *Підпільні статті Євгена Сверстюка* в перекладі професора Торонтського університету Юрія Луцького. У книжку ввійшли есеї Сверстюка "Собор у риштуванні", "Іван Котляревський сміється" та його останнє слово на процесі в березні 1973.

ЗМІСТ ЖУРНАЛУ "СУЧАСНІСТЬ" ЗА 1976 РІК

ПОЕЗІЯ

- БАБОВАЛ Роман: 3 циклу "Дерева проходять" (7-8).
В.М.: 3 тюремних поезій (2, 10).
ГОРБАЧ Катерина: Із збірки *Мій слід на воді* (11).
ГУРКО Стефанія: 3 нових поезій (2).
ДАЛЕКА Лідія: 3 нових поезій (10).
КОЛОМИЄЦЬ Юрій: 3 нових поезій (5).
ЛЕСИЧ Вадим: 3 нових поезій (9).
ОЛЕКСАНДРІВ Борис: 3 нових поезій (12).
РУБЧАК Богдан: Дві поезії (6).
СТАСІВ-КАЛИНЕЦЬ Ірина: 3 тюремних поезій (10).
СТУС Василь: Із збірки *Веселий Цвинтар* (1); 3 тюремних поезій (2); Поезії (4).
ТАРНАВСЬКА Марта: Дві поезії (3).
ФИЛИПОВИЧ Павло: Тарас Шевченко: (Уривки з поеми) (3).

ПЕРЕКЛАДНА ПОЕЗІЯ

- ІГНАТОВ Дейвід: Земля тверда. У перекладі Богдана Бойчука (3).
МАЛЛЯРМЕ Стефан: Пополудень фавна. Переклад Олега Зуєвського (7-8).
ПЕРЕКЛАДИ ВАЛЕРІЯ МАРЧЕНКА (12).
ПОЛЛІТ Ката: Композиції в чорному і білому. Переклади Богдана Бойчука (6).
ПРЕВЕР Жак: Три поезії. Переклади Михайлини Коцюбинської та Івана Кошелівця (5).
ШЛЯХОМ СОНЕТА. 3 італійської та еспанської переклав Ігор Качуровський (4).

ПРОЗА

- АНДІЄВСЬКА Емма: Роман про людське призначення (3, 4).
ПАЛІЙ Ліда: Лист з Маляги про сонце, помаранчі та інше... (1).

ПЕРЕКЛАДНА ПРОЗА

- ВОЙНОВИЧ Володимир: Іванькіяда, або Оповідання про вселяння письменника Войновича в нове помешкання. Переклад Івана Кошелівця (7-8).

СОЛЖЕНИЦИН Олександр: Приречені. Переклад Івана Кошелівця (11).

СПОГАДИ

- ГОРБАЧ Анна-Гая: Традиційна грудка землі на могилу письменника (6); Пам'яті небуденної людини і друга (12).
КОРОТЮКОВ Олекса: Навколо Івана Світличного (6).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: На згадку про Ореста Зілинського (12).
ПЕРАХ Марк: Зустрічі у Сибіру (6).
ПЛЮЩ Леонид: 22 травня 1971 року (5).
СЕНЧЕНКО Іван: Кінчався вересень 1941 року (2).
ЧЕРЕШНЬОВСЬКИЙ Михайло: Мої перші кроки (11).

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- БОЙКО Юрій: Літературознавча та літературно-критична методологія Сергія Єфремова (10).
БОЙЧУК Богдан: Думки про *Глосарій* Богдана Кравцева (1).
ГОРДИНСЬКИЙ Святослав: Поезія Михайла Драй-Хмари і її переклади французькою мовою (1).
ГРАБОВИЧ Григорій: Сергій Єфремов як історик українського письменства (10).
ЄНДЖЕЄВИЧ Єжи: Погнoblений Шевченко (10).
ЗІЛИНСЬКИЙ Орест: Дві статті (12).
ЗУЄВСЬКИЙ Олег: Стефан Маллярме (9).
КОЗІЙ Дмитро: Ідея "праведного закону" у Шевченка (3).
КОСТЮК Григорій: Сергій Єфремов і Володимир Винниченко (11).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: Поклонник шаленіючого сонця (2); Майстер коляжу. (Дещо про творчість Жака Превера) (5); З приводу VII з'їзду письменників України (7-8).
КУШНІРЕНКО Микола: Микола Глушенко (12).
ЛАВРІНЕНКО Юрій: Всесторонній майстер Відродження (5).
МАНАСТИРСЬКИЙ І. Володимир: Єнджеєвіч і ми (10).
МАРЧЕНКО Валерій: Чому переклад? (12).
МИКИТА Лариса: Прозова творчість Емми Андіївської у світлі трьох її творів (4).
НА ПОШАНУ СОНІ ДЕЛЬОНЕ. Маріян С. Кузан: Розмова з Соєю Дельоне. Яків Гніздовський: Соня Дельоне і наша мистецька критика. Аркадія Оленська-Петришин: Мистецький шлях Соні Дельоне (7-8).
ОДАРЧЕНКО Петро: Іван Франко в листуванні Лесі Українки (7-8); Життя і наукова діяльність Сергія Єфремова (10).

ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Творчий шлях Михайла Черешньовського (11).

ПРО ВАЛЕРІЯ МАРЧЕНКА І ЙОГО ЛІТЕРАТУРНУ ПРАЦЮ ТА ПЕРЕКЛАДИ (12).

П'ЯТДЕСЯТ РОКІВ ТОМУ. Монтаж Івана Кошелівця (6).

РАЙС Еммануїл: Володимир Свідзінський (7-8).

СІЯК Дарія: Пам'яті Єжи Єнджеєвіча (4).

СВЕРСТЮК Євген: Казка про трагедію втрати (9).

СТЕФАНИК Юрій: Дещо про життя і "зорепадну" творчість Миколи Понеділка (6).

ТАРНАВСЬКА Марта: Євгенія Ярошинська: життя і творчість (6, 7-8).

ЧМУХ Ольга; Олекса Грищенко (9).

ШЛЕМКЕВИЧ Микола: Проводжаючи Івана Багряного (1).

МУЗИКА І ТЕАТР

ВИТВИЦЬКИЙ Василь: Десять щорічників *Українського музикознавства* (11).

РЕВУЦЬКИЙ Валеріян: Вікно в радянський театр (11).

САВИЦЬКИЙ Роман: Основоположник українського музичного класицизму (5); З діяльності Луки Мишуги. — У поклоні Дмитрові Бортнянському (11).

СТВОРЕНО УКРАЇНСЬКУ МУЗИЧНУ ФУНДАЦІЮ (3).

УКРАЇНСЬКА РАДІОПРОГРАМА В ДЕТРОЙТІ. Інтерв'ю Р. Савицького з В. Витвицьким (6).

СУСПІЛЬСТВО, ІСТОРІЯ, ПОЛІТИКА, НАУКА

БЕЛОЦЕРКОВСЬКИЙ Вадим: "Прихована тасмніця" режиму (10).

ДРАГОМАНОВ Михайло: Література українська, проскрибована рядом російським (7-8).

КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Проекція усупільнення (9).

КРІСТОЛ Ірвінг: В чому полягає успіх Американської революції (7-8).

ЛАВРІНЕНКО Юрій: Україна у концепціях Арнольда Тойнбі (7-8).

LEX JUSERNOVICIA 1876 РОКУ. Монтаж Романа Сольчаника (5).

МАРКУСЬ Василь: 200-ліття Америки — нагода для самоаналізи американців (7-8); Сполучені Штати Америки і українська проблема (10).

ОСАДЧУК Богдан: Швидким кроком по світу (12).

ПЕРФЕЦЬКИЙ Юрій: "Мовне взаємозбагачення" чи русифікація української мови (9).

- ПЕТЛЮРА Симон: Ідейна боротьба з українством (5).
- ПЛЮЩ Леонид: Трагедія Івана Дзюби (12).
- ПРОКОП Мирослав: Роман Шухевич-Чупринка й УПА і ОУН в 1943-44 роках (1); Про т. зв. радянський народ (2, 3); До питання західних країн України (7-8); Замах на сателітів (9); Ще про "російську сферу впливів" (12).
- СІЛЬНИЦЬКИЙ Франтішек: Взаємозв'язок між інтеграцією країн-членів Варшавського договору і РЕВУ і національною політикою в середині СРСР (9).
- СОЛЬЧАНИК Роман: Драгоманов на Паризькому літературному конгресі 1878 (7-8).
- СОСНОВСЬКИЙ Михайло: Нарис історії української політичної думки (5, 6, 7-8).
- ЦИМБАЛІСТІЙ Богдан: Американізм, американська культура та її критики (7-8).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- ВАСИЛИК Михайло: Можливість збереження національної окремішності в діаспорі (11).
- ВИСТУПИ ЛЕОНІДА ПЛЮЩА В ПАРИЖІ (4).
- ЖЕНІН Зіновій: Про сучасне становище на Україні (7-8).
- І. В.: Рашомон-ефект, або Трагедія запрограмованої людини (6).
- ІСТОРІЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЛЕОНІДА ПЛЮЩА (3).
- КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Яка еволюція (1, 2, 3); За багатовимірність і всесторонність у політичному концептуванні (6); Від самооборони до наступу (10).
- КАРАТНИЦЬКИЙ Адріан: Міжнародна хроніка (1, 3, 5, 6, 7-8, 9, 11, 12).
- КЛЕЙНЕР І.: *Континент* і національне питання (11).
- К. М.: Акція французьких математиків на оборону Л. Плюща (2).
- КОМЕНТАР ДО КОМЕНТАРІВ (4).
- ЛЬВІВ'ЯНИН: За приязнь і дружбу між нашими народами (1).
- МАРКУСЬ Василь: Вільні і невільні гріхи російських антикомуністів (2).
- ПРОКОП Мирослав: З перспективи одного десятиріччя (4); XXV з'їзд КПРС і КПУ та національне питання (5).
- Р. К.: Міжнародна хроніка (2); Солженіцин у британській телевізії (6).
- СЕРЕДА В.: Пацифізм чи мілітаризм нашої визвольної думки (4).
- СТАНКОВІЧ Слободан: Югославія: ера Тіта наближається до кінця (10, 11).
- СХІДНЯ ЄВРОПА "ВИЗВОЛЕНА" (12).

- ЧАЙКІВСЬКИЙ Богдан: Хто кого! (12).
ШНАРБАХОВСЬКИЙ Владімеж: Європейський комунізм і Східня Європа (11).
ШПОРЛЮК Роман: Преса УРСР сьогодні (3).

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

- А.Г. Г.: Спогади про хресну дорогу розкуркулених (7-8).
ГОРБАЧ Олекса: Український зошит у хорватській *Історії світової літератури* (6).
ГУРСЬКИЙ Яків: Ще раз про розмовно-граматичний підручник Юрія Джуравця (9).
ДІБРОВА Ананій: Книжка варта уваги (1).
КАМІНСЬКИЙ Анатоль: Ленін у Цюріху (7-8).
ЛАВРІНЕНКО Юрій: Першоджерельна книжка до історії модерного українського театру (1).
ЛИМАН Леонид: Де починається централізм (2); Хто фальсифікатори? (3); Демографічна політика і демографічна дійсність у Радянському Союзі (4); Книжка про мовні проблеми в Українській РСР (7-8).
ЛІБЕР Юрій: До історії закордонної політики УРСР у 1944-50 роках (2).
ОДАРЧЕНКО Петро: Нове видання українського правопису (7-8).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Словник художників України (2).
ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО НАГОРОДУ ІМЕНІ ІВАННИ ЛАВРУК ІЗ СТАЖИЦЬКИХ (9).
РОЗУМНИЙ Ярослав: Дмитро Чижевський англійською мовою (7-8).
СІЯК Дарія: Неповна бібліографія (1); Україніка в збірнику Польської Академії Наук (2); Одна з цеглин до історії літератури (3); Дальша частина праці М. Возняка в німецькому перекладі (6); Церковне мистецтво Лемківщини (11).
ТУРУЛА Павло: Студія про природу російського імперіялізму (4).

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- КУЗЬМА Любомир: Володимир Ласовський (1907-1975) (3); Виставка Аркадії Оленської-Петришин. — Виставка молодих мистинь у Нью-Йорку (9).
ЛЕСИЧ Вадим: Перед відкриттям Музею Союзу українок Америки (7-8).
МАЗУРИК Омелян: Виставка Любослава Гуцалюка в Парижі (12).
ОЛЕНСЬКА-ПЕТРИШИН Аркадія: Виставка Миколи Голодика (5).
ПЕТРЕНКО-ФЕДИШИН Ірина: До виставки ліноритів Володимира Баляса в Нью-Йорку (4).

СОЛОГУБ Андрій: Забутий майстер (7-8).
ФЕЩАК Зенон Л.: На маргінесі однієї образотворчої виставки (3); Виставка Юрія Соловія у Філядельфії (4); Андрій Мадаї. — Виставка мистців-жінок (5); Вечір, присвячений творчості Олекси Грищенка (9); Виставка Никифора (11).
ЧІКАГО — НЬЮ-ЙОРК — ПАРИЖ (6).

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

ВАСИЛЬ ФЕДОРЕНКО НА СУДІ (11).
В. СТУС ЗАСУДЖУЄ КАПІТУЛЯЦІЮ І. ДЗЮБИ. ЩЕ ГОС-
ТРИШЕ ОЦІНЮЄ ДЗЮБУ В. ЧОРНОВІЛ (11).
ВИРОК В СПРАВІ МИХАЙЛА ОСАДЧОГО (11).
ВІДКРИТИЙ ЛИСТ О. БЕРДНИКА ДО Л. БРЕЖНЕВА (12).
ДЕКЛЯРАЦІЯ ЛИТОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ФРОНТУ В
РОКОВИНИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ЛИТВИ (7-8).
ЕДВАРД ЛІПІНЬСЬКИЙ ДО ЕДВАРДА ГЄРЕКА. Подав Михайло До-
брянський (12).
ЗАЯВА МАТЕРІ О. СЕРГІЄНКА НА ЙОГО ОБОРОНУ (11).
ЗАЯВА НА ОБОРОНУ ВАСИЛЯ ФЕДОРЕНКА (11).
ЗВЕРНЕННЯ ВОЯКІВ УПА З КОНЦТАБОРІВ СРСР (12).
ІГОР КАЛИНЕЦЬ ПРО КАПІТУЛЯЦІЮ ЛІТЕРАТОРІВ (12).
КОЛИШНІЙ ВОЯК УПА РОЗКРИВАЄ ЗНУЩАННЯ В ТАБОРАХ
СРСР (12).
ЛИСТ АКАД. А. САХАРОВА ПРЕЗ. ФРАНЦІЇ В. ЖІСКАР
д'ЕСТЕНОВІ (2).
ЛИСТ З ТАБОРУ (7-8).
ЛІСОВА Віра: До Міжнародного комітету боротьби проти репресій
(10).
МЕШКО Оксана: До Міжнародної Організації *Амнестія* (4).
НОВІ ЗВЕРНЕННЯ о. В. РОМАНЮКА (12).
ПЕНСОН Борис і ЧОРНОВІЛ Вячеслав: Будні мордовських таборів
(1, 2).
ПРОГРАМА ПОЛЬСЬКИХ САМОСТІЙНИКІВ — ВИМОВНИЙ
ДОКУМЕНТ ПОЛЬСЬКОГО РУХУ ОПОРУ (7-8).
ПРОТЕСТ У СПРАВІ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА (11).
РЕПРЕСІЇ ПРОТИ КРИМСЬКИХ ТАТАР ПОСИЛЮЮТЬСЯ (10).
СКАРГА РАЇСИ МОРОЗ (11).
СПРАВА ПАРУЙРА АЙРІКЯНА (5).
СТУС Василь: Я обвинувачую (1).
ТАТЬЯНА ХОДОРОВИЧ В ОБОРОНІ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА (11).
У БОРОТЬБІ ЗА ОСНОВНІ СВОБОДИ. ЛИСТ 59 ІНТЕЛЕКТУ-
АЛІСТІВ ДО ГОЛОВИ СЕЙМУ ПОЛЬСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ (3).

УЛЯНОВСЬКА Мая: Фрагмент спогадів про українських політичних в'язнів (7-8).
У ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИ РОКОВИНИ ОДНОГО ЗЛОЧИНУ (9).
ФЕЛЬДМАН Алек: Угода Жаботинський-Славинський (10).
ЧОРНОВІЛ Вячеслав і ПЕНСОН Борис: Будні мордовських таборів (1, 2).
ЧОРНОВІЛ Вячеслав: Военному прокуророві Прикарпатської округи. Заява (3, 4).
ЩЕ ПРО СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНШОСТИ В ПОЛЬЩІ (9, 10).

ОГЛЯДИ І НОТАТКИ

АНДРІЙ ГРИГОРЕНКО ПРО ДОЛЮ МУСТАФИ ДЖЕМІЛЕВА (4).
ЕВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛЯМЕНТ ЗАСУДЖУЄ УВ'ЯЗНЕННЯ БУКОВСЬКОГО (10).
З АНАЛІВ РОЗРЯДКИ (3).
ЗВ'ЯЗКИ АВСТРІЇ З УКРАЇНСЬКИМИ КОЗАКАМИ. (Повід. УІТ) (2).
З ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У СВІТІ (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7-8, 9, 10, 11, 12).
КОМІТЕТ ОБОРОНИ ВАЛЕНТИНА МОРОЗА: Валентин Мороз зрікається радянського громадянства і просить політичного притулку у Сполучених Штатах (9).
КОМІТЕТ ОБОРОНИ РАДЯНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ: Нові вістки з мордовських таборів (9); Українські та інші політв'язні вітали Америку з 200-літтям незалежності (12).
КОШЕЛІВЕЦЬ Іван: По сторінках радянської преси (4).
НАГОРОДА ІМЕНІ ІВАННИ ЛАВРУК З СТАЖИЦЬКИХ (6).
НА ЗАХИСТ МУСТАФИ ДЖЕМІЛЕВА (10).
ПРЕСОВА СЛУЖБА ЗП УГВР: Звернення В. Чорновола до президента Форда. — Російський дисидент В. Буковський засуджує русифікацію. — "Будні мордовських таборів" В. Чорновола і Б. Пенсона змальовують життя в мордовських концтаборах. — Василь Стус поранений у таборі. Василь Лісовий покараний на пів року карцеру. Юрій Городецький перевезений до Владимирської тюрми. — Відкритий лист Бориса Пенсона у день політв'язня (1); "Допоможіть урятувати життя Василя Романюка" — закликають Богораз, Алексеева і Орлов. — В Україні засудили Юрія Литвина на 4 р. концтаборів (2); Нове звернення в оборону о. В. Романюка. — Російські діячі просять про інтервенцію українських первоієрархів та Світової ради церков (3); Дипломовані виступники не кращі від офіцерів КГБ. — Світличний, Калинець та інші відмовляються від радянського громадянства. — В Одесі засудили

Леонида Тимчука. — Засудили українця за участь в "Естонському Національному Фронті" (4); Заява Степана Сороки до політбюра ЦК КПРС. — У самвидаві поширюється збірка поезій Івана Світличного (5); Ігоря Калинця перевезли до Львова. Василя Стуса оперовано. — Щораз більше загострюється антиукраїнська політика в СРСР. — Сина Антоненка-Давидовича вдруге засудили на 5 років. — Звернення матері О. Сергієнка до публічної опінії світу (6); Валентин Мороз у "психушці". — Знущання над в'язнями продовжуються. Нові репресії проти молоді. — Релігійні репресії на Україні. Нові вістки з таборів. — Надія Світлична закінчила свій строк, звільнена з концтабору (7-8); Валентина Мороза визнали психічно здоровим. Його перевезуть до мурдовського табору. — Посилують знущання над хворим Олександром Сергієнком. — Українські політичні в'язні відзначили голодівкою роковини Емського указу (9); Важке становище українських політичних в'язнів. Потрібне втручання закордону (10).

ПРО СТАНОВИЩЕ В УКРАЇНСЬКІЙ КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ (7-8).

Р. К.: Конференція про національне питання в Нью-Йорку (6).

УКРАЇНСЬКА ІНФОРМАЦІЙНА СЛУЖБА "СМОЛОСКИП":

Становище до антисіоністської резолюції ОН (1); Американська Методистська Церква обороняє о. В. Романюка. — Американські філософи в оборону Валентина Мороза (4); Українські жінки в оборону рідної церкви (6); Анатоля Хайла засуджено на вісім років ув'язнення. — На Україні далі нищать церкви, переслідують вірних. — Справа українських політичних в'язнів на VII з'їзді письменників України (7-8); Відкритий лист Ніни Строкатої-Караванської (9);

УКРАЇНЦІ НА ХХІ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГРИЩАХ (12).

ЛИСТИ ДО РЕДАКЦІЇ

БОРИСЄВИЧ Вітольд: За українсько-польське порозуміння (6).

ГОРБАЧ Олександр: Ще до справи Я. Галана (4).

МИГАЛЬ Борис: До становища українців у Канаді (5).

ТУРУЛА Павло: До питання українсько-польських взаємин (4).

У ВЛАСНІЙ СПРАВІ (4).

ШАХНОВИЧ Генрих: Про українсько-єврейські взаємини (3).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

БОГДАН КРАВЦІВ (1).

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Борис Олександрів*: 3 нових поезій.
- 7 Пам'яті Ореста Зілинського. *Анна Галя Горбач*: Пам'яті небуденної людини і друга. *Іван Кошелівець*: На згадку про Ореста Зілинського. *Орест Зілинський*: Дві статті.
- 20 Про Валерія Марченка і його літературну працю та переклади.
- 25 Переклади Валерія Марченка.
- 33 *Валерій Марченко*: Чому переклад?
- 36 *Микола Кушніренко*: Микола Глушенко.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 41 *Леонид Плюц*: Трагедія Івана Дзюби.
- 63 *Мирослав Прокоп*: Ше про "російську сферу впливів".
- 72 *Богдан Осадчук*: Швидким кроком по світу.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 83 *Богдан Чайківський*: Хто кого!
- 90 Східня Європа "визволена".

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 92 Едвард Ліпіньський до Едварда Ґерека. Подав *Михайло Добрянський*.
- 96 Нові звернення о. В. Романюка.
- 101 Ігор Калинець про капітуляцію літераторів.
- 104 Звернення вояків УПА з концтаборів СРСР.
- 106 Колишній вояк УПА розкриває знущання в таборах СРСР.
- 110 Відкритий лист О. Бердника до Л. Брежнєва.

З МИСТЕЦЬКОЇ ХРОНІКИ

- 111 *Омелян Мазурик*: Виставка Любослава Гуцалюка в Парижі.
- 113 *А. О. - П.*: З мистецького життя в Нью-Йорку.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 114 Українці на XXI Олімпійських ігришах.
- 115 Українські та інші політв'язні вітали Америку з 200-літтям незалежності.
- 116 *Адріян Каратницький*: Міжнародна хроніка.
- 118 3 життя українців у світі.
- 120 Зміст журналу *Сучасність* за 1976 рік.

Адреси наших представників

<i>Австралія:</i>	Library & Book Supply 16 a Prospect Street Glenroy, Vic. — 3046
<i>Аргентина:</i>	Dr. M. Wasyluk Cooperativa de Credito "Renacimiento" Maza 144 Buenos Aires
<i>Велико- британія:</i>	Mr. S. Wasylko 4, The Hollows Silverdale, Wilford Nottingham
<i>Ізраїль:</i>	G. Shakhnovich c/o Oiring Shimshon 692/7 Askelon,
<i>Канада і США:</i>	Nina Ihnytzkyj 875 West End Ave., Apt. 14B New York, N. Y. 10025
	G. Lopatynski 875 West End Ave., Apt. 14B New York, N. Y. 10025
<i>Швейцарія:</i>	Dr. Roman Prokop alte Landstrasse 22 8803 Rüschnikon
<i>Швеція:</i>	Kyrylo Harbar Box 62 Huddinge

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИмісячника "СУЧАСНІСТЬ"
на 1977 рік

одно число: річно:

Австралія	1.—	10.— дол.
Австрія	30.—	300.— шил.
Англія	0.70	7.— фун.
Аргентина	10.—	100.— пез.
Бельгія	75.—	750.— бфр.
Бразилія	5.—	50.— н. круз.
Венесуеля	2.—	20.— ам. дол.
Голляндія	5.—	50.— гул.
Ізраїль	8.—	80.— із. ф.
Канада	2.—	20.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм.
США	2.—	20.— ам. дол.
Франція	8.—	80.— ффр.
Швейцарія	4.50	45.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 9.— дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Адреси для вplat:**Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.**

Karlsplatz 8/III, 8000 München 2
Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457
Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НОВЕ ВИДАННЯ "СУЧАСНОСТИ"

ХРОНІКА ТАБОРОВИХ БУДНІВ

Мюнхен, 1976, 144 стор. Обкладинка Любослава Гуцалюка. Збірка документів з концентраційних таборів СРСР.

Перший розділ збірки — це документи до справи українського діяча опору Вячеслава Чорновола: вирок, заява воєнному прокуророві, лист до президента Форда.

У другій частині збірки є спільний есей Вячеслава Чорновола і єврейського мистця Бориса Пенсона п. н. "Будні мордовських таборів", де автори розповідають про насильства й безправ'я в радянських концтаборах та про важке становище політичних в'язнів; нарис Бориса Пенсона п. н. "ГУЛаг — сьогодні" і "Звернення 67-ох" — солідарна заява політичних в'язнів, підписана в'язнями різних національностей, до Комісії законодавчих пропозицій Ради Союзу Верховної Ради СРСР.

Ціна 5.00 дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:
Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

У США:
Nina Ilnytzkyj
875 West End Ave, Apt. 14B
New York, NY 10025
USA